

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПАХОЛЮК АНАТОЛІЙ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 349.42

ДИСЕРТАЦІЯ

АГРАРНІ ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело **А. М. Пахолюк**

Наукові керівники:
ГАФУРОВА Олена Вікторівна,
доктор юридичних наук, професор
ЗЕМКО Алла Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Пахолук А. М. Аграрні фінансові правовідносини. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023.

Дисертація присвячена з'ясуванню особливостей аграрних фінансових правовідносин.

У роботі розкрито теоретико-правові засади аграрних фінансових відносин, обґрунтовано визнання в науці аграрного права самостійної групи аграрних відносин – аграрних фінансових правовідносин, які мають специфіку залежно від їх виду (внутрішні чи зовнішні), сфери виникнення (внутрішньогосподарські, зовнішньогосподарські) та суб'єктного складу.

Доведено, що розвиток наукових досліджень у сфері аграрних фінансових відносин характеризується наявністю наукових праць уніфікованого характеру щодо юридичної природи аграрних фінансових правовідносин та правових засад фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції а також диференційованого характеру, в яких досліджуються окремі різновиди аграрних фінансових правовідносин: 1) формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання; 2) агроінвестування; 3) страхування; 4) кредитування; 5) оподаткування; 6) державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, у тому числі в умовах воєнного чи іншого надзвичайного стану; 7) охорони та захисту аграрних фінансових відносин від злочинних посягань.

Проведено аналіз законодавства у сфері правового регулювання аграрних фінансових відносин, який дозволив зробити висновок, що для нього є характерним поєднання (співвідношення) публічно-правових і приватноправових норм, при цьому такі норми діють не секторально, а одночасно. Це зумовлює необхідність встановлення балансу публічно-правових і приватноправових норм у аграрному праві, що може бути досягнуто за

допомогою виваженої аграрної політики, яка охоплює політику у бюджетній, податковій, кредитній та інших сферах аграрної фінансової діяльності.

За змістом правового регулювання аграрних фінансових відносин виокремлено наступні групи нормативно-правових актів: 1) нормативно-правові акти, які закріплюють загальні засади фінансових правовідносин у аграрній сфері; 2) нормативно-правові акти, які визначають правосуб'єктність виробників сільськогосподарської продукції як учасників фінансових аграрних правовідносин та нормативно-правові акти, які визначають повноваження органів державної влади і органів місцевого самоврядування у сфері фінансових аграрних відносин; 3) нормативно-правові акти, які регулюють особливості реалізації окремих видів аграрних фінансових правовідносин (кредитно-розрахункових, страхових, податкових та ін.); 4) нормативно-правові акти, які регламентують охорону, захист у сфері фінансових аграрних відносин та нормативно-правові акти у сфері запобігання рейдерству в аграрній сфері.

Сформульовано поняття аграрних фінансових правовідносин, під якими пропонується розуміти майнові відносини, виражені у грошовій формі, врегульовані нормами аграрного, фінансового, цивільного, господарського та інших галузей права, що виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки, а також держави (в особі відповідних органів), органів місцевого самоврядування у процесі забезпечення державної фінансової підтримки вищезазначених осіб і фінансування заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій.

В залежності від участі держави (особи, наділеної державно-владними повноваженнями) в фінансових правовідносинах, запропоновано їх розподіл на публічні і приватні. До перших слід віднести правовідносини виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання з органами державної влади і місцевого самоврядування, а також спеціалізованими

державними фінансовими установами (державними банками і фондами) щодо формування і використання коштів державних і місцевих бюджетів. До других – правовідносини, пов’язані із формуванням, розподілом і використанням власних фондів коштів виробників сільськогосподарської продукції та інших суб’єктів господарювання, їх взаєморозрахунках між собою, комерційними фінансовими установами тощо. При цьому, доведено, що в умовах російської агресії в аграрних фінансових правовідносинах спостерігається тенденція до підвищення ролі правовідносин, які мають публічно-правовий характер.

Розширено перелік внутрішніх аграрних фінансових правовідносин за рахунок правовідносин з: формування фінансового капіталу суб’єктів господарювання в аграрному секторі економіки (створення відповідних майнових фондів); внутрішнього розподілу фінансового результату (прибутку) підприємства серед його засновників та учасників (членів) а також щодо здійснення відрахувань до вказаних фондів; проведення розрахунків з членами (учасниками) у випадку припинення діяльності суб’єкта господарювання або виходу із його членів (учасників).

Удосконалено класифікацію зовнішніх аграрних фінансових правовідносин шляхом виділення правовідносин з державним та місцевими бюджетами (щодо сплати податків та інших обов’язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки сільськогосподарськими виробниками, фінансування окремих заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій).

Згруповано та охарактеризовано суб’єктів аграрних фінансових правовідносин, якими виступають, з одного боку – держава, в особі: 1) ЦОВВ, що забезпечують здійснення публічної фінансової діяльності: а) загальної компетенції (Мінфін, Казначейство, ДПС тощо); б) галузеві (Мінагрополітики, Мінекономіки, Міндовкілля, Мінінфраструктури, Держпродспоживслужба тощо); с) місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування; 2) спеціалізованих державних фінансових установ (Фонд розвитку підприємництва, Фонд часткового гарантування кредитів у сільському

господарстві, Фонди підтримки індивідуального житлового будівництва на селі, Український державний фонд підтримки фермерських господарств). З іншого боку – виробники сільськогосподарської продукції, а також інші суб'єкти господарювання.

Доведено, що особливості внутрішніх фінансових правовідносин залежать, насамперед, від організаційно-правової форми суб'єктів господарювання. Адже порядок формування фінансових ресурсів, розподіл чистого прибутку, розрахунки у процесі їх ліквідації або у випадках припинення членства (участі), функціонування спеціальних органів, які створюються для контролю за їх фінансово-господарською діяльністю тощо, встановлюються законодавством, яким визначається правове становище таких суб'єктів. Крім того, регулювання вказаних відносин здійснюється локальними внутрішньогосподарськими нормативно-правовими актами. Відповідно, аграрним законодавством встановлені особливості у правовому регулюванні фінансових відносин в сільськогосподарських кооперативах і фермерських господарствах.

Зазначено, що не дивлячись на те, що розрахункові відносини суб'єктів господарювання регулюються фінансовим законодавством, у ньому зберігається ряд особливостей, які встановлені для сільськогосподарських підприємств. Хоча можна констатувати, що намітилася стійка тенденція до уніфікації вищезазначених правовідносин.

Констатується, що умови державних програм пільгового кредитування поступово стають менш привабливими для позичальників. Так, відбувається «згортання» державної допомоги за програмою «Доступні кредити 5–7–9%» для сільськогосподарських товаровиробників (встановлення максимального строку кредитування – до 31 березня 2024 р., а також прямої залежності розміру компенсаційної процентної ставки від місця розташування території, на якій здійснює свою діяльність суб'єкт підприємництва, та від мети використання коштів (інвестиційні цілі або на фінансування оборотного капіталу). Що стосується використання іншого механізму державної підтримки

сільськогосподарських товаровиробників, передбаченого Порядком надання державних гарантій на портфельній основі, затвердженим постановою КМУ України від 14 липня 2021 р. № 723, то останні зміни призвели не тільки до підвищення номінальної відсоткової ставки за кредитами майже у 2 рази (з 7 до 11 %), а й дозволили на період воєнного стану та протягом 90 календарних днів після його припинення (скасування) її збільшувати до 20 % річних.

Доведено, що введення додаткових умов кредитування, а саме, корегування розміру кредитної субсидії, підзаконним нормативно-правовим актом (Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженим постановою КМУ України від 29 квітня 2015 р. № 300) призводить до звуження обсягу прав позичальників, що є неприпустимим.

Сформульовано поняття аграрних страхових правовідносин у широкому та вузькому розумінні. У вузькому розумінні – це вид страхових відносин, які виникають на підставі наявних сільськогосподарських ризиків в процесі сільськогосподарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції (страхувальників, вигодонабувачів), які спрямовані на захист майнових інтересів у разі настання страхового випадку. У широкому розумінні аграрні страхові правовідносини – це сукупність аграрно-страхових правовідносин, що у поєднанні з іншими (фінансовими, адміністративними, цивільними, господарськими та ін.) правовідносинами, виникають у процесі здійснення відповідної страхової діяльності з метою утворення і використання відповідних страхових фондів для запобігання та повної або часткової компенсації шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок реалізації сільськогосподарських ризиків.

Враховуючи роль та значення виробників сільськогосподарської продукції у забезпеченні економічної, продовольчої, екологічної безпеки, подоланні бідності та сприянні зайнятості населення та розвитку сільських територій запропоновано відновити обов'язкову форму страхування у галузі рослинництва, тваринництва та рибного господарства із застосуванням

механізму державно-приватного партнерства, який успішно використовується у зарубіжних країнах.

Доведено, що сучасний стан аграрних страхових відносин характеризується низьким рівнем ефективності, що зумовлено військовою агресією російської федерації проти України, ускладненням експортних операцій із сільськогосподарською продукцією, зменшенням податкових надходжень до бюджету внаслідок бойових дій та тимчасової окупації деяких аграрних регіонів України та ін. З метою мінімізації зазначених негативних чинників потребують законодавчого врегулювання питання страхування ризиків у виді бойових та воєнних дій (ризиків війни) та державної підтримки страхування в умовах воєнного стану на випадок бойових та воєнних дій.

Проаналізовано податкові відносини за участю виробників сільськогосподарської продукції, які є складовою аграрних фінансових відносин та належать до зовнішніх аграрних фінансових правовідносин. Визначено, що характерною особливістю цих відносин є їх виражений публічно-правовий характер. Встановлено особливості у правовому регулюванні податкових відносин за участю виробників сільськогосподарської продукції, які полягають у запровадженні спеціальних режимів оподаткування; податків, характерних лише для сфери сільськогосподарського виробництва; закріпленні специфічних вимог до платників податків – виробників сільськогосподарської продукції; визначенні специфічного об'єкта оподаткування.

Констатується, що у аграрному законодавстві податкова політика у сфері сільського господарства декларується як така, що спрямована на пільгове оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, проте сучасне реформування податкових відносин призвело до збільшення податкового навантаження на виробників сільськогосподарської продукції, що обмежує розвиток сільськогосподарського виробництва та агробізнесу, має негативні наслідки для реалізації цілей сталого розвитку, подолання бідності та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Проаналізовано особливості оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, які обрали загальну та спрощену систему оподаткування. Доведено, що особливості спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, яка представлена єдиним податком четвертої групи, залежать від організаційно-правової форми платника податків; виду та цільового призначення земельної ділянки, виду сільськогосподарської діяльності.

Ключові слова: аграрні правовідносини; аграрні фінансові правовідносини; розрахункові правовідносини; виробники сільськогосподарської продукції; сільськогосподарські товаровиробники; суб'єкти аграрного господарювання; суб'єкти агробізнесу; державна підтримка; кредитування; страхування; оподаткування; фінансування; фінансова діяльність; сталий розвиток сільських територій.

ANNOTATION

Pakholiuk A. M. Agrarian financial legal relations. Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the philosophy doctor degree in specialty 081 «Law». – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to clarifying the peculiarities of agrarian financial legal relations.

The paper reveals the theoretical and legal foundations of agrarian financial relations, substantiates the recognition in the science of agrarian law of an independent group of agrarian relations – agrarian financial legal relations, which have specificity depending on their type (internal or external), the sphere of occurrence (domestic economic, foreign economic) and subject composition.

It has been proven that the development of scientific research in the field of agrarian financial relations is characterized by the presence of scientific works of a unified nature regarding the legal nature of agrarian financial relations and the legal basis of the financial activity of producers of agricultural products, as well as of a differentiated nature, in which separate types of agrarian financial relations are

investigated: 1) formation, distribution and the use of the relevant property funds of business entities; 2) agricultural investment; 3) insurance; 4) lending; 5) taxation; 6) state support for producers of agricultural products, including in conditions of war or other state of emergency; 7) protection and protection of agrarian financial relations from criminal encroachments.

An analysis of the legislation in the field of legal regulation of agrarian financial relations was carried out, which allowed us to conclude that it is characterized by a combination (relationship) of public and private law norms, while such norms do not operate sectorally, but simultaneously. This necessitates the establishment of a balance of public-law and private-law norms in agrarian law, which can be achieved with the help of a balanced agrarian policy, which covers policy in the budget, tax, credit and other spheres of agrarian financial activity.

According to the content of the legal regulation of agrarian financial relations, the following groups of normative legal acts are distinguished: 1) normative legal acts that establish the general principles of financial legal relations in the agrarian sphere; 2) legal acts that determine the legal personality of producers of agricultural products as participants in financial agrarian relations and legal acts that determine the powers of state authorities and local self-government bodies in the field of financial agrarian relations; 3) normative legal acts that regulate the specifics of the implementation of certain types of agrarian financial relations (credit and settlement, insurance, tax, etc.); 4) normative legal acts regulating protection, protection in the field of financial agrarian relations and normative legal acts in the sphere of prevention of raiding in the agrarian sphere.

The concept of agrarian financial legal relations is formulated, under which it is proposed to understand property relations expressed in monetary terms, regulated by the norms of agrarian, financial, civil, economic and other branches of law, which arise, change and cease in the process of financial activity of producers of agricultural products and other subjects management in the agrarian sector of the economy, as well as the state (in the form of relevant bodies), local self-government bodies in the process of providing state financial support to the above-mentioned persons and

financing measures aimed at ensuring the sustainable development of rural areas.

Depending on the participation of the state (a person endowed with state-authority powers) in financial legal relations, it is proposed to divide them into public and private ones. The first should include the legal relations of producers of agricultural products and other business entities with state and local self-government bodies, as well as specialized state financial institutions (state banks and funds) regarding the formation and use of funds from state and local budgets. To the second – legal relations related to the formation, distribution and use of own funds of producers of agricultural products and other business entities, their mutual settlements with each other, commercial financial institutions, etc. At the same time, it has been proven that in the conditions of Russian aggression in agrarian financial legal relations, there is a tendency to increase the role of legal relations that have a public-legal nature.

The list of internal agrarian financial legal relations has been expanded at the expense of legal relations with: formation of financial capital of economic entities in the agrarian sector of the economy (creation of relevant property funds); internal distribution of the financial result (profit) of the enterprise among its founders and participants (members), as well as regarding deductions to the specified funds; carrying out settlements with members (participants) in the event of termination of the activity of the business entity or withdrawal of its members (participants).

The classification of external agrarian financial legal relations has been improved by distinguishing legal relations with state and local budgets (regarding the payment of taxes and other mandatory payments and fees; receipt of state financial support by agricultural producers, financing of certain measures aimed at ensuring the sustainable development of rural areas).

The subjects of agrarian financial legal relations are grouped and characterized, represented by, on the one hand, the state, in the person of: 1) Central Executive Authorities, which ensure the implementation of public financial activities: a) general competence (Ministry of Finance, Treasury, Tax Service, etc.); b) sectoral (Ministry of Agrarian Policy, Ministry of Economy, Ministry of Environment, Ministry of

Infrastructure, State Production and Consumer Service, etc.); c) local bodies of executive power and bodies of local self-government; 2) specialized state financial institutions (Business Development Fund, Partial Credit Guarantee Fund in Agriculture, Funds to Support Individual Housing Construction in the Countryside, Ukrainian State Farm Support Fund). On the other hand, there are producers of agricultural products, as well as other business entities.

It has been proven that the peculiarities of internal financial legal relations depend, first of all, on the organizational and legal form of economic entities. After all, the procedure for the formation of financial resources, the distribution of net profit, calculations in the process of their liquidation or in cases of termination of membership (participation), the functioning of special bodies that are created to control their financial and economic activities, etc., are established by legislation, which determines the legal status of such entities objects In addition, the regulation of the specified relations is carried out by local intra-economic legal acts. Accordingly, the agrarian legislation establishes peculiarities in the legal regulation of financial relations in agricultural cooperatives and farms.

It is noted that despite the fact that settlement relations of economic entities are regulated by financial legislation, it retains a number of features that are established for agricultural enterprises. Although it can be stated that a steady trend towards the unification of the above-mentioned legal relations has emerged.

It is noted that the conditions of state programs of preferential lending are gradually becoming less attractive for borrowers. Thus, there is a «curtailment» of state aid under the «Available 5-7-9% Loans» program for agricultural producers (establishment of the maximum credit period - until March 31, 2024, as well as direct dependence of the amount of the compensatory interest rate on the location of the territory, on which the business entity carries out its activities, and from the purpose of using the funds (investment purposes or for financing working capital). Regarding the use of another mechanism of state support for agricultural producers, provided for in the Procedure for providing state guarantees on a portfolio basis, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 14, 2021 № 723, the

latest changes led not only to an increase in the nominal interest rate on loans by almost 2 times (from 7 to 11%), but also allowed to increase it during the period of martial law and within 90 calendar days after its termination (cancellation) up to 20% per annum.

It has been proven that the introduction of additional lending conditions, namely, the adjustment of the amount of the credit subsidy, by a subordinate legal act (the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for financial support of activities in the agro-industrial complex by reducing the price of loans, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 29, 2015 № 300) leads to a narrowing of the borrowers' rights, which is unacceptable.

The concept of agricultural insurance legal relations in a broad and narrow sense is formulated. In a narrow sense, it is a type of insurance relations that arise on the basis of existing agricultural risks in the process of agricultural activity of producers of agricultural products (insureds, beneficiaries), which are aimed at protecting property interests in the event of an insured event. In a broad sense, agrarian insurance legal relations are a set of agrarian and insurance legal relations that, in combination with other (financial, administrative, civil, economic, etc.) legal relations, arise in the process of carrying out relevant insurance activities with the aim of forming and using appropriate insurance funds to prevent and full or partial compensation for damage that may be caused as a result of the realization of agricultural risks.

Taking into account the role and importance of producers of agricultural products in ensuring economic, food, and environmental security, overcoming poverty and promoting the employment of the population and the development of rural areas, it is proposed to restore the mandatory form of insurance in the field of crop production, animal husbandry, and fisheries using the public-private partnership mechanism, which successfully used in foreign countries.

It has been proven that the current state of agricultural insurance relations is characterized by a low level of efficiency, which is due to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the complication of export operations with

agricultural products, a decrease in tax revenues to the budget as a result of hostilities and the temporary occupation of some agrarian regions of Ukraine, etc. In order to minimize the mentioned negative factors, the issue of insurance of risks in the form of combat and military operations (risks of war) and state support for insurance in conditions of martial law in the event of combat and military operations require legislative regulation.

Tax relations involving producers of agricultural products, which are a component of agrarian financial relations and belong to external agrarian financial legal relations, are analyzed. It was determined that a characteristic feature of these relations is their pronounced public-legal nature. Peculiarities have been established in the legal regulation of tax relations with the participation of producers of agricultural products, which consist in the introduction of special taxation regimes; taxes specific only to the field of agricultural production; establishment of specific requirements for taxpayers – producers of agricultural products; determination of a specific object of taxation.

It is noted that in the agrarian legislation, the tax policy in the field of agriculture is declared as aimed at preferential taxation of agricultural producers, however, the modern reform of tax relations has led to an increase in the tax burden on producers of agricultural products, which limits the development of agricultural production and agribusiness, has negative consequences to implement the goals of sustainable development, poverty alleviation and food security of the state.

The peculiarities of taxation of producers of agricultural products, who chose the general and simplified taxation system, were analyzed. It is proved that the features of the simplified system of taxation, accounting and reporting, which is represented by the single tax of the fourth group, depend on the organizational and legal form of the taxpayer; type and purpose of land plot, type of agricultural activity.

Keywords: agrarian legal relations; agrarian financial legal relations; settlement legal relationship; producers of agricultural products; agricultural producers; subjects of agricultural management; agribusiness entities; state support; lending; insurance; taxation; financing; financial activity; sustainable development of

rural areas.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Пахолук А. М. Оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері за законодавством України. Право. Людина. Довкілля. 2020. Т. 11. № 4. С. 60–66.

2. Пахолук А. М. Загальна характеристика внутрішніх і зовнішніх аграрних фінансових правовідносин. Право. Людина. Довкілля. 2021. Т. 12. № 3. С. 91–97.

3. Земко А. М., Пахолук А. М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 17–22. *(Здобувачем запропоновано авторське визначення аграрних фінансових правовідносин, згідно з яким це різновид майнових відносин, виражених у грошовій формі та врегульованих нормами аграрного та фінансового права, які виникають, змінюються та припиняються в процесі фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників).*

Тези наукових доповідей

4. Пахолук А. М. Правове регулювання оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері. Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: науково-практична конференція, м. Харків, 20 листопада 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 388–393.

5. Пахолук А. М. До визначення аграрних фінансових правовідносин Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція до 10-річчя створення однойменних кафедр, м. Київ, 12 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 153–155.

6. Пахолук А. М. Щодо класифікації аграрних фінансових правовідносин. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення:

II Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Луцьк, 23–24 квітня 2021 року: тези доповіді. Луцьк, 2021. С. 83–87.

7. Пахолюк А. М. Правове регулювання страхування аграрного сектору як інструменту захисту в умовах воєнного стану в Україні. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: Міжнародна науково-практична онлайн/офлайн конференція, м. Київ, 16 вересня 2022 року: тези доповіді. Київ, 2022. С. 126–128.

8. Пахолюк А. М. До питання кредитування виробників сільсько-господарської продукції. Агробізнес в умовах агроєкоциду: сучасні виклики, проблеми відповідальності та уроки сталості: VII Харківський міжнародний юридичний форум, м. Харків, 29 вересня 2023 року: тези доповіді. Харків, 2023. С. 126–130.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	17
Вступ	19
Розділ 1. Теоретико-правові засади фінансових правовідносин в аграрній сфері	28
1.1. Доктринальні основи аграрних фінансових правовідносин	28
1.2. Законодавчі основи фінансових відносин в аграрній сфері	43
Висновки до розділу I	58
Розділ II. Юридична природа аграрних фінансових відносин	62
2.1. Загальна характеристика аграрних фінансових правовідносин: поняття та види	62
2.2. Суб'єкти аграрних фінансових правовідносин	82
2.3. Особливості внутрішніх аграрних фінансових правовідносин	102
Висновки до розділу II	120
Розділ III. Правове регулювання зовнішніх аграрних фінансових відносин	124
3.1. Особливості правового регулювання розрахунково-кредитних відносин в аграрному секторі економіки	124
3.2. Правові засади аграрних страхових відносин	145
3.3. Особливості правового регулювання податкових відносин в аграрній сфері	167
Висновки до розділу III	188
Висновки	194
Список використаних джерел	205
Додатки	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АТ – Акціонерне товариство
- ВР України – Верховна Рада України
- ГК України – Господарський кодекс України
- ДБ України – Державний бюджет України
- Держпродспоживслужба – Державна служба України з питань
безпеки харчових продуктів та захисту споживачів
- ДПС – Державна податкова служба України
- ЄП четвертої групи – єдиний податок четвертої групи
- ЄС – Європейський Союз
- Казначейство – Державна казначейська служба України
- КМ України – Кабінет Міністрів України
- КПЗБ – Кодекс процедур з банкрутства
- КСП – Колективне сільськогосподарське підприємство
- КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
- Мінагрополітики – Міністерство аграрної політики та продовольства
України
- Міндовкілля – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів
України
- Мінекономіки – Міністерство економіки України
- Мінекономіки та сільського господарства – Міністерство розвитку
економіки, торгівлі та сільського господарства України
- Мінінфраструктури – Міністерство розвитку громад, територій та
інфраструктури України
- Мінреінтеграції – Міністерство з питань реінтеграції тимчасово
окупованих територій України
- Мінфін – Міністерство фінансів України
- МК України – Митний кодекс України
- НБУ – Національний Банк України

ОДЦР – Об’єкт державного цінового регулювання

ОРСП – Оптові ринки сільськогосподарської продукції

ОСГ – Особисте селянське господарство

ПДВ – Податок на додану вартість

ПК України – Податковий кодекс України

Програмний РРО – програмні реєстратори розрахункових операцій

РНБО – Рада національної безпеки і оборони України

РРО – Розрахункові операції

СВК – Сільськогосподарський виробничий кооператив

СК – Сільськогосподарський кооператив

СКБП – Сільськогосподарські кооперативи без мети отримання прибутку

СКЗП – Сільськогосподарські кооперативи з метою отримання прибутку

СОК – Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив

СФГ – Сімейні фермерські господарства

ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю

Укрдержфонд – Український державний фонд підтримки фермерських господарств

ФГ – Фермерське господарство

ФОП – фізичні особи – підприємці

ФРП – Фонд розвитку підприємництва

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦОВВ – Центральні органи виконавчої влади

ВСТУП

Актуальність теми. Аграрні фінансові правовідносини відіграють важливу роль у функціонуванні не тільки сільськогосподарських підприємств, а й аграрного сектору економіки і сільських територій країни у цілому. Адже, насамперед, за рахунок фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, які розташовані та здійснюють свою діяльність у сільській місцевості, стає можливим вирішення соціальних, економічних і екологічних проблем цих територій. Крім того, фінансові надходження від аграрного сектору економіки були і, навіть, в умовах війни, залишаються одним із основних джерел наповнення Державного бюджету України. Водночас специфіка сільськогосподарського виробництва, пов'язана з його сезонністю і залежністю від природно-кліматичних умов, а також коливання цін на сільськогосподарську продукцію, вимагають постійної державної фінансової підтримки галузі. До того ж, в умовах військових дій, які тривають в Україні, здійснення сільськогосподарської діяльності значно ускладнюється. Так, за даними Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» і Київської школи економіки, станом на 1 січня 2023 року, прямі втрати сільськогосподарських товаровиробників оцінені в 7832,4 млн доларів, а непрямі – склали 30237,9 млн доларів. Відповідно створення сприятливого фінансового клімату для суб'єктів господарювання виступає одним із шляхів вирішення проблем подолання бідності сільського населення, забезпечення продовольчої, екологічної та енергетичної безпеки країни. Зважаючи на вказане, дослідження аграрних фінансових правовідносин є особливо актуальним. Слід зазначити також, що в аграрно-правовій літературі відсутні комплексні напрацювання, присвячені цій проблематиці. Вказане підкреслює належний рівень актуальності теми даного дисертаційного дослідження.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці таких відомих науковців у галузі аграрного, земельного та екологічного права, як: О.В. Гафурова, І.В. Горіславська, Х.А. Григор'єва, А.В. Духневич,

В.М. Єрмоленко, А.М. Земко, І.І. Каракаш, Г.В. Клеріні, Г.С. Корнієнко, Т.В. Курман, С.І. Марченко, Т.С. Новак, В.В. Носік, В.В. Панченко, О.М. Пащенко, Л.І. Полюхович, А.М. Статівка, О.М. Туєва, В.Ю. Уркевич, П.Ю. Шведенко, Т.Є. Харитоновна, В.В. Янчук, В.З. Янчук та ін.

Використовувалися також наукові здобутки фахівців у галузі фінансового, цивільного і господарського права: Л.К. Воронової, Е.С. Дмитренко, М.П. Кучерявенка, В.П. Нагребельного, А.С. Нестеренко, О.П. Орлюк, Н.Б. Пацурія.

Зважаючи на комплексний характер дослідження, у роботі використаний науковий доробок представників економічної науки, зокрема: М.І. Карліна, В.С. Лебідь, І.М. Луцького, З.О. Маніва, Н.Л. Правдюк, О.О. Стороженко, Т.В. Черничко, Г.Г. Чмерук.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України згідно плану науково-дослідної роботи кафедри в рамках окремих аспектів теми «Організаційно-правові засади сталого розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (номер державної реєстрації 0119U100830). Національного університету біоресурсів і природокористування України згідно п. 1.13 Пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки від 26.03.2021 р. № 12-21, а також плану науково-дослідної роботи Національного університету біоресурсів і природокористування України у частині розкриття окремих аспектів теми «Організаційно-правові засади сталого розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (номер державної реєстрації 0119U100830).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні особливостей аграрних фінансових правовідносин, формулюванні науково обґрунтованих висновків і розробленні пропозицій

щодо удосконалення законодавства, яке регулює зазначені відносини.

Для досягнення вказаної мети були поставлені такі завдання:

- сформулювати теоретичні основи аграрних фінансових правовідносин;
- розкрити генезис законодавства у сфері аграрних фінансових відносин;
- сформулювати поняття та охарактеризувати види аграрних фінансових правовідносин;
- охарактеризувати суб'єктів аграрних фінансових правовідносин;
- визначити особливості внутрішніх і зовнішніх аграрних фінансових правовідносин;
- з'ясувати особливості правового регулювання розрахунково-кредитних відносин в аграрній сфері;
- розкрити правові засади аграрних страхових відносин;
- встановити особливості у правовому регулюванні податкових відносин за участю виробників сільськогосподарської продукції;

Об'єктом дослідження є суспільні аграрні фінансові відносини.

Предметом дослідження виступає законодавство, яким регулюються аграрні фінансові відносини, практика його застосування, а також правова доктрина у вказаній сфері.

Методи дослідження. У процесі написання дисертаційного дослідження використовувалися такі групи методів: філософські (діалектичний), загальнонаукові (логіко-семантичний, метод аналізу та синтезу) і спеціально-наукові (історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий). Діалектичний метод дозволив прослідити тенденції розвитку аграрних фінансових правовідносин у взаємозв'язку з іншими соціально-економічними і правовими чинниками розвитку суспільства. Логіко-семантичний метод використовувався при формуванні понятійно-категорійного апарату дослідження для розкриття змісту таких понять, як: «фінансова система», «фінансові відносини», «фінансова діяльність», «аграрні фінансові правовідносини». Метод аналізу було покладено в основу вивчення наукових підходів до юридичної природи аграрних фінансових правовідносин, виявлення

колізій і прогалин у законодавстві, яким вони регулюються. Метод синтезу дозволив оцінити стан нормативно-правового регулювання аграрних фінансових відносин та на цій основі визначити напрями їх розвитку. Історико-правовий метод був покладений в основу дослідження теоретико-правових засад розвитку аграрних фінансових відносин та генези законодавства у сфері аграрних фінансових правовідносин. Порівняльно-правовий метод застосовувався у процесі співставлення законодавства країн ЄС, із законодавством України у частині з'ясування особливостей оподаткування виробників сільськогосподарської продукції. За допомогою формально-юридичного методу визначено зміст правових приписів, якими регламентуються аграрні фінансові відносини, а також їх окремі види.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першою у юридичній науці України комплексною працею, присвяченою розкриттю особливостей аграрних фінансових відносин.

У дисертації сформульовано теоретичні висновки та практичні рекомендації, що виносяться на захист:

уперше:

– під аграрними фінансовими правовідносинами пропонується розуміти майнові відносини, виражені у грошовій формі, врегульовані нормами аграрного, фінансового, цивільного, господарського та інших галузей права, що виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки (зокрема, при формуванні, розподілі і використанні їх фінансових ресурсів (майнових фондів), їх взаєморозрахунках між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів тощо), а також держави (в особі відповідних органів), органів місцевого самоврядування у процесі забезпечення державної фінансової підтримки вищезазначених осіб і фінансування заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій;

– в залежності від участі держави (особи, наділеної державно-владними повноваженнями) в аграрних фінансових правовідносинах, запропоновано їх розподіл на публічні і приватні. До перших доцільно віднести правовідносини виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання з органами державної влади і місцевого самоврядування, а також спеціалізованими державними фінансовими установами (державними банками і фондами) щодо формування і використання коштів державних і місцевих бюджетів. До других – правовідносини, пов'язані із формуванням, розподілом і використанням власних фондів коштів виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання, їх взаєморозрахунках між собою, комерційними фінансовими установами тощо;

– доведено, що в умовах російської агресії в аграрних фінансових правовідносинах спостерігається тенденція до підвищення ролі правовідносин, які мають публічно-правовий характер, що пов'язане, насамперед, із необхідністю вжиття державою додаткових заходів фінансової підтримки, спрямованих на забезпечення функціонування аграрного сектору економіки країни під час війни і його відбудову у післявоєнний період;

удосконалено:

– класифікацію зовнішніх аграрних фінансових правовідносин шляхом виділення правовідносин з державним та місцевими бюджетами (щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки сільськогосподарськими виробниками, фінансування окремих заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій);

– поняття аграрних страхових правовідносин у вузькому розумінні як власне відносин страхування сільськогосподарської діяльності – виду страхових відносин, які виникають на підставі наявних сільськогосподарських ризиків в процесі сільськогосподарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції (страхувальників, вигодонабувачів), які спрямовані на захист майнових інтересів при настанні страхового випадку;

– поняття аграрних страхових правовідносин у широкому розумінні як аграрних страхових правовідносин – сукупності аграрно-страхових правовідносин, що у поєднанні з іншими (фінансовими, адміністративними, цивільними, господарськими та ін.) правовідносинами, виникають у процесі здійснення відповідної страхової діяльності з метою утворення і використання відповідних страхових фондів для запобігання та повної або часткової компенсації шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок реалізації сільськогосподарських ризиків;

– особливості податкових відносин за участю виробників сільськогосподарської продукції шляхом виділення наступних ознак: а) наявність спеціальних режимів оподаткування, б) наявність податків, характерних лише для сфери сільськогосподарського виробництва, в) специфічні вимоги до платників-податків - виробників сільськогосподарської продукції, г) специфічний об'єкт оподаткування;

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи щодо розширення переліку внутрішніх аграрних фінансових правовідносин за рахунок правовідносин з: формування фінансового капіталу суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки (створення відповідних майнових фондів); внутрішнього розподілу фінансового результату (прибутку) підприємства серед його засновників та учасників (членів) а також щодо здійснення відрахувань до вказаних фондів; проведення розрахунків з членами (учасниками) у випадку припинення діяльності суб'єкта господарювання або виходу із його членів (учасників);

– пропозиції щодо забезпечення права селян на доступ до ринку земель сільськогосподарського призначення шляхом закріплення у законодавстві можливості отримання пільгового кредиту з указаною метою громадянам України – сільськогосподарським виробникам у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»;

– пропозиції щодо стимулювання розвитку страхової кооперації у аграрному секторі економіки як неприбуткової форми взаємного страхування з

метою формування конкурентного ринку у сфері надання страхових послуг;

- пропозиції про відновлення обов’язкової форми страхування у галузі рослинництва, тваринництва та рибного господарства, оскільки зазначені відносини виходять за межі приватних інтересів виробників сільськогосподарської продукції та зачіпають суспільні інтереси при відшкодуванні матеріальних збитків чи наданні інших видів допомоги. При відновленні обов’язкової форми страхування у сільському господарстві запропоновано використання державно-приватного партнерства;

- пропозиції про закріплення у податковому законодавстві режиму пільгового оподаткування для особистих селянських господарств, в основу якого може бути покладено єдиний податок четвертої групи;

- пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства України у сфері державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, сільськогосподарської кооперації, державно-приватного партнерства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення і результати дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальших наукових розвідок у сфері аграрного та фінансового права в контексті забезпечення державної фінансової підтримки аграрного сектору економіки у воєнний та післявоєнний періоди;

- у нормотворчій діяльності – при вдосконаленні законодавства, зокрема розробленні змін і доповнень до нормативно-правових актів, що регулюють аграрні фінансові відносини;

- у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності реалізації законодавства, яким регулюються аграрні фінансові відносини;

- у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Фінансове право», «Правові основи сталого розвитку сільських територій», а також при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури із цих дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, результати якої одержані автором самостійно.

У статті «Земко А.М., Пахолук А.М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 74. Ч. 2.» здобувачем особисто з'ясовано зміст поняття «аграрні фінансові правовідносини», з допомогою наукового керівника визначено їх різновиди та сформульовано висновки.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки, що містяться в дисертаційній роботі, регулярно обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука, а також вченої ради юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України. Окремі результати були оприлюднені на науково-практичних конференціях: Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери (м. Харків, 20 листопада 2020 р.); Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні (м. Київ, 12 березня 2021 р.); Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення (м. Луцьк, 23-24 квітня 2021 р.); Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу (м. Київ, 16 вересня 2022 р.); Агробізнес в умовах агроєкоциду: сучасні виклики, проблеми відповідальності та уроки сталості (м. Харків, 29 вересня 2023 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8 наукових працях, з яких 3 статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, і 5 тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок. Список використаних джерел налічує 317 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ

1.1. Доктринальні основи аграрних фінансових правовідносин

Важливе значення у механізмі правового регулювання аграрних відносин у сфері сталого розвитку сільських територій та ефективного функціонування аграрного бізнесу та сільськогосподарського виробництва належить аграрним фінансовим правовідносинам. Розвиток національного законодавства у сфері правового регулювання аграрних фінансових відносин, його ефективність та відповідність сучасним реаліям перебуває у прямій залежності від стану теоретико-правових засад фінансових відносин у аграрній сфері. Незважаючи на те, що аграрні фінансові правовідносини опосередковано стосуються всіх аграрних відносин, їх комплексний аналіз в науці аграрного права наразі відсутній.

Нинішні соціально-економічні, політичні, екологічні, державно-правові явища у сфері фінансового забезпечення розвитку аграрної сфери економіки зумовлюють необхідність удосконалення та систематизації правового регулювання аграрних фінансових відносин та дослідження науково-правових засад їх становлення.

Сучасне розуміння юридичної природи аграрних фінансових правовідносин ґрунтується на теоретико-методологічних та практичних засадах, які формувались впродовж становлення та розвитку науки аграрного права. Розвиток науки аграрного права на дисертаційному рівні досліджувався Н.О. Багай [15], проте питання аграрних фінансових відносин не знайшли належного відображення. Важливе значення у становленні теоретико-правових засад аграрних фінансових правовідносин належить науковому доробку В.З. Янчука. Аналіз наукової спадщини вченого дозволяє висвітлити генезу

розвитку аграрних фінансових правовідносин в системі аграрного права та еволюцію наукових поглядів з означеної проблематики від часів колгоспного права і до сьогодення. Як слушно зазначають В.М. Єрмоленко та І.М. Єрмоленко [58] розробку теми правового регулювання фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств розпочали В.З. Янчук та В.В. Янчук (пізніше), яких по праву варто вважати першопрохідниками у цій сфері.

Досліджуючи предмет та систему колгоспного права, В.З. Янчук зазначає, що внутрішні фінансові правовідносини становлять собою відносини по організації господарської діяльності та об'єднують відносини по організації фінансового господарства колгоспу, прийняттю рішень щодо одержання кредитів, зберігання коштів у Держбанку, умов і порядку їх зберігання і використання в самому колгоспі. Зовнішні ж фінансово-кредитні відносини, як зазначав В.З. Янчук, є предметом фінансового та цивільного права [311, с. 331]. Водночас, вчений звертав увагу на поступове зближення правового режиму колгоспної і державної власності та правового становища колгоспів і радгоспів у їх взаємовідносинах з державними господарськими організаціями і фінансово-кредитними органами [311, с. 331]. В рамках підготовки публікацій з серії «Бібліотечка з колгоспного права» Л.К. Вороною було ґрунтовно досліджено особливості організації та правові основи кредитування колгоспів (короткострокове, довгострокове та надання довгострокових кредитів для індивідуального житлового будівництва), заходи заохочення та відповідальності, які застосовуються в процесі кредитування господарської діяльності. Вченою встановлено, що зазначені кредитні відносини мають особливості, які пов'язані з особливим правовим статусом суб'єктів, наявністю спеціальних нормативно-правових та нормативних актів (актів планування), специфікою договору банківської позички, який укладається як цивільно-правовий договір проте регламентується нормами колгоспного права, які відображають «специфічну природу колгоспних кредитних правовідносин», виникає на підставі виробничо-господарського плану суб'єкта господарювання

та визначає спрямованість використання кредиту [28, с. 12–15, с. 20].

Пізніше проф. В.З. Янчуком було обґрунтовано необхідність виокремлення ряду майнових відносин з предмету регулювання цивільного права та віднесення їх до предмету колгоспного права [259, с. 13]. В підручниках з колгоспного права за ред. В.З. Янчука, фінансова діяльність колгоспів розглядалась як складова виробничо-господарської діяльності, яка охоплювала фінансові відносини щодо складання фінансового (виробничо-фінансового) плану колгоспу, дотримання фінансової дисципліни, бюджетного фінансування, розрахункові та кредитні відносини, відносини по фінансовій підтримці колгоспів, відносини у сфері бухгалтерського, оперативного та статистичного обліку [259, с. 20, с. 246–252].

Здобуття Україною незалежності, зміна політичного, соціально-економічного устрою держави, перехід до ринкової економіки, запровадження багатоманітності форм власності і господарювання об'єктивно призвели до трансформації предмету аграрного права та наповнення аграрних відносин новим змістом. Як зазначав В.І. Семчик, впровадження повного госпрозрахунку і самофінансування передбачає самоокупність виробництва продукції, горизонтальні (договірні) відносини між підприємствами. При цьому, надійне фінансування і кредитування виступають одним з напрямів підвищення ефективності економічного механізму господарювання в АПК. Вчений визначає спрямованість фінансової діяльності виробників сільськогосподарської діяльності на формування фінансових ресурсів з метою їх виробничого та соціального розвитку, збільшення за рахунок капітальних вкладень прибутковості, стимулювання та підвищення продуктивності праці, зменшення собівартості, підвищення якості продукції та вдосконалення використання виробничих фондів. Як бачимо, з цього слідує, що фінансова діяльність виступає невід'ємною та необхідною умовою ефективності діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Аналізуючи правові питання агропромислового комплексу, В.І. Семчик аналізує особливості формування фінансових ресурсів, фінансування господарської діяльності за

рахунок державного бюджету, банківських кредитів, списання позичок банків, формування доходів державного та місцевих бюджетів, оподаткування доходів підприємств тощо [143, с. 97–99].

У вступному слові до підручника з аграрного права В.З. Янчук звернув увагу на те, що утвердження нових ринкових економічних відносин у сільському господарстві та економіці України, розвиток господарчо-підприємницьких тенденцій, побудованих на принципово нових економічних засадах, призвели до об'єднання аграрних відносин, залежно від особливостей предмету регулювання та правового забезпечення, у відповідні правові інститути аграрного права, які передбачають залучення правових норм фінансового, земельного, адміністративного, цивільного та інших галузей права [4, с. 4–5].

Аналізуючи особливості аграрних відносин, В.З. Янчук та В.В. Янчук, серед суб'єктів виокремлюють особливу групу – суб'єктів у сфері фінансування, кредитування, страхування та ін.(банки, агробіржі, страхові компанії). Своєрідними об'єктами в базових аграрних правовідносинах виступають різні вияви останніх, зокрема, фінансово-кредитні ... та інші суспільні відносини, що впливають з мети, предмета та функції суб'єктів аграрного підприємництва [4, с. 64–65]. Зазначені суспільні відносини, як зазначають вчені, з одного боку охоплюють сферу внутрішніх виробничо-господарських, соціальних, підприємницьких відносин та сферу зовнішніх підприємницько-комерційних, договірних і позадоговірних [4, с. 65, с. 69].

Окремий розділ підручника «Аграрне право» (1996 р., 2000 р.) присвячений правовому регулюванню фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств як самостійного правового інституту аграрного права, який утворюють внутрішні і зовнішні фінансові відносини. Для внутрішніх фінансових відносин мета полягає у створенні необхідної фінансової бази для здійснення сільськогосподарського виробництва структурними виробничими підрозділами; для зовнішніх відносин – у сприянні аграрним товаровиробникам (шляхом кредитування, страхування

врожаю тощо) в їхній статутній діяльності, а також у реалізації власновиробленої продукції. Внутрішні фінансові відносини охоплюються предметом аграрного права, зовнішні – частково регламентуються нормами конституційного, фінансового, адміністративного, цивільного та господарського права, що дає підставу стверджувати, що інститут фінансової діяльності належить до комплексних правових інститутів [4, с. 373–374]. Об'єктом фінансово-кредитних відносин вчений визначає грошові кошти. Предмет правового регулювання законодавства про фінансову діяльність, на думку В.З. Янчука, охоплює три групи аграрних фінансових відносин: 1) фінансові відносини, що складаються між суб'єктами аграрного підприємництва і фінансовими органами щодо податків; 2) розрахункові відносини, що складаються між аграрними та іншими суб'єктами підприємництва у процесі господарської діяльності та виконання аграрнодоговірних зобов'язань; 3) кредитні відносини, що виникають між суб'єктами аграрного підприємництва, установами банків тощо у зв'язку з одержанням позички [4, с. 376]. В навчально-методичному посібнику з аграрного права (2000 р.) В.З. Янчук та А.М. Статівка зазначену вище класифікацію розширили шляхом виокремлення у складі фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств страхових правовідносин та фінансових відносин державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції усіх форм власності та господарювання (перепідготовка і перепідготовка кадрів, виконання цільових програм, будівництво об'єктів соціального призначення та ін.) [312, с. 34–36].

Для визначення системи аграрних фінансових відносин важливе значення має науковий доробок Е.С. Дмитренко, яка розкриваючи науково-практичні засади фінансової діяльності в аграрному секторі, до останньої відносить: відносини у сфері фінансування державних потреб; фінансування фермерських господарств; фінансування ринку зерна; грошовий обіг та розрахунки в аграрному секторі економіки; заборгованість сільськогосподарських підприємств, віднесена на державний борг, та порядок її погашення;

обов'язкове страхування врожаю та багаторічних насаджень; фінансовий контроль; справляння податків в аграрному секторі економіки [52, с. 338–414]. Поділяючи в цілому запропонований підхід, варто зауважити, що доцільним є виокремлення відносин щодо кредитування виробників сільськогосподарської продукції, а такі напрямки (види) фінансової діяльності як фінансування діяльності фермерських господарств та фінансування ринку зерна є конкретною сферою застосування аграрних фінансових відносин, адже в процесі діяльності фермерського господарства виникають такі види фінансових відносин як відносини грошового обігу та розрахунків, страхування, оподаткування тощо. Водночас, погоджуємось з тим, що фінансування фермерських господарств має специфіку по відношенню до інших виробників сільськогосподарської продукції в частині застосування заходів спеціальної державної фінансової підтримки, існування спеціальних органів (Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, Асоціації фермерів і приватних землевласників), які беруть участь у зазначених фінансових відносинах, особливостей фінансово-правової відповідальності тощо. На особливості аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств звертала увагу С.І. Марченко, яка зазначила, що зазначені правовідносини утворюють органічний комплекс внутрішніх та зовнішніх правовідносин, які виникають щодо формування різноманітних господарських фондів та їх використання, розподілу прибутку фермерського господарства, ведення бухгалтерського обліку, оплати праці членів фермерського господарства та найманих працівників, виконання та забезпечення договірних зобов'язань, надання фінансової звітності та сплати податків, отриманні кредитів, страхування, інвестування, неплатоспроможності, відшкодування збитків та ін. [104]. Так само і в частині фінансування ринку зерна як пріоритетного виду сільськогосподарського виробництва аграрне законодавство передбачало окремі заходи бюджетної, кредитної та інвестиційної підтримки. Тривалий час застосовувався такий механізм державної підтримки як заставні закупівлі зерна, які передбачали використання як коштів державного бюджету так і кредитів

банків, тому в юридичній літературі зазначений механізм розглядався як один із видів кредитування виробників зерна.

Також прикметним є те, що Е.С. Дмитренко відійшла від загальноприйнятого підходу поділу аграрних фінансових правовідносин на внутрішні і зовнішні. Досліджуючи проблеми аграрних правовідносин, В.Ю. Уркевич, акцентував увагу на внутрішніх аграрних правовідносинах, при цьому особливості аграрних фінансових відносин окремо не розглядались, водночас вчений виокремлює у сфері зовнішніх аграрних правовідносин податкові правовідносини та відносини державної підтримки сільського господарства, розглядаючи останні як різновид правовідносин із державного регулювання сільського господарства [293, с. с. 86, 90–91]. На думку В.М. Єрмоленка та І.М. Єрмоленко [58] наразі немає підстав для виокремлення внутрішніх аграрних фінансових правовідносин, якими є частина внутрішніх майнових відносин, пов'язана з формуванням майнової основи функціонування юридичної особи, розподілом прибутків (доходів) та розрахунками при виході з юридичної особи, що має виключно майнову природу. Вчені обґрунтовують, що фінансово-правову та водночас публічно-правову природу мають лише зовнішні аграрні фінансові правовідносини, пов'язані з формуванням і використанням публічних фондів. Вважаємо такий підхід дискусійним, адже як зазначає А.М. Статівка, «важливою особливістю фінансових відносин сільськогосподарських підприємств є особлива сфера їх функціонування на відміну від фінансових відносин в тому розумінні, в якому має місце в науці фінансового права. Фінансові відносини за участю сільськогосподарських підприємств виникають, реалізуються змінюються й припиняються не тільки в зовнішній сфері діяльності сільськогосподарських підприємств, але й у внутрішній» [275, с. 101]. Окремі правові аспекти класифікації аграрних фінансових відносин було висвітлено нами у наукових публікаціях [138, с. 83–87; 58, с. 91–97 та ін.], більш детально це питання розглядається в підрозділі 2.1 даної роботи.

Важливе значення для розуміння юридичної природи аграрних фінансових правовідносин мають ряд наукових праць В.М. Єрмоленка,

присвячених аналізу аграрних майнових відносин. Адже, як зазначають В.З. Янчук та В.В. Янчук, аграрні фінансові правовідносини, зважаючи на їх економічні функції, відзначаються «збільшенням питомої ваги майнових аспектів» [4, с. 65, с. 69], а відносини щодо формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання, розподілом прибутків (доходів) та розрахунками при виході з юридичної особи мають фінансову природу. Варто зазначити, що в теорії аграрного права справедливо зверталась увага на наявність численних колізій, прогалин у сфері формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції. Так, В.М. Єрмоленком висвітлювались окремі проблемні питання майнових відносин фермерських господарств в частині формування складеного капіталу [298, с. 87–101].

В подальшому спостерігається певна диференціація наукових досліджень та висвітлення особливостей різновидів аграрних фінансових правовідносин. Окремі аспекти інвестиційних правовідносин в аграрній сфері досліджував В.А. Сонюк, який звертав увагу, що з початку 90-х років минулого століття набули розвитку новий вид аграрних відносин – аграрні інвестиційні правовідносини, яким притаманні особливості, пов'язані з суб'єктами, об'єктами та сферами сільськогосподарського виробництва. Особливість суб'єкта інвестиційних правовідносин полягає у можливості поєднання в одній особі інвестора та сільськогосподарського товаровиробника [273, с. 168–169]. В.І. Семчик об'єктами інвестиційних правовідносин визначає, по-перше, інвестиції, тобто майно, в т.ч. основні та оборотні кошти, які вкладаються у сільськогосподарське виробництво; по-друге, сферу підприємницької діяльності, в розвиток якої вкладаються інвестиції [71, с. 31]. Вважаємо такий підхід дискусійним, та підтримуємо позицію В.А. Сонюка, який слушно зазначає, що при визначенні об'єктів варто розрізняти інвестиції як об'єкт інвестиційних правовідносин (матеріальні та інтелектуальні цінності) та об'єкт

інвестиційної діяльності, яким може бути земля, сільськогосподарське виробництво тощо [273, с. 163]. В аграрно-правовій доктрині обґрунтовано відмінність агроінвестиційних правовідносин від інвестиційних правовідносин в інших галузях економіки та виокремлення норм, які регламентують зазначені відносини у окремий правовий інститут аграрного права – інститут агроінвестиційного права [71, с. 26–34], проаналізовано окремі організаційно-правові аспекти інноваційно-інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки (В.В. Панченко) [133, с. 156–181], детально висвітлено правові проблеми інвестиційних правовідносин у сфері соціального розвитку села (В.М. Єрмоленко) та сільськогосподарської кооперації (Т.П. Проценко [71]), проблеми договірної та недоговірної форм інвестування у аграрну сферу (В.А. Сонюк [71]), проблеми інвестиційних правовідносин у сфері використання земель сільськогосподарського призначення (П.Ф. Кулинич, О.О. Семчик [71], М.О. Ковальчук [84] та ін.). Комплексно специфіку аграрних інвестиційних правовідносин як різновиду аграрних фінансових правовідносин була досліджено Я.М. Грущинським [47]. Поділяємо позицію авторів про виокремлення агроінвестиційних правовідносин як різновиду аграрних фінансових відносин, вважаємо, що в сучасних умовах їх значення невпинно зростає у зв'язку з необхідністю інвестування в аграрну сферу економіки з метою її стабілізації та повоєнного відновлення а також появу нових об'єктів для інвестування, враховуючи відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення та розширення переліку суб'єктів набуття прав на землю. Враховуючи вищезазначене та з огляду на обмежений характер наукових робіт даного виду, в межах даного дослідження агроінвестиційні правовідносини окремо не досліджуються.

Предметом окремого наукового дослідження стали аграрні фінансові відносини у сфері страхування. Варто звернути увагу, що проблемам страхових правовідносин як предмету аграрного права присвячена дисертація І.В. Горіславської на тему «Правове регулювання страхових відносин сільськогосподарських підприємств» [42]. Авторка розкрила юридичну природу

аграрних страхових правовідносин, що виникають щодо формування страхового (резервного) фонду та доцільності здійснення дій із страхування майна сільськогосподарського підприємства(внутрішні відносини) а також щодо реалізації державних програм у сфері аграрного страхування(зовнішні відносини) [42, с. 3–4]. Довела, що сутність страхування полягає у перерозподілі грошових коштів, акумуляції їх у спеціальному фонді та покритті за його рахунок непередбачуваних збитків [42, с. 7]. Досліджуючи окремі види аграрних страхових правовідносин (аграрні страхові правовідносини при здійсненні іпотеки, аграрні страхові правовідносини при здійсненні кредитних договорів та аграрні страхові правовідносини у рослинництві та тваринництві), звертає увагу на роль держави у їх регулюванні. Водночас, на момент захисту даної дисертації спеціальне законодавче регулювання аграрних страхових відносин було на етапі становлення, тому в роботі не враховано особливості правового регулювання аграрних страхових відносин, які виникають у сфері страхування виробництва сільськогосподарської продукції із державною підтримкою. В монографії, присвяченій правовим засадам здійснення аграрних страхових відносин, авторкою аналізувались окремі аспекти надання державної підтримки у сфері агрострахування [41]. Ці питання стали предметом комплексного розгляду Г.В Клеріні, коло наукових інтересів якого охоплює правове регулювання страхових відносин у сільському господарстві. Зокрема, автором розкривається сутність правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою за законодавством України шляхом визначення поняття, ознак страхування сільськогосподарської продукції з державної підтримкою та принципів його правового регулювання. Окрема увага приділена висвітленню суб'єктів й об'єктів розглядуваного страхування, договору страхування, що застосовується у розглядуваній сфері, а також сутності державної підтримки агрострахування [78; 79]. О.С. Філюк, досліджуючи особливості юридичного забезпечення захисту майнових прав сільськогосподарських товаровиробників, обґрунтувала наявність аграрно-правових способів захисту майнових прав, до яких віднесла страхування

сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [299, с. 6]. В юридичній літературі досліджуються і інші проблеми страхових аграрних відносин [36; 102]. Враховуючи суттєве оновлення законодавства у сфері страхування у сільському господарстві, більш детально особливості аграрних страхових правовідносин як різновиду фінансових правовідносин будуть розглянуті у підрозділі 3.2. даної роботи.

Особливості правового регулювання кредитних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників стали предметом дослідження П.Ю. Шведенка [305], який в дисертаційній роботі виокремив особливості правового регулювання кредитних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників, детально проаналізував правовідносини, що складаються в процесі кредитування сільськогосподарських товаровиробників, охарактеризував їх ознаки, зміст та особливості. На їх основі запропоновано авторське поняття аграрно-кредитних правовідносин, досліджена їх структура. Ряд пропозицій, які були винесені автором, не втратили актуальності і сьогодні. Особливо варто відзначити необхідність розроблення і прийняття Державної Програми пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників, яка б поширювалась і на осіб, що ведуть особисте селянське господарство. Прийняття даної Програми сприятиме забезпеченню державної підтримки малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників. Більш детально особливості аграрних фінансово-кредитних правовідносин як різновиду фінансових правовідносин будуть розглянуті у підрозділі 3.1. даної роботи.

Різновидом аграрних фінансових правовідносин є податкові правовідносини у аграрній сфері. Варто звернути увагу, що в теорії аграрного права склався майже єдиний підхід про віднесення їх до зовнішніх аграрних відносин [293, с. 86; 53, с. 87–93; 60 с. 42; 61 с. 9; 6, с. 453–489]. Проте предметом спеціального дослідження в аграрному праві ці відносини не були. Правові засади справляння податків детально було розглянуто Е.С. Дмитренко у навчальному та науково-практичному посібнику «Порадник керівникові сільськогосподарського підприємства» (2005 р.) [52, с. 397–414], але у зв'язку з

прийняттям Податкового кодексу та частими змінами податкового законодавства щодо оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, зазначений матеріал наразі вже є застарілим та не враховує сучасних реалій. Як правило, особливості оподаткування виробників сільськогосподарської продукції в теорії аграрного права висвітлюються в контексті правового регулювання державної підтримки сільського господарства (податкова підтримка сільського господарства) [45, с. 90–113], водночас варто зауважити, що особливості аграрних фінансових правовідносин у сфері оподаткування виробників сільськогосподарської продукції характеризуються пільговим оподаткуванням але не вичерпуються цим.

Вагоме значення для розвитку аграрних фінансових правовідносин мають наукові праці у сфері правового регулювання державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції. Оскільки в переважній більшості заходи державної підтримки, які використовуються, за своєю природою є фінансовими. В теорії аграрного права правові питання державної підтримки у аграрній сфері досліджували О.В. Гафурова [125], С.І. Марченко [35, с. 29–35; 103, с. 123–132], А.М. Земко [68; 69], О.В. Туєва [285, с. 58–62] та ін. Систематизацію наукових підходів до суспільних відносин, що виникають у сфері державної підтримки виробників сільського господарства та їх комплексний аналіз здійснила Х.А. Григор'єва [44]. Авторка, здійснюючи аналіз правового забезпечення державної підтримки аграрної сферм, обґрунтовує наявність у складі аграрного законодавства підгалузі агропротекційного законодавства та формування на його основі агропротекційного права як підгалузі аграрного права. З аналізу монографії А.Х. Григор'євої можна дійти висновку, що аграрні фінансові правовідносини, які виникають при застосуванні заходів державної підтримки, можуть виникати щодо загальногалузевої державної підтримки, підтримки окремих галузей сільськогосподарського виробництва та підтримки суб'єктів сільськогосподарського виробництва. Досліджуючи особливості податкової підтримки сільського господарства, А.Х. Григор'єва розкриває еволюцію

агропротекційних податкових відносин в період з 1991 р. до 2019 р. [45, с. 90–113]. Правовідносини державної підтримки, які виникають у сфері кредитування аналізує за такими напрямками, як пільгове кредитування; забезпечення кредитних зобов'язань; формування інституційно-правової системи кредитування сільського господарства; формування паралельних механізмів приватного кредитування сільського господарства [45, с. 113–149]. Авторка слушно наголошує на важливості фінансового аспекту державної підтримки агрострахування та виокремлює агропротекційну складову аграрного страхування [45, с. 175–184]. Зазначені та інші висновки до яких прийшла авторка, мають важливе значення для визначення юридичної природи аграрних фінансових відносин у сфері кредитування, оподаткування, страхування тощо, проте вони стосуються лише агропротекційної складової цих відносин. Крім того, значна кількість механізмів державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції наразі не застосовуються або на їх зміну запроваджено нові, ряд механізмів є такими, що скасовані з різних причин (адаптація законодавства до вимог СОТ та ЄС, оголошення карантинного режиму внаслідок пандемії COVID, запровадження воєнного стану та ін.).

В юридичній літературі наявні дослідження в частині аналізу окремих заходів державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану. Зокрема, це наукові роботи Ю.Ю. Бакай [16], Я.А. Гончаренко [17], О.М. Батигіної [18], К.С. Войтенко [18], Г.В. Клеріні [77], Т.В. Курман [95; 97], С.І. Марченко [106; 107] та ін. Їх аналіз свідчить, що в надзвичайних умовах господарювання держава застосовує різноманітні фінансово-правові механізми з метою забезпечення продовольчої безпеки, збереження аграрного потенціалу України, створення умов для безперебійного функціонування аграрного сектора економіки, виробництва (постачання) товарів, які є стратегічно важливими, створення робочих місць, відшкодування збитків та шкоди, заподіяних внаслідок війни та протидії загрозам і втратам воєнного стану. У сфері державної підтримки виробників

сільськогосподарської підтримки набули поширення нові види фінансових відносин, зокрема щодо використання грантів на розвиток окремих видів сільськогосподарської діяльності. Як зазначає Т.В. Курман [97, с. 222], грантова підтримка агробізнесу в умовах воєнного стану набуває вагомого значення у забезпеченні фінансової стабільності суб'єктів агробізнесу й здійснюється як на внутрішньодержавному (національному чи регіональному), так і на міжнародному (глобальному) рівнях.

В теорії аграрного права досліджувались окремі питання державно-правової охорони економічної діяльності суб'єктів господарювання та їх захист з боку держави від злочинних посягань. Зокрема, А.І. Берлач звертає увагу на високий ступінь криміналізації аграрної сфери економіки, переважно там, де зосереджені високоліквідна продукція, енергоносії, державні бюджетні кошти, тобто задіяні значні обсяги фінансових і матеріальних ресурсів. Вчений виділяє наступні види правопорушень: розкрадання, нецільове та неефективне використання бюджетних та позабюджетних коштів; порушення податкового законодавства; зловживання у сфері приватизації переробних підприємств; незаконне привласнення та розкрадання матеріальних і грошових цінностей новостворених аграрних формувань та ін. [20, с. 229–230]. Особливу увагу автор приділяє аналізу зловживань у сфері податкового законодавства, у сфері кредитних та страхових відносин [20, с. 248–254] та у сфері іноземного інвестування в аграрний сектор економіки [19, с. 230–245].

Таким чином, на основі проведеного дослідження теоретико-правових засад аграрних фінансових відносин можна зробити наступні висновки. Аграрні фінансові правовідносини як самостійний вид аграрних правовідносин предметом окремого комплексного дослідження не були. Водночас, в теорії аграрного права (раніше – колгоспного права, сільськогосподарського права) визнається існування самостійної групи аграрних відносин – аграрних фінансових правовідносин, які мають специфіку залежно від їх виду (внутрішні чи зовнішні), сфери виникнення (внутрішньогосподарські, зовнішньогосподарські) та суб'єктного складу. Водночас, в юридичній

літературі відсутній єдиний підхід до визначення переліку цих відносин та об'єкта аграрних фінансових правовідносин.

В системі колгоспного права певний час внутрішні фінансові правовідносини розглядались як складова відносин по організації господарської діяльності, а зовнішні фінансові правовідносини не включались до предмету колгоспного права.

Наразі дискусійними залишаються питання виокремлення внутрішніх аграрних фінансових відносин як самостійного виду аграрних правовідносин.

Аграрні фінансові відносини реалізуються шляхом здійснення фінансової діяльності, яка виступає невід'ємною та необхідною умовою ефективного функціонування виробників сільськогосподарської продукції.

Розвиток наукових досліджень у сфері аграрних фінансових відносин характеризується наявністю наукових праць уніфікованого характеру та диференційованого характеру, в яких досліджуються окремі різновиди аграрних фінансових правовідносин, залежно від виду фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції.

Зміна соціально-економічних, політичних умов господарювання у аграрній сфері економіки зумовили появу нових видів аграрно-фінансових правовідносин та суттєве оновлення існуючих раніше, що зумовило активізацію відповідних наукових досліджень.

Основні напрямки наукових досліджень аграрно-фінансових правовідносин охоплюють наукові розвідки щодо юридичної природи аграрних фінансових правовідносин (поняття, види тощо) та правових засад фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції. Другий напрямок наукових досліджень стосується диференціації аграрних фінансових правовідносин. Зокрема, в теорії аграрного права наявні наукові доробки щодо аграрних фінансових правовідносин у сфері 1) формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання; 2) агроінвестування; 3) страхування; 4) кредитування; 5) оподаткування; 6) державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, у тому числі

в умовах воєнного чи іншого надзвичайного стану; 7) охорони та захисту аграрних фінансових відносин від злочинних посягань.

Проведений аналіз засвідчив, що поряд з наявністю великої кількості розрізнених, диференційованих за окремими різновидами аграрних фінансових відносин, джерел, наразі відсутні комплексні дослідження проблем правового регулювання аграрних фінансових правовідносин, які були б направлені як на розробку понятійного апарату, системи аграрних фінансових правовідносин, так і визначення правової природи аграрних фінансових правовідносин, що актуалізує необхідність даної дисертаційної роботи.

1.2. Законодавчі основи фінансових відносин в аграрній сфері

Проведене дослідження розвитку теоретико-правових засад становлення та розвитку аграрних фінансових відносин дозволяє комплексно та системно проаналізувати законодавство у зазначеній сфері правового регулювання. Мета даного дослідження виключає детальний аналіз нормативно-правових актів у сфері регулювання аграрних фінансових відносин, оскільки такий аналіз буде здійснено у наступних розділах роботи при висвітленні особливостей окремих видів внутрішніх і зовнішніх правовідносин. В рамках цього підрозділу пропонується дати загальну характеристику аграрного законодавства у сфері регулювання фінансових аграрних відносин та визначити його ознаки.

При цьому в основу такого аналізу покладено закріплене Законом від 24 серпня 2023 р. «Про правотворчу діяльність» [230] поняття законодавства як взаємопов'язаної та упорядкованої системи нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів (ст. 9). Цією ж статтею визначено систему законодавства за юридичною силою, яка включає Конституцію України як Основний Закон України, закони і підзаконні нормативно-правові акти. Систему підзаконних актів складають: (а) постанови ВР України; б) укази Президента України; в) постанови КМ України; г) накази міністерств; г) нормативно-правові акти інших держорганів; д) нормативно-правові акти

органів влади АР Крим); е) акти місцевих державних адміністрацій; є) нормативно-правові акти місцевого самоврядування. Ст. 19 Закону визначено, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВР України, укладаються відповідно до Конституції України [88] та мають на території України вищу юридичну силу, ніж закони та інші нормативно-правові акти і є обов'язковими до виконання на території України.

Передумовою для формування системи законодавства у сфері фінансових відносин, у тому числі і у аграрній сфері, стало проголошення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [49], якою визначено, що Україна самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю. Вищою кредитною установою Української РСР визначено національний Банк України, який є підзвітним Верховній Раді України. Декларацією про державний суверенітет України закріплено принцип платності використання землі, інших природних і трудових ресурсів підприємствами, установами, організаціями та виробничими одиницями, закріплено зобов'язання щодо відрахувань від валютних надходжень та сплати податків до місцевих бюджетів.

Зазначені правові засади знайшли своє відображення в аграрних законах України, якими було визначено основні правові засади державної аграрної політики України. Так, у першій редакції Закону УРСР від 17 жовтня 1990 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» [233] було визначено наступні правові засади аграрних фінансових відносин: регулювання відносин агропромислових товаровиробників і держави здійснюється за допомогою системи бюджетного фінансування, кредитування, оподаткування, страхування із широким застосуванням комплексу пільг (ст. 1); нові програми соціально-економічного розвитку республіки не можуть бути прийняті без урахування пріоритетності розвитку села (ст. 2); селу надається пріоритетність у державних інвестиціях (ст. 5); щодо окремих заходів у сфері соціального розвитку села та будівництва

і технічного переозброєння підприємств переробної промисловості закріплено бюджетне фінансування (ст. 6); економічне стимулювання промислових підприємств до виконання робіт для агропромислового комплексу шляхом звільнення від оподаткування (ст. 7); визначено правові засади взаємовідносин з бюджетом, зокрема врегульовано кредитні відносини та списання заборгованості по позичках банку (ст. 18); встановлено пільги по податкам (ст. 19–20); фінансування наукових досліджень з проблем розвитку села та агропромислового комплексу за рахунок державного бюджету (ст. 21); підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації спеціалістів з вищою та середньою освітою і робітничих кадрів за рахунок державного бюджету (ст. 22); стягнення плати за трудові ресурси до відповідних сільських і селищних Рад для подальшого використання на розвиток соціальної сфери села (ст. 23).

Аналіз законодавства у сфері правового регулювання аграрних фінансових відносин дозволяє зробити висновок, що для нього є характерним поєднання (співвідношення) публічно-правових і приватноправових норм, при цьому такі норми діють не секторально, а діють одночасно. Це зумовлює необхідність встановлення балансу публічно-правових і приватноправових норм у аграрному праві, що може бути досягнуто за допомогою виваженої аграрної політики, яка охоплює політику у бюджетній, податковій, кредитній та інших сферах аграрної фінансової діяльності.

Зазначені в Законі УРСР «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» правові засади регулювання фінансових відносин у аграрній сфері в подальшому були закладені в основу розвитку аграрного законодавства України, зокрема знайшли своє відображення в законодавчих актах, які визначали державну аграрну політику в наступні роки. Так, Закон України від 15 травня 1992 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу» [232] на додаток до зазначених вище заходів, закріпив податкові пільги для селянських фермерських господарств.

Законом України від 18 січня 2001 р. «Про стимулювання розвитку

сільського господарства на період 2001–2004 р.р.» [185] визначались основні засади державної політики на період реформування сільського господарства протягом 2001–2004 років як пріоритетної галузі народного господарства. Окремий розділ Закону присвячено податковій та бюджетній політиці (Розділ III), запроваджувався мораторій на внесення змін в законодавство, що можуть спричинити збільшення податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників. Передбачено пільги з оподаткування сільськогосподарських товаровиробників щодо сплати податку на додану вартість та сплати ввізного мита. Варто зазначити про хибну практику закріплення податкових пільг у аграрному законодавстві, адже вони не діють, оскільки Законом України від 2 лютого 1994 р. «Про систему оподаткування» [235], закріплено, що ставки податків і пільги щодо оподаткування не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законодавчими актами України, крім законів про оподаткування. Пізніше зазначена норма була закріплена у Податковому кодексі України від 2 грудня 2010 р. [146] (далі – ПК України).

Статтею 10 зазначеного Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 р.р.» визначено, що частка видатків Державного бюджету України (далі – ДБ України) на фінансування розвитку сільського господарства має бути не меншою 5 відсотків видатків бюджету. Значна увага в Законі приділялась кредитній та страховій політиці у сільському господарстві. При кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників, запроваджувався спеціальний режим, який враховує особливості ведення сільськогосподарського виробництва і проведення економічної і земельної реформ на селі. Було передбачено спеціальний режим страхування ризиків сільськогосподарського виробництва із відшкодуванням за рахунок ДБ України у розмірі не менше 50 % витрат, понесених сільськогосподарськими підприємствами.

Як відомо, процес реформування аграрного сектора у 2004 р. не завершився, ефективність закріплених фінансово-економічних механізмів була низькою через відсутність бюджетного фінансування зазначених заходів. В

2004 році було прийнято Закон України від 24 червня 2004 «Про державну підтримку сільського господарства України» [199], який визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення. За час дії цього Закону до його змісту було внесено щонайменше 28 змін, проте він і сьогодні залишається основним нормативно-правовим актом, який визначає спрямованість державної аграрної політики.

Як зазначає В.М. Єрмоленко, державна політика виступає змістовним джерелом права, яке не маючи первісно формального вираження, тим не менш є чинником виникнення нових та припинення існуючих правових норм, зокрема і в аграрній сфері [55, с. 111]. В Україні проявом подібної формалізації змістовних джерел, вчений називає Закон України 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року».

Основними пріоритетами державної аграрної політики у сфері фінансово-аграрних відносин, відповідно до зазначеного вище Закону, визначено: державну підтримку суб'єктів аграрного сектору шляхом концентрації державних ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку; формування сприятливої цінової, фінансово-кредитної, страхової, податкової та бюджетної політики; забезпечення раціональних внутрішньогалузових і міжгалузевих економічних відносин; удосконалення системи підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників шляхом запровадження дотацій державного і місцевих бюджетів на сільськогосподарські потреби; збільшення фінансової підтримки господарств у регіонах з несприятливими для ведення сільського господарства природно-кліматичними умовами; удосконалення податкової політики в аграрному секторі з метою оптимізації податкового навантаження та посилення стимулюючої функції податків; розвиток фінансово-кредитних механізмів, зокрема тих, що передбачають удосконалення часткової компенсації кредитних ставок у разі значного перевищення облікових

ставок; формування фонду кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та гарантій повернення кредитів; запровадження бюджетного фінансування на умовах пріоритетності власних коштів; створення належної ринкової фінансової інфраструктури (ст. 3).

Реалізація аграрної політики здійснюється шляхом формалізації у актах аграрного законодавства. Зважаючи на такий досить об'ємний перелік пріоритетних напрямків варто зауважити про розгалужену систему аграрного законодавства, яке регламентує фінансові відносини, що виникають в аграрній сфері. Оскільки на виконання того чи іншого закону, як правило, приймається значна кількість підзаконних актів.

За змістом законодавство у сфері аграрних фінансових відносин можна класифікувати на окремі блоки правового регулювання.

Перший блок представлений правовими нормами, які закріплюють загальні засади фінансових правовідносин в аграрній сфері. Зазначені норми мають загальний (уніфікований) характер та визначають і закріплюють конституційні та законодавчі основи побудови фінансових відносин взагалі. Зазначений блок представлений нормами Конституції України та Законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік, який у спеціальній літературі розглядається як Закон з особливою правовою природою, адже він за своєю природою є фінансовим документом, що визначає розподіл державних фінансових ресурсів [93].

Відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами України встановлюються: ДБ України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи. Конституція України визначає основні інституційно-функціональні засади розвитку фінансових аграрних правовідносин. Відповідно до ст. 116

Конституції України повноваження щодо проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики закріплено за Кабінетом Міністрів України (далі – КМ України).

Будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків визначаються виключно законом про ДБ України (ч. 2 ст. 95 Конституції України).

В юридичній літературі відзначається особлива правова природа закону про державний бюджет, яка зумовлена наступними чинниками: розмежування повноважень Верховної Ради України (далі – ВР України) щодо затвердження ДБ України та її повноважень щодо прийняття законів (п.п. 3 та 4 ст. 85); спеціальним суб'єктом законодавчої ініціативи щодо проекту ДБ України, виступає лише КМ України (ч. 2 ст. 96 та п. 6 ст. 116); особлива процедура подання до ВР України проекту закону про ДБУ (ч. 2 ст. 96); визначена окрема процедура затвердження та виконання ДБ України (п. 4 ст. 85, ч.1 ст. 96 та п. 6 ст. 116); щорічне затвердження ДБ України та визначає період його дії – з 1 січня по 31 грудня (ч. 1 ст. 96); обов'язкове подання КМ України до ВР України звіту про виконання ДБ України та його оприлюднення (ст. 97) [93].

На основі норм Конституції України ґрунтуються акти аграрного законодавства, які визначають правові засади державної аграрної політики у бюджетній, податковій, кредитній, інвестиційній та інших сферах. Тобто, поряд з наявністю актів загального (уніфікованого) характеру, розвивається система нормативно-правових актів спеціального (диференційованого) характеру.

Другий блок правових норм складають нормативно-правові акти, які визначають правосуб'єктність виробників сільськогосподарської продукції як учасників фінансових аграрних правовідносин та нормативно-правові акти, які визначають повноваження органів державної влади і місцевого самоврядування у сфері фінансових аграрних відносин.

Варто звернути увагу, що аграрне законодавство є некодифікованим, відповідно правовий статус виробників сільськогосподарської продукції визначений у нормативно-правових актах різної галузевої належності.

Специфіка правового статусу щодо таких суб'єктів як особистих селянських господарств (далі – ОСГ), фермерських господарств (далі – ФГ), колективних сільськогосподарських підприємств (далі – КСП) та сільськогосподарських кооперативів (далі – СК) визначена аграрними законами. Правовий статус державних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських акціонерних товариств, інших видів господарських товариств, агрохолдингів визначається нормами господарського права. Залежно від особливостей фінансових аграрних правовідносин, учасником яких є виробник сільськогосподарської продукції, правосуб'єктність у сфері фінансової діяльності може визначатись як виключно нормами аграрного законодавства, так і комплексно – актами суміжних галузей права (фінансового, господарського, цивільного тощо.) Саме взаємодія норм різних галузей права у регулюванні внутрішніх та зовнішніх аграрних фінансових відносин демонструє комплексний характер законодавства.

Для прикладу, фінансова правосуб'єктність КСП закріплена Законом України 14 лютого 1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство», відповідно до якого КСП має право випускати цінні папери; користуватися банківським кредитом на комерційній договірній основі і самостійно визначати розмір готівки, що постійно знаходиться в його касі, на поточні витрати; самостійно вибирати установи банку та страхові організації; об'єднувати частину своїх коштів з коштами інших підприємств, організацій і господарств; купувати акції, державні облігації, ощадні сертифікати та інші цінні папери [219]. Закон закріплює як внутрішні фінансові відносини – самостійно визначати види, порядок формування та використання фондів і резервів (ч. 1 ст. 18), так і зовнішні – сплачувати податки до бюджету, який вноситься ним у порядку, встановленому законодавством (ч. 1 ст. 18), земельний податок або орендну плату за землю (ст. 12). З метою підтримки КСП (створення стабільних фінансових умов при одержанні кредиту) зазначеним Законом передбачено створення спеціального Українського державного фонду, розмір якого щорічно визначається КМ України. Варто

відзначити декларативність даної норми, оскільки такий Фонд відсутній, а створення його в майбутньому теж є малоімовірним, адже КСП як організаційно-правова форма наразі вже не реєструється.

ОСГ наразі є одними із найбільших виробників сільськогосподарської продукції, проте законодавство у сфері аграрних фінансових відносин, яке містить норми стимулюючого характеру, у більшості випадків не поширюються на них. Така ситуація прямо суперечить Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу у народному господарстві» в статті 4 якого визначено, що «усі форми господарювання в агропромисловому комплексі (в т.ч. підсобні сільські господарства підприємств) мають рівні права на організацію виробництва та володіння своєю продукцією». Так, Законом України від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство» [225] передбачено за останніми право відкривати рахунки в установах банків та отримувати кредити в установленому законодавством порядку; набувати членство у кредитній спілці та користуватися її послугами; право на соціальний захист; на відшкодування збитків у випадках, передбачених Законом; брати участь у конкурсах сільськогосподарських виробників з метою отримання бюджетної підтримки відповідно до загальнодержавних і регіональних програм. Проте аналіз законодавства у сфері державної фінансової підтримки, дає підстави стверджувати, що всі державні програми пільгового кредитування не розповсюджуються на власників ОСГ, більшість програм державної підтримки у якості одержувача грошових коштів чи інших видів підтримки називає сільськогосподарського товаровиробника у розумінні ПК України, яким ОСГ в розумінні цього акту не є. Тому необхідним є внесення змін до нормативно-правових актів, які визначають заходи державної підтримки, щодо заміни терміну «сільськогосподарський товаровиробник» на «виробник сільськогосподарської продукції» у розумінні Закону України від 23 вересня 2008 р. «Про сільськогосподарський перепис» [236].

Основні повноваження ФГ у сфері фінансової діяльності закріплено

статтями 14, 15, 28 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» [247], якими передбачено обов'язки у сфері бухгалтерського обліку та фінансової звітності, статистичної інформації та інших даних, оподаткування. ФГ самостійно визначає розмір ліміту залишку готівки, що постійно знаходиться в його касі, на поточні витрати; відкриває на свій вибір у будь-якій установі банку поточні та вкладні (депозитні) рахунки, самостійно розпоряджається власними коштами та має інші права і обов'язки.

Законом України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» [238] залежно від мети діяльності кооперативу закріплено особливості формування внутрішніх господарських фондів, джерела формування майна, розмежування доходу та прибутку СК. В юридичній літературі обґрунтовано, що сучасна редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» не відповідає міжнародним кооперативним принципам [34].

Правосуб'єктність інших виробників сільськогосподарської продукції у сфері фінансової діяльності визначено нормами Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. [43] (далі – ГК України), та Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. [302] (далі – ЦК України).

Наступний блок правових норм складають нормативно-правові акти, які регулюють особливості реалізації окремих видів аграрних фінансових правовідносин. Зазначені види відносин (види фінансової діяльності) буде розглянуто у наступному підрозділі, тому звернемо увагу на найбільш важливі, які мають системо утворюючий характер для того чи іншого виду фінансових відносин. Варто відзначити, що цей блок законодавства складають, як правило, норми профільних або спеціалізованих нормативно-правових актів. Так, аграрні страхові відносини є предметом регулювання ЦК України, ГК України законів України від 7 березня 1996 р. «Про страхування» »[245], від 9 лютого 2012 р. «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [226] та інші. Відносини, які виникають при формуванні, розподілі і використанні відповідних майнових фондів суб'єктів

господарювання, належать до внутрішніх (внутрішньогосподарських) відносин, основні нормативно-правові акти, які їх регламентують, представлені нормами аграрного права, які визначають їх правосуб'єктність. Варто звернути увагу на те, що перелік майнових фондів та особливості їх правового режиму залежать від виду виробника сільськогосподарської продукції. В окремих випадках аграрне законодавство імперативно визначає їх перелік та основні засади формування, використання, розподілу, а в інших – залишає це питання на розсуд виробника сільськогосподарської продукції, застосовуючи диспозитивний підхід до регулювання цих відносин. Наприклад, Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено перелік обов'язкових майнових фондів (статутний капітал, фонд розвитку, резервний фонд, спеціальний фонд) а локальними актами, які є внутрішніми нормативно-правовими актами сільськогосподарських підприємств [55, с. 346], вже визначено особливості їх формування, розподілу та використання. Аграрне законодавство не містить вимог до локальних нормативно-правових актів щодо їх форми та змісту. В. М. Єрмоленко за функціональним призначенням виділяє окремою групою локальні акти фінансово-економічного змісту, до яких відносить: Положення про розподіл використання прибутку, Положення про порядок нарахування і оплати дивідендів, Положення про фінансові фонди і резерви та ін. [55, с. 355].

Система нормативно-правових актів у сфері розрахункових правовідносин залежно від їх різновиду охоплює як норми аграрного законодавства в частині правового регулювання внутрішніх аграрних відносин щодо розрахунків із членами (учасниками) у разі припинення діяльності суб'єкта господарювання або припинення членських відносин/відносин участі (наприклад, ст. 23, п. п. 4–5 ст. 33 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», п. 2 ст. 36 Закону України «Про фермерське господарство» та ін.). Зовнішні розрахункові відносини, залежно від суб'єктного складу, регламентуються нормами ЦК України, ГК України, Закону України від 6 липня 1995 р. «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі,

громадського харчування та послуг» [203] та ін.

Кредитні правовідносини (включаючи правовідносини фінансового лізингу) є сферою регулювання норм ГК України, ЦК України, законів України від 12 липня 2001 р. «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», [250], від 4 лютого 2021 р. «Про фінансовий лізинг» [249], від 6 листопада 2012 р. «Про аграрні розписки» [173] та ін.

Правове регулювання страхових правовідносин здійснюється за допомогою норм ГКУ, ЦКУ, законів України «Про страхування», «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та ін.

Відносини з державним та місцевими бюджетами (сплата податків, інших обов'язкових платежів і зборів; розрахунки за окремими напрямками державної фінансової допомоги) є сферою регулювання ПК України, Митного кодексу України від 13 березня 2012 року [111] (далі МК України), законів України «Про державну підтримку сільського господарства України», від 12 травня 2022 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану» [188] та ін.

Наступний блок правових норм складають нормативно-правові акти, які регламентують охорону, захист у сфері фінансових аграрних відносин та законодавство про запобігання рейдерству в аграрній сфері. Одним із основних нормативно-правових актів у цій сфері є Кодекс процедур з банкрутства (далі – КПзБ) [85], який встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника – юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи. Особливості процедури банкрутства ФГ та боржників, зайнятих у сільському господарстві регламентується відповідно ст. 95 та ст. 136 КПзБ. У зв'язку з необхідністю приведення законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС) та враховуючи виклики, зумовлені воєнним

станом Законом України від 13 липня 2023 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» [181] процедура банкрутства була суттєво змінена. Зокрема, визначено особливості процедури банкрутства у період дії воєнного стану; врегульовано окремі питання щодо повноважень арбітражного керуючого, розширене коло осіб, щодо яких можливе застосування субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника (особи, які вчинили, погодили правочини або вчинили майнові дії, визначені статтею 42 КзПБ, які в подальшому визнані недійсними або спростовані за рішенням суду); можливість проведення процедури санації після визнання боржника банкрутом та ін. [301].

Важливе значення у захисті та охороні прав виробників сільськогосподарської продукції як учасників аграрних фінансових відносин має законодавство про запобігання рейдерству в аграрній сфері. Чинне законодавство не містить визначення поняття рейдерства. Дем'янишин В. та Костецький В. розглядають «рейдерство» як протиправні дії, спрямовані на придбання і встановлення контролю над активами юридичної особи чи підпорядкування й обмеження її діяльності всупереч волі власників під будь-якою загрозою, що негативно впливає на фінансову безпеку [50, с. 159]. До найбільш поширених схем рейдерських атак у сфері фінансової діяльності в Україні належать: рейдерство через зміну структури акціонерного капіталу; рейдерство через акумулювання кредиторської заборгованості; рейдерство через вплив на органи управління суб'єктом господарювання; позбавлення власності за допомогою оскарження результатів приватизаційних процесів [50, с. 161].

Відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення зумовлює до необхідності закріплення надійних правових механізмів, які б унеможливлювали зловживання у цій сфері. З цією метою протягом останніх років прийнято ряд нормативно-правових актів, які спрямовані на захист аграрного та земельного ринку від рейдерства: закони України від 12 травня

2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» [180]; від 5 грудня 2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» [182], Указ Президента України від 22 липня 2019 р. «Про заходи щодо протидії рейдерству» [214] та ін.

16 червня 2021 року постановою КМ України [208] затверджено Порядок здійснення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним статтею 130 Земельного кодексу України.

Згідно із цим Порядком до укладення договору купівлі-продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення нотаріус здійснюватиме перевірку потенційного набувача земельної ділянки на відповідність таким вимогам: установлення особи набувача; установлення кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи – набувача; перевірка факту перебування набувача, учасників (акціонерів, членів), кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи під дією спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) відповідно до Закону України від 14 серпня 2014 р «Про санкції» [234].

Таким чином, аналіз законодавства у сфері правового регулювання аграрних фінансових відносин дозволяє зробити висновок, що для нього є характерним поєднання (співвідношення) публічно-правових і приватноправових норм, при цьому такі норми діють не секторально, а діють одночасно. Це зумовлює необхідність встановлення балансу публічно-правових і приватноправових норм у аграрному праві, що може бути досягнуто за допомогою виваженої аграрної політики, яка охоплює політику у бюджетній, податковій, кредитній та інших сферах аграрної фінансової діяльності.

Реалізація аграрної політики здійснюється шляхом формалізації у актах аграрного законодавства. Зважаючи на такий досить об'ємний перелік пріоритетних напрямків фінансової діяльності в аграрній сфері економіки їм відповідає розгалужена система аграрного законодавства, яке регламентує

фінансові відносини, що виникають в аграрній сфері.

Законодавство у сфері аграрних фінансових відносин характеризується комплексним характером, що проявляється у взаємодії норм різних галузей права у регулюванні внутрішніх та зовнішніх аграрних фінансових відносин, наявністю актів загального (уніфікованого) та спеціального (диференційованого) характеру.

За змістом законодавство у сфері аграрних фінансових відносин можна класифікувати на окремі блоки правового регулювання:

- нормативно-правові акти, які закріплюють загальні засади фінансових правовідносин в аграрній сфері;
- нормативно-правові акти, які визначають правосуб'єктність виробників сільськогосподарської продукції як учасників фінансових аграрних правовідносин та нормативно-правові акти, які визначають повноваження ОДВ і ОМС у сфері фінансових аграрних відносин;
- нормативно-правові акти, які регулюють особливості реалізації окремих видів аграрних фінансових правовідносин (кредитно-розрахункових, страхових, податкових та ін.);
- нормативно-правові акти, які регламентують охорону, захист у сфері фінансових аграрних відносин та законодавство про запобігання рейдерству в аграрній сфері.

Висновки до розділу I

Проведене дослідження теоретико-правових засад фінансових правовідносин в аграрній сфері дозволило дійти таких узагальнень:

- аграрні фінансові правовідносини як самостійний вид аграрних правовідносин предметом окремого комплексного дослідження не були. Водночас, в теорії аграрного права (раніше – колгоспного права, сільськогосподарського права) визнається існування самостійної групи аграрних відносин – аграрних фінансових правовідносин, які мають специфіку

залежно від їх виду (внутрішні чи зовнішні), сфери виникнення (внутрішньогосподарські, зовнішньогосподарські) та суб'єктного складу. Водночас, в юридичній літературі відсутній єдиний підхід до визначення переліку цих відносин та об'єкта аграрних фінансових правовідносин;

- в системі колгоспного права певний час внутрішні фінансові правовідносини розглядались як складова відносин по організації господарської діяльності, а зовнішні фінансові правовідносини не включались до предмету колгоспного права;

- аграрні фінансові відносини реалізуються шляхом здійснення фінансової діяльності, яка виступає невід'ємною та необхідною умовою ефективного функціонування виробників сільськогосподарської продукції;

- розвиток наукових досліджень у сфері аграрних фінансових відносин характеризується наявністю наукових праць уніфікованого характеру та диференційованого характеру, в яких досліджуються окремі різновиди аграрних фінансових правовідносин, залежно від виду фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції;

- зміна соціально-економічних, політичних умов господарювання у аграрній сфері економіки зумовили появу нових видів аграрно-фінансових правовідносин та суттєве оновлення існуючих раніше, що зумовило активізацію відповідних наукових досліджень;

- основні напрямки наукових досліджень аграрно-фінансових правовідносин охоплюють наукові розвідки щодо юридичної природи аграрних фінансових правовідносин (поняття, види тощо) та правових засад фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції. Другий напрямок наукових досліджень стосується диференціації аграрних фінансових правовідносин. Зокрема, в теорії аграрного права наявні наукові доробки щодо аграрних фінансових правовідносин у сфері 1) формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання; 2) агроінвестування; 3) страхування; 4) кредитування; 5) оподаткування; 6) державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, у тому числі

в умовах воєнного чи іншого надзвичайного стану; 7) охорони та захисту аграрних фінансових відносин від злочинних посягань;

– проведений аналіз засвідчив, що поряд з наявністю великої кількості розрізнених, диференційованих за окремими різновидами аграрних фінансових відносин, джерел, наразі відсутні комплексні дослідження проблем правового регулювання аграрних фінансових правовідносин, які були б направлені як на розробку понятійного апарату, системи аграрних фінансових правовідносин, так і визначення правової природи аграрних фінансових правовідносин, що актуалізує необхідність даної дисертаційної роботи;

– аналіз законодавства у сфері правового регулювання аграрних фінансових відносин дозволяє зробити висновок, що для нього є характерним поєднання (співвідношення) публічно-правових і приватноправових норм, при цьому такі норми діють не секторально, а діють одночасно. Це зумовлює необхідність встановлення балансу публічно-правових і приватноправових норм у аграрному праві, що може бути досягнуто за допомогою виваженої аграрної політики, яка охоплює політику у бюджетній, податковій, кредитній та інших сферах аграрної фінансової діяльності;

– реалізація аграрної політики здійснюється шляхом формалізації у актах аграрного законодавства. Зважаючи на такий досить об'ємний перелік пріоритетних напрямків фінансової діяльності в аграрній сфері економіки їм відповідає розгалужена система аграрного законодавства, яке регламентує фінансові відносини, що виникають в аграрній сфері;

– законодавство у сфері аграрних фінансових відносин характеризується комплексним характером, що проявляється у взаємодії норм різних галузей права у регулюванні внутрішніх та зовнішніх аграрних фінансових відносин, наявністю актів загального (уніфікованого) та спеціального (диференційованого) характеру;

– за змістом законодавство у сфері аграрних фінансових відносин можна класифікувати на окремі блоки правового регулювання:

– нормативно-правові акти, які закріплюють загальні засади

фінансових правовідносин в аграрній сфері;

- нормативно-правові акти, які визначають правосуб'єктність виробників сільськогосподарської продукції як учасників фінансових аграрних правовідносин та нормативно-правові акти, які визначають повноваження ОДВ і ОМС у сфері фінансових аграрних відносин;

- нормативно-правові акти, які регулюють особливості реалізації окремих видів аграрних фінансових правовідносин (кредитно-розрахункових, страхових, податкових та ін.);

- нормативно-правові акти, які регламентують охорону, захист у сфері фінансових аграрних відносин та законодавство про запобігання рейдерству в аграрній сфері.

РОЗДІЛ II. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АГРАРНИХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

2.1. Загальна характеристика аграрних фінансових правовідносин: поняття та види

Враховуючи, що правова категорія «аграрні фінансові правовідносини» є складною, необхідним уявляється розглянути її складові частини. Адже зазначені правовідносини увібрали в себе ознаки як фінансових, так і аграрних правовідносин. Точніше, норми права, якими регулюються аграрні фінансові відносини, базуються на нормах фінансового права і мають враховувати особливості аграрних відносин, набуваючи таким чином власної специфіки. Як слушно зазначає В. М. Єрмоленко, аграрне право у своєму предметі охоплює не «штучно вилучені» з предметів інших галузей права (цивільного, земельного, трудового та адміністративного) відносини, а різновидові аграрні відносини, диференційовані за ознакою специфіки сільськогосподарської діяльності, що вирізняє їх з поміж інших подібних видів суспільних відносин [57, с. 46].

Звернемося, насамперед, до з'ясування поняття, безпосередньо пов'язаного із функціонуванням фінансових відносин – категорії «фінансова система». В загальних рисах це – форма організації грошових відносин між всіма суб'єктами відтворювального процесу по розподілу і перерозподілу сукупного суспільного продукту [171]. Українські вчені – економісти розглядають фінансову систему у двох аспектах: за внутрішньою будовою та організаційною структурою. За внутрішньою будовою – це сукупність відносно відокремлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображують специфічні форми та методи розподілу й перерозподілу внутрішнього валового продукту. За організаційною будовою – це сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками [76, с. 13]. Для потреб

дисертаційного дослідження важливим є визначити складові саме внутрішньої будови такої системи. В Економічній енциклопедії вказується, що фінансова система охоплює такі сфери і ланки: 1) фінанси суб'єктів господарювання – підприємств, які мають індивідуальний кругообіг коштів, що забезпечує покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг) і одержання прибутку (п. 1. ст. 333 ГК України); 2) державні фінанси (бюджет держави, державні цільові фонди, державний кредит, фінанси державних підприємств); 3) міжнародні фінанси (валютний ринок, фінанси міжнародних організацій, міжнародні фінансові інституції); фінансовий ринок (ринки грошей і капіталів), а також відособлену ланку – страхування [124, с. 15]. До того ж, в економічній літературі пропонується виділяти не лише фінанси суб'єктів господарювання – підприємств, а й фізичних осіб (домогосподарств) [171]. Ця пропозиція, на наш погляд, є слушною. Адже вказана категорія осіб не охоплюється поняттям «суб'єкти господарювання». Так, за українським законодавством, домогосподарство – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи (ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарський перепис»).

Крім того, у фінансовій літературі зазначається, що до складу державних фінансів сьогодні включається не тільки державний, а й місцеві бюджети [76, с. 16] або ж деякі з них окремо виділяють місцеві фінанси [171]. Окремо слід зупинитися на розкритті сутності фінансового ринку, який розглядається як механізм перерозподілу капіталу між кредиторами і позичальниками за допомогою посередників і фінансових інститутів. Виокремлюються ринки матеріальних активів, цінних паперів, деривативів, заставних, споживчого кредиту, інвестицій, валютних коштів [76, с. 234–236].

Практично тотожним є розуміння фінансової системи у юридичній

літературі. Так, до її складу пропонується включати дві групи самостійних сфер: 1) базові (публічні фінанси та фінанси суб'єктів господарювання); 2) додаткові (міжнародні фінанси та фінансовий ринок), які мають складну структуризацію та складаються з ланок та фінансово-правових інститутів [121, с. 6]. На думку О.П. Орлюк, фінансова система складається з таких ланок: публічні державні і муніципальні фінанси; фінанси суб'єктів господарювання [128, с. 29–30], які взаємодіють з державним бюджетом шляхом сплати податків, інших обов'язкових платежів, бюджетного кредитування тощо. Крім того, до складу фінансової системи науковці пропонують включати різні форми кредиту (банківський і державний), страхування [127, с. 423; 325, с. 10]. Як вже зазначалося вище, з метою охоплення всіх складових такої системи, її слід доповнити і ланкою фінансів домогосподарств (фізичних осіб). Таким чином, фінансова система за своєю внутрішньою будовою має охоплювати всі види фінансових відносин, які забезпечують взаємодію різноманітного кола суб'єктів між собою і з відповідними органами держави, а також фінансовими установами. Така взаємодія відбувається у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (фондів грошових коштів) суб'єктів усіх ланок цієї системи, їх взаєморозрахунків між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів.

Наступним кроком дослідження є з'ясування змісту фінансових відносин. Деякі представники економічної науки зазначають, що фінансові відносини – це частина економічних відносин, яка пов'язана з формуванням та використанням фінансових ресурсів з метою: здійснення економічних, соціальних, політичних та інших функцій сучасної держави; забезпечення розширеного відтворення на макро- та мікроекономічному рівнях; участі у відносинах обміну для задоволення потреб господарюючих суб'єктів та населення [300; 127]. Інші визначають вказані відносини як грошові відносини, які виникають між суб'єктами економіки (юридичними та фізичними особами, які є носіями прав і обов'язків) у процесі формування, розподілу і використання фондів грошових коштів та взаєморозрахунків [304, с. 93–95]. Вони є досить

різномірними і різноплановими. Так, в залежності від категорії суб'єктів, які беруть участь в таких відносинах, в економічній літературі, їх поділяють на відносини з: іншими підприємствами щодо постачання сировини, реалізації продукції, надання послуг тощо; банківською системою по розрахунках за банківські послуги, за отримання і погашення кредитів тощо; страховими компаніями щодо страхування комерційних і фінансових ризиків; біржами по операціях із виробничими і фінансовими активами; інвестиційними інститутами; філіями та дочірніми компаніями; найманими працівниками, учасниками (акціонерами) підприємства щодо виплати заробітної плати, дивідендів та ін.; фіскальною службою щодо сплати податків та інших платежів; відносини з іншими суб'єктами господарювання [304, с. 93–95]. На наш погляд, вказаний перелік може бути доповнений і відповідними органами державної виконавчої влади, а також місцевого самоврядування щодо забезпечення фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

В фінансово-правовій літературі наводиться загальне визначення фінансових відносин, згідно з яким вони виникають тільки в сфері фінансової діяльності держави і пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів коштів, тобто вони завжди мають грошовий характер [300, с. 44]. Крім того, під фінансовими відносинами розуміють майнові відносини між державою (навіть коли вона виступає в цих відносинах опосередковано), з одного боку та іншими суб'єктами з іншого боку. Вони характеризуються наступними ознаками: протікають в грошовій формі; виникають з ініціативи самої держави; виникають у цілях створення і розподілу державних грошових фондів; супроводжують публічний інтерес держави; їм притаманна імперативність, примусовість, яка забезпечується державою правовими засобами — шляхом визнання фінансових відносин предметом правового регулювання [120, с. 209]. Слід звернути увагу, що вказані визначення насамперед стосується характеристики фінансових відносин, які функціонують у сфері публічної фінансової діяльності, і регулюються нормами фінансового права.

Що ж стосується аграрних фінансових відносин, то вони виникають, змінюються і припиняються як в публічно-правовій, так і у приватно-правовій сферах та характеризуються рядом особливостей, на аналізі яких зупинимося пізніше. До того ж, як вже зазначалося раніше, фінансові правовідносини є майновими. Особливості аграрних майнових правовідносин визначені у науковій літературі. На думку В.М. Єрмоленка, вони потребують застосування норм спеціального аграрного законодавства, яке вбираючи загально правові принципи та методи, доповнює їх через урахування специфіки аграрних відносин, створюючи таким чином особливий комплексний механізм правового регулювання [56 с. 32]. Вказане є цілком справедливим і для характеристики аграрних фінансових правовідносин як різновиду аграрних майнових. Але, необхідно зауважити, що в аграрно-правовій доктрині перша група правовідносин залишається мало дослідженою. Так, В. Ю. Уркевич, розглядаючи внутрішні аграрні майнові правовідносини, не згадує фінансові [293, с. 278–322]. В. М. Єрмоленко, зазначаючи, що до предмета правового регулювання аграрного права входять всі аграрні майнові відносини з приводу виробництва, присвоєння, розподілу, перерозподілу та споживання сільськогосподарської продукції, а також відносини з формування правового становища їхніх суб'єктів [56, с. 33], не звертає уваги на фінансову сферу діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Враховуючи все вищезазначене, можемо констатувати, що вказаний перелік є далеко не повним і має включати, у т.ч., відносини з оподаткування, кредитування, страхування тощо.

Характеризуючи аграрні фінансові правовідносини, доцільно виділити їх особливості, враховуючи ряд наступних обставин. По-перше, слід звернути увагу на особливості галузі сільськогосподарського виробництва, зокрема його сезонний характер. Як слушно зазначає А.М. Статівка, ефективність фінансових показників діяльності сільськогосподарських підприємств в багатьох випадках залежить від природно-кліматичних умов; процес відтворення має тривалий характер, і, як правило, не співпадає з робочим

періодом. Значну кількість фінансових показників можна розрахувати тільки в кінці року [275, с. 101]. По-друге, необхідно враховувати особливості у правовому становищі суб'єктів таких правовідносин (наприклад, сільськогосподарських товаровиробників, Аграрної біржі, Аграрного фонду, Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві тощо), які встановлені аграрним законодавством. По-третє, слід згадати про систему державної фінансової підтримки сільського господарства, що сформувалася на підставі Законів України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про державну підтримку сільського господарства України», від 4 листопада 2021 р. «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» [251]. По-четверте, вбачається за доцільне відзначити і наявність спеціальних правових механізмів, що забезпечують особливості страхування (Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою») та кредитування (Закон України «Про аграрні розписки») суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Таким чином, особливості аграрних фінансових правовідносин проявляються, насамперед, у процесі фінансової діяльності суб'єктів аграрних правовідносин або нарівні першої ланки національної фінансово-кредитної системи (згідно з класифікацією, наведеною в Економічній енциклопедії).

Що стосується поняття «фінансова діяльність», то в ГК України воно відсутнє, але зазначається, що така діяльність включає грошове та інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування (п. 2 ст. 333). При цьому, слід врахувати, що зазначеними положеннями ГК України регулюються фінансові відносини, обмеженого кола спеціалізованих суб'єктів (банків, страхових компаній тощо). У даному випадку можна говорити про «вузький підхід» законодавця до розуміння вищезазначеної правової категорії. Якщо проаналізувати підзаконні нормативно-правові акти у цій сфері, зокрема бухгалтерські стандарти, то вони спрямовані на врегулювання внутрішніх фінансових відносин суб'єктів

господарювання, і відповідно, поняття фінансової діяльності безпосередньо пов'язані із діяльністю, що призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталів підприємства (п. 3 Національного Положення (Стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73) [117].

На думку представників економічної науки, фінансова діяльність полягає у виникненні грошових відносин, пов'язаних із неперервним кругообігом коштів у формах витрачання ресурсів, одержання доходів, їх використання, а також з приводу відносин із постачальниками, покупцями продукції, працівниками підприємства, державними органами та ін [101, с. 493]. Тобто, фактично йдеться про рух коштів між відповідними суб'єктами господарювання. Вказане, на наш погляд, не повно розкриває сутність такого виду діяльності. Зокрема, на думку, А. С. Нестеренко, фінансова діяльність підприємств пов'язана із створенням грошових фондів у результаті розподілу прибутку [121, с. 21–23]. Адже, їх функціонування забезпечує суб'єктів господарювання у фінансових ресурсах, у відповідній майновій базі, яка б дозволила їм здійснювати виробничу діяльність. Окреслюючи коло фінансових відносин, авторка зазначає, що в процесі діяльності підприємств виникають: відносини з бюджетом по сплаті податку на додану вартість (далі – ПДВ), акцизів, інших податків і неподаткових доходів; фінансові відносини з державними позабюджетними фондами по сплаті страхових внесків; фінансові відносини з приводу формування цільових фондів внутрішньогосподарського призначення, зокрема статутного фонду, фонду розвитку виробництва, заохочувальних фондів тощо [121, с. 21–23]. Таким чином, слід виділити відносини з державним бюджетом (податкові, по сплаті відповідних внесків) і відносини щодо формування відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання. На наш погляд, такий перелік потребує певного доповнення, про що буде зазначено нижче. До того ж, при характеристиці фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників, необхідно не тільки

пам'ятати про те, що її мета полягає у створенні фінансових ресурсів для виробничо-господарської діяльності цих осіб, їхньої конкурентоспроможності, а й, для забезпечення соціального розвитку сільських територій. Адже вказані суб'єкти господарювання, крім здійснення основного виду діяльності, можуть приймати участь, зокрема, у фінансуванні будівництва об'єктів соціальної інфраструктури села.

Окремо слід звернути увагу на участь держави (в особі відповідних органів) в аграрних фінансових правовідносинах. Адже, за законодавством України, по-перше, держава має здійснювати інвестування соціальної інфраструктури села. Так, Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» передбачено, що розмір державних централізованих капіталовкладень, що спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та агропромислового комплексу, має становити не менше 1% від вартості валового внутрішнього продукту України. При цьому, на будівництво об'єктів невикробничого призначення в сільській місцевості має спрямовуватися не менш як 50% державних централізованих капіталовкладень (ст. 5).

По-друге, за рахунок коштів ДБ України через відповідні центральні органи виконавчої влади (далі – ЦОВВ), здійснюється фінансування заходів у сферах: ветеринарної медицини (наприклад, протиєпізоотичні заходи (п. 1 ст. 86 Закону України від 4 лютого 2021 р. «Про ветеринарну медицину» [177]); фітосанітарних заходів (ст. 49 Закону України від 30 червня 1993 р. «Про карантин рослин» [218]), застосування пестицидів і агрохімікатів (зокрема, культуртехнічні роботи, у т.ч., вапнування і гіпсування ґрунтів; агрохімічні заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (ст. 23 Закону України від 2 березня 1995 р. «Про пестициди і агрохімікати» [228]); державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин (ст. 63 Закону України від 18 травня 2017 р. «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти

тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [197], охорони ґрунтів (зокрема, будівництво та реконструкція протиерозійних, гідротехнічних і протизсувних споруд, меліоративних систем; створення нових і реконструкція існуючих захисних лісонасаджень; виконання заходів щодо утилізації або знищення (знешкодження) невпізнаних та непридатних до використання хімічних препаратів (ст. 55 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про охорону земель» [227]) тощо. Таким чином, держава не тільки формує майнові фонди державних сільськогосподарських підприємств, установ тощо, здійснює контроль за їх використанням, забезпечує фінансову підтримку сільськогосподарських товаровиробників, а й фінансує заходи, спрямовані на розвиток соціальної інфраструктури села, запобігання і ліквідацію: негативного впливу сільськогосподарської діяльності на навколишнє природне середовище; інфекційних хвороб тварин, регульованих шкідливих організмів; обігу небезпечних продуктів харчування тощо. Тобто, практично, держава, фінансуючи вказані заходи, створює умови для нормального функціонування агросфери та подальшого забезпечення сталого розвитку сільських територій. Теж саме стосується і органів місцевого самоврядування, які здійснюють фінансування у межах відповідних бюджетних програм.

Узагальнюючи вищезазначене, під аграрними фінансовими правовідносинами пропонується розуміти майнові відносини, виражені у грошовій формі, врегульовані нормами аграрного, фінансового, цивільного, господарського та інших галузей права, що виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки (зокрема, при формуванні, розподілі і використанні їх фінансових ресурсів (майнових фондів), їх взаєморозрахунках між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів тощо), а також держави (в особі відповідних органів), органів місцевого самоврядування у процесі забезпечення державної фінансової підтримки вищезазначених осіб і фінансування заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських

територій.

У аграрно-правовій літературі не склалося єдиного підходу до визначення різновидів аграрних фінансових правовідносин. З одного боку домінує думка, що предметом аграрного права є органічний комплекс суспільних відносин: земельних, трудових, майнових, організаційно-управлінських, соціальних тощо, які складаються в процесі здійснення сільськогосподарськими підприємствами та іншими аграрними суб'єктами виробничої та іншої, пов'язаної з нею діяльності [15, с. 10, 131]. З іншого – науковці звертають увагу на ряд різновидів аграрних фінансових правовідносин. Так, І.І. Каракаш і Т.Є. Харитонova, вважають, що це – фінансово-кредитні відносини щодо звітності фінансово-господарської та кредитно-інвестиційної діяльності суб'єктів аграрного права [3, с. 17]. В.В. Носік згадує правовідносини у сфері фінансово-кредитної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва [123, с. 28]. О.М. Савельєва окремо виділяє фінансові, кредитні, податкові відносини [267, с. 78]. В.М. Єрмоленко звертає увагу на те, що відносини з приводу оподаткування є майновими [56, с. 29, 31]. Польські науковці передбачають у курсі аграрного права розділ, присвячений фінансуванню сільського господарства і формуванню його доходності, який включає: правове регулювання фінансування галузі; її кредитування і субсидування; оподаткування; сільськогосподарське страхування [313, с. 8]. Враховуючи все вищезазначене, аграрні фінансові правовідносини доцільно згрупувати наступним чином: правовідносини щодо формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів сільськогосподарських товаровиробників; розрахункові правовідносини; кредитні правовідносини (включаючи правовідносини фінансового лізингу); страхові правовідносини; відносини з державним та місцевими бюджетами (щодо: сплати податків, інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки сільськогосподарськими виробниками, фінансування державою окремих заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій); інвестиційні правовідносини. На більш докладному переліку таких правовідносин

зупинимося нижче.

Щодо включення до вказаного переліку правовідносин фінансового лізингу, слід зазначити, що ні у законодавстві, ні у юридичній літературі не склалося єдиного підходу до розуміння сутності лізингу, його місця у системі зобов'язань, а також видів господарської діяльності. Зважаючи на те, що з'ясуванню сутності правового регулювання лізингових відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників, було присвячено дисертаційну роботу А.С. Осадько [129], не має необхідності докладно зупинятися на аналізі доктринальних підходів, які існують у цій сфері. Однак, необхідно звернути увагу на положення нормативно-правових актів, які регулюють вказані відносини. З одного боку, ГК України об'єднує такі види господарської діяльності як оренда майна та лізинг (пар. 5 Гл. 30). ЦК України розглядає договори лізину у главі 58, яку присвячено найму (оренді). ПК України визначає фінансовий лізинг (оренду) у якості господарської операції, що здійснюється фізичною або юридичною особою і передбачає передачу орендарю майна, яке є основним засобом і придбане або виготовлене орендодавцем, а також усіх ризиків та винагород, пов'язаних з правом користування та володіння об'єктом лізингу (пп. 14.1.97 п. 14.1. ст. 14). З іншого – кредитні, лізингові (фінансового лізингу) і страхові правовідносини виступають правовідносинами у сфері надання фінансових послуг (ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»). Відповідно, в цивільно-правовій літературі за суб'єктом надання фінансові послуги поділяються на банківські та небанківські (страхові послуги, фінансові послуги кредитних спілок, лізингових компаній тощо) [54, с. 352]. У законодавстві фінансова послуга з фінансового лізингу визначається, виходячи із поняття договору фінансового лізингу, наведеного у Законі України «Про фінансовий лізинг» (ст. 1).

Тим не менш, на наш погляд, слід підтримати думку В.В. Янчука та В. З. Янчука, які зазначили, що вказані правовідносини становлять собою форму фінансування капіталовкладень з метою придбання

сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, товарів довгострокового використання та наступного надання цих товарів в оренду безпосередньо виробнику сільськогосподарської продукції [4]. Ця позиція підтримана і А.М. Земко. Науковиця звернула увагу на важливість лізингових відносин для сільського господарства, яке не може розвиватися без лізингу як джерела кредитування капіталовкладень. Адже для сільськогосподарських товаровиробників лізинг – це прискорювач темпів виробництва, що потребує оновлення устаткування й технологій. Завдяки чому поліпшувалася матеріально-технічна база і укладалися договори, що передбачають передачу підприємствам техніки, обладнання, комплектуючих вузлів і деталей [67, с. 78]. Враховуючи зазначене, відносини фінансового лізингу включені до кола аграрних фінансових правовідносин.

Слід зазначити, що юридична природа інвестиційних відносин достатньо досліджена в аграрно-правовій літературі. Вказаній проблематиці присвячені дисертації Я.М. Грущинського [47] і С.І. Сащенко [269], а також колективна монографія «Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові аспекти» за редакцією В.І. Семчика [71]. Зазначимо лише, що чинне аграрне законодавство не містить спеціальних норм, присвячених інвестуванню в аграрну сферу економіки. Тому, у науковій літературі неодноразово зверталася увага на необхідність прийняття ряду нормативно-правових актів в зазначеній сфері, як загального характеру (Концепція державної інвестиційної політики в сільському господарстві, Закон України «Про державну аграрну політику України» з окремим розділом – «Інвестиційна політика») [8, с. 352], так і спеціального характеру, спрямованих на забезпечення інвестування окремих напрямів (сфер) діяльності (Закон України «Про інвестиції у соціальну сферу села», загальнодержавна комплексна програма інвестування соціального розвитку села) [269, с. 8].

Крім того, необхідно звернути увагу на перспективи розвитку вищезазначених правовідносин у післявоєнний період. На наш погляд, відродження сільських територій буде потребуватиме як активного

інвестування коштів ДБ України, так і залучення приватних інвесторів. Адже, за даними Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» і Київської школи економіки, станом на 1 січня 2023 року, прямі втрати сільськогосподарських товаровиробників оцінюються в 7832,4 млн доларів, а непрямі - складають 30237,9 млн доларів [9]. Тому, державна аграрна політика має спрямовуватися на заохочення таких інвестицій. Як слушно зазначає Д. Ю. Кондратенко, з урахуванням умов військового стану та бойових дій на території України найбільш затребуваними до інвестування виступають інфраструктурні аграрні проєкти (будівництво ферм, зерноскладів, елеваторів тощо), агро-стартапи для відновлення малого та середнього агробізнесу, інформаційні системи обміну даними та системи моніторингу полів, сільськогосподарських тварин тощо, а також запровадження систем точного землеробства з метою економії джерел енергії [87, с. 117].

Також, необхідно зазначити, що зважаючи на обмежений обсяг дисертаційного дослідження, в ньому не розглядатимуться питання державного фінансування окремих заходів, спрямованих на запобігання і ліквідацію: негативного впливу сільськогосподарської діяльності на навколишнє природне середовище; інфекційних хвороб тварин; регульованих шкідливих організмів; обігу небезпечних продуктів харчування тощо. Тим більше, що вказана проблематика потребує проведення окремих наукових розвідок.

Звернемося до характеристики суб'єктно-об'єктного складу аграрних фінансових правовідносин. Насамперед, слід зазначити, що в аграрно-правовій науці відсутній єдиний підхід до визначення об'єкта аграрних правовідносин. Переважною є думка щодо їх множинності. Традиційно до таких об'єктів відносять землю, тваринництво, рослинництво, майно тощо [5, с. 88–89]. Останні тенденції розвитку науки аграрного права спрямовані на розширення вказаного переліку і його конкретизацію. Так, наприклад, В.Ю. Уркевич виділяє: земельні ділянки (передусім сільськогосподарського призначення), наявні на них корисні копалини місцевого значення, лісові насадження, водні об'єкти, річчі та майно (сільськогосподарського призначення), земельні й

майнові частки (пай), а також права на них, праця фізичних осіб (членів і найманих працівників сільськогосподарських підприємств), управління сільськогосподарським підприємством (управлінська діяльність) [7, с. 52]. О.М. Савельєва додає такі об'єкти, як: агролісівництво; сільськогосподарську продукцію, продовольчу продукцію; сільськогосподарські біотехнології; агроєкосистеми; агробіоценози; агроландшафти; діяльність, тісно пов'язану зі сільськогосподарською, тощо [267, с. 53, 54]. Крім того, у науковій літературі зроблені спроби визначити загальний об'єкт аграрних правовідносин. Зокрема, О.В. Гафурова вважає, що сільськогосподарське виробництво виступає тим загальним об'єктом, якій об'єднує різномірні, на перший погляд, але єдині за своєю суттю, аграрні правовідносини [33, с. 56], А.М. Земко називає таким об'єктом сільські території [66, с. 212]. Як бачимо, жодний із перерахованих об'єктів не можна віднести до об'єктів аграрних фінансових правовідносин. Адже, як вже зазначалося вище, останні є неоднорідними і охоплюють цілий комплекс правовідносин: 1) щодо формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів сільськогосподарських виробників; 2) розрахункові; 3) кредитні; 4) страхові; 5) з державним та місцевими бюджетами (сплата податків, інших обов'язкових платежів і зборів (податкові); розрахунки за окремими напрямками державної фінансової допомоги сільськогосподарських товаровиробників, фінансування заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій); 6) інвестиційні.

Для кожної із вищеперерахованих груп правовідносин можна виділити окремий об'єкт. Так, для першої – це фонди коштів суб'єктів аграрних правовідносин, насамперед, сільськогосподарських товаровиробників; для другої – як правило, грошові кошти; для третьої – переважно грошові кошти, а в товарних кредитах і різні речі, найчастіше сільськогосподарська техніка [305, с. 87]; для четвертої – страховий інтерес [140, с. 128]; для п'ятої – грошові кошти платників, що надходять у доходи бюджетів. У вузькому значенні це грошові кошти, з приводу яких між суб'єктами податкових правовідносин формується правовий зв'язок [145, с. 12] (податкові); а також грошові кошти

державного або місцевих бюджетів; для шостої – інвестиції, тобто майно, в т. ч. основні фонди та оборотні кошти, які вкладаються безпосередньо у сільськогосподарське виробництво (рослинництво і тваринництво) а також у виробництво, закупівлю сільськогосподарської техніки, транспорту, підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, її зберігання, транспортування і реалізацію [71, с. 31]. Таким чином, переважну більшість вказаних об'єктів становлять грошові кошти.

Суб'єктами аграрних фінансових правовідносин виступають: з одного боку – держава, в особі відповідних органів, з іншого – суб'єкти господарювання, які здійснюють свою діяльність в аграрному секторі економіки країни. Їх основну групу складають сільськогосподарські виробники. Більш докладно характеристика суб'єктів наводиться у підрозділі 2.2. дисертаційного дослідження.

Враховуючи участь держави (особи, наділеної державно-владними повноваженнями) в аграрних фінансових правовідносинах, їх можна розподілити на публічні і приватні. Так, правовідносини з державним та місцевими бюджетами носять публічний характер і відповідно пов'язані із формуванням і використанням суб'єктами аграрних фінансових правовідносин коштів державного і місцевих бюджетів, а також спеціалізованих державних фінансових установ (державних банків і фондів). Інші – носять приватний характер і пов'язані із формуванням, розподілом і використанням власних фондів коштів суб'єктами господарювання, їх взаєморозрахунках між собою. Виключення складають аналогічні правовідносини, учасниками яких виступають державні сільськогосподарські підприємства, які створюються Міністерством аграрної політики та продовольства України (далі – Мінагрополітики) у розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності. Тобто, вказані суб'єкти господарювання є учасниками публічних правовідносин.

Відповідно, правовідносини, одним із учасників яких виступає держава, в особі органів державної влади та місцевого самоврядування, є публічними.

Також до цієї групи належать і правовідносини за участю державних сільськогосподарських підприємств. До приватних належать правовідносини, суб'єктами яких виступають виробники сільськогосподарської продукції, комерційні фінансові установи тощо.

Слід звернути увагу на те, що в сучасних умовах в аграрних фінансових правовідносинах спостерігається тенденція до підвищення ролі правовідносин, які мають публічно-правовий характер. Йдеться, насамперед, про підвищення ролі держави у забезпеченні фінансової підтримки функціонування аграрного сектору економіки країни в умовах військових дій. Тому, на наш погляд, можна дійти висновку, що вказані правовідносини є публічно-приватними.

В аграрно-правовій науці аграрні правовідносини традиційно поділяються на внутрішні і зовнішні. Для аграрних фінансових правовідносин також застосовується вказаний поділ [5, с. 171, с. 373]. При цьому, на думку О.М. Паценка, до першої групи належать фінансові правовідносини із забезпечення встановленої законодавством фінансової дисципліни (ведення різноманітних форм обліку, звітності, нарахуванню дивідендів на акції або на майнові та земельні паї) на підприємствах [5, с. 171]. На наш погляд, такий підхід до розуміння вказаної групи правовідносин потребує певного уточнення. Адже в економічній літературі платіжною (фінансовою) дисципліною називають своєчасне і повне здійснення платежів і розрахунків [14, с. 349]. За визначенням В.П. Нагребельного, фінансова дисципліна – це додержання порядку і правил здійснення фінансово-кредитних операцій, зберігання і раціональне використання грошових коштів та інших матеріальних цінностей. Вона передбачає також: виконання кредитних зобов'язань перед банками, по сплаті відсотків за користування кредитними ресурсами; своєчасну оплату за одержані матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги, за здійснення інших фінансово-розрахункових операцій [115]. Що стосується законодавчого визначення вказаного поняття, то воно є досить загальним і означає дотримання суб'єктом господарювання визначених нормативно-правовими актами фінансово-правових норм (п. 1 Інструкції про порядок здійснення внутрішнього фінансового контролю за роботою

державних підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління Міністерства аграрної політики України, затвердженої наказом Мінагрополітики від 22 лютого 2007 р. № 112) [74]. Аналізуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що дотримання фінансової дисципліни пов'язане із виконанням фінансових зобов'язань перед іншими «зовнішніми» суб'єктами (кредитними установами, контрагентами тощо). Але, як слушно зазначає В.Ю. Уркевич, внутрішні аграрні правовідносини виникають між сільськогосподарськими підприємствами і: 1) їх членами, 2) найманими працівниками, 3) структурними підрозділами й 4) органами управління з приводу земель, майна, праці на інших об'єктів на підставі членства (участі) в такому підприємстві, трудового договору (контракту) із ним [293, с. 101]. Тобто, правовідносини, пов'язані із забезпеченням фінансової дисципліни сільськогосподарського підприємства не можна розглядати як внутрішні.

Враховуючи вищезазначене, доцільно погодитися з думкою В.З. Янчука і В. В. Янчука, що метою внутрішніх фінансових правовідносин є створення необхідної фінансової бази для виробництва продуктів харчування, продовольства і сировини рослинного та тваринного походження структурними виробничими підрозділами [4, с. 373]. Тобто їх слід пов'язувати, по-перше, із формуванням фінансового капіталу підприємства (створенням відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання). По-друге, вони пов'язані із внутрішнім розподілом фінансового результату (прибутку) підприємства серед його засновників та учасників (членів) (наприклад, виплата дивідендів (в господарських товариствах), дивідендів та патронажних дивідендів (в сільськогосподарських кооперативах), а також здійсненням відрахувань до вказаних фондів. При цьому, в таких підприємствах приймаються внутрішні документи, на підставі яких проводиться такий розподіл. По-третє, внутрішні аграрні фінансові правовідносини функціонують при проведенні розрахунків із членами (учасниками) у випадку припинення діяльності суб'єкта господарювання або виходу із його членів (учасників) (ст. ст. 27, 28, 137 Закону України від 27 липня 2022 р. «Про акціонерні товариства» [175], ст. 23, п. п. 4, 5 ст. 33 Закону України «Про

сільськогосподарську кооперацію», п. 1 ст. 5, ст. ст. 53, 54 Закону України від 6 лютого 2018 р. «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [246], п. 2 ст. 36 Закону України «Про фермерське господарство»).

Вищезазначене доводить, що особливості зазначеної групи правовідносин обумовленні організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання, в яких вони виникають, змінюються і припиняються, а отже, встановлені у законодавстві, що регулює правове становище цих суб'єктів.

Зупинимосся на аналізі аграрних правовідносин, які можна віднести до зовнішніх фінансових правовідносин. У науковій літературі зазначається, що метою останніх є сприяння аграрним товаровиробникам (через надання їм кредитів, страхування врожаю тощо) в їхній статутній діяльності, а також у реалізації виробленої ними продукції (продукції, сировини, у т.ч. й після їх переробки) відповідно до вимог сучасної ринкової економіки [4, с. 374]. По-суті йдеться про відносини державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Дійсно, більшість представників аграрного-правової науки зазначають, що до зовнішніх аграрних правовідносин належать відносини у сфері державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників і насамперед у вигляді фінансової підтримки і допомоги селу [276, с. 32]. Така підтримка здійснюється у визначених правових формах (датування, виплата компенсацій, пільгове кредитування тощо). Хоча, на думку В.Ю. Уркевича, серед різновидів зовнішніх аграрних правовідносин (при їх вирізненні залежно від змісту) не слід виокремлювати відносини в галузі державної підтримки сільського господарства, оскільки вони входять до групи відносин з державного регулювання сільського господарства [293, с. 89]. На наш погляд, слід підтримати Х.А. Григор'єву, яка докладно обґрунтувала необхідність розмежування вказаних понять [45, с. 40]. Як вже зазначалося вище, держава також приймає участь у фінансуванні соціальної сфери села, інших заходів, спрямованих на запобігання і ліквідацію негативного впливу сільськогосподарської діяльності на навколишнє природне середовище тощо. Тому, на наш погляд, необхідно говорити не тільки про

відносини державної підтримки сільського господарства, а про фінансові відносини за участі держави, спрямовані на забезпечення сталого розвитку сільських територій. Також до зовнішніх аграрних фінансових правовідносин необхідно віднести і податкові [4, с. 70; 276, с. 32; 7, с. 42].

Крім того, як зазначає О.М. Пащенко, до вказаної групи відносин належать відносини сільськогосподарських підприємств з фінансовими органами держави, а також відносини, в яких підприємство є засновником нових суб'єктів господарювання; відносини, пов'язані зі здійсненням розрахунково-кредитних і касових операцій таких підприємств [5, с. 171].

Суб'єктами зовнішніх фінансових правовідносин виступає не тільки держава в особі відповідних державних органів, спеціалізованих державних фінансових установ, органи місцевого самоврядування, сільськогосподарські виробники, а й інші суб'єкти господарювання (аграрні біржі, оптові ринки сільськогосподарської продукції (далі – ОРСП) тощо) та фінансово-кредитні установи. Таким чином, групу зовнішніх аграрних фінансових правовідносин складають: розрахункові правовідносини; кредитні правовідносини (включаючи правовідносини фінансового лізингу); страхові правовідносини; відносини з державним та місцевими бюджетами (щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки сільськогосподарськими виробниками, фінансування окремих заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій); інвестиційні правовідносини.

Слід зазначити, що не всі перераховані відносини регулюються аграрним законодавством. Це, насамперед, стосується розрахункових, податкових та інвестиційних відносин. Хоча, зокрема, у податковому законодавстві містяться норми, якими встановлюється окремий порядок оподаткування сільськогосподарських товаровиробників – платників четвертої групи єдиного податку. Тим не менш, особливості у правовому регулюванні переважної більшості з них передбачені аграрним законодавством. Це нормативно-правові акти, якими регулюється правове становище суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки: Закони України «Про фермерське господарство»,

«Про сільськогосподарську кооперацію», «Про особисте селянське господарство», від 25 червня 2009 р. «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» [222]. Також, це – законодавство, яким встановлюються основні засади державної фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села (рамкові Закони України – «Про державну підтримку сільського господарства України» та «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»). Спеціальним законодавством регулюються і питання пільгового страхування та кредитування у сільському господарстві (Закони України «Про особливості страхування, сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», «Про аграрні розписки»). Можна виділити і окрему групу нормативно-правових актів щодо державної фінансової підтримки окремих видів сільськогосподарської діяльності (наприклад, Закони України від 4 липня 2002 р. «Про зерно та ринок зерна в Україні» [216], від 10 липня 2018 р. «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [224], від 18 вересня 2012 р. «Про аквакультуру» [174]) тощо.

Отже особливості зовнішніх аграрних фінансових правовідносин обумовлені не тільки, і не стільки правовим становищем суб'єкта господарювання, а, як правило, характером тієї діяльності, яку він здійснює, і встановлені в аграрному законодавстві.

2.2. Суб'єкти аграрних фінансових правовідносин

Всі суб'єкти аграрного права так чи інакше приймають участь у фінансових правовідносинах. У науковій літературі пропонувалися різні підходи їх до класифікації. Наприклад, В.В. Янчук виділив наступні групи таких суб'єктів (критерій – предмет діяльності): 1) аграрні підприємці, головним завданням і предметом діяльності яких є виробництво товарної маси продуктів харчування, продовольства і сировини рослинного і тваринного

походження (основна група); 2) підприємці, статутна діяльність котрих націлена на забезпечення нормальної сучасної виробничо-технічної діяльності перших; 3) установи–підприємці, правосуб'єктність і статутна діяльність яких спрямовані на надання всіляких фінансово-кредитних, страхових, комерційних, посередницьких та інших послуг для забезпечення саме підприємницької (зокрема й виробничо-господарської, фінансової) діяльності першої групи [4, с. 94–95]. Осучаснена класифікація суб'єктів аграрного права за вищевказаним критерієм здійснена М.Ю. Покальчуком, на думку якого це:

- а) сільськогосподарські товаровиробники усіх форм власності та організаційно-правових форм;
- б) суб'єкти аграрного сервісу (обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи та суб'єкти, що надають послуги з агротехнічного, гідромеліоративного та інших видів обслуговування);
- в) допоміжні суб'єкти аграрного права (Аграрний фонд, аграрна біржа, ОРСП, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно) [148, с. 189].

Також слушною є думка В.М. Єрмоленка і А.М. Статівки щодо необхідності виділення окремої групи суб'єктів, які здійснюють організаційно-управлінські функції – це органи державної влади і місцевого самоврядування [6, с. 80; 25, с. 624]. Крім того, необхідно погодитися із В.Ю. Уркевичем, який розподілив всіх суб'єктів аграрного права на приватних осіб та публічні органи, юридичні особи публічного права [289, с. 15]. Такий підхід є особливо важливим з огляду на переважно публічний характер аграрних фінансових відносин, адже, як зазначається у науковій літературі, публічну фінансову діяльність здійснюють усі без винятку органи державної влади та місцевого самоврядування, оскільки виконати покладені на них функції неможливо без наявності фінансів [128, с. 55]. Проте, поряд із спеціалізованими державними органами, основною функцією яких є здійснення фінансової діяльності, в аграрних фінансових правовідносинах, приймають участь і комерційні фінансові установи (банки, кредитні спілки, страхові компанії тощо). Зважаючи на те, що їх діяльність регулюється цивільним, господарським і фінансовим законодавством, у цьому дисертаційному дослідженні їх

повноваження не розглядатимуться.

Враховуючи вищезазначене, звернемося, насамперед, до характеристики публічних органів, які виступають суб'єктами аграрних фінансових правовідносин. Це: 1) ЦОВВ, що забезпечують здійснення публічної фінансової діяльності. Умовно можна виділити наступні групи таких органів: а) загальної компетенції (Міністерство фінансів України (далі – Мінфін), Державна казначейська служба України (далі – Казначейство), Державна податкова служба України (далі – ДПС) тощо; б) галузеві, наділені певним колом повноважень, зокрема, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням державної фінансової підтримки сільськогосподарських виробників, а також фінансуванням окремих заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій. Це: Мінагрополітики [152], Міністерство економіки України (далі – Мінекономіки) [153], Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля) [154], Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (далі – Мінінфраструктури) [155], Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба) [151] тощо; с) місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування.

В межах даного дисертаційного дослідження зупинимося на характеристиці ЦОВВ, які здійснюють функції управління в аграрному секторі економіки країни. Серед них основне місце займає Мінагрополітики. Одним з важливих напрямів його діяльності є розробка і забезпечення виконання державних цільових програм (наприклад, програм розвитку сфер агропромислового виробництва, комплексного сільського розвитку, удосконалення системи управління агропромисловим комплексом (пп. 63) п. 4 Положення про Мінагрополітики). Розробка таких програмних документів є необхідною умовою для забезпечення ефективної державної фінансової підтримки сільського господарства. На жаль, останнім таким документом була Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена постановою КМ України від 19 вересня 2007 р. № 1158 [51]. На

сьогоднішній день маємо Концепцію Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, схвалену розпорядженням КМ України від 30 грудня 2015 р. № 1437 [90] і Концепцію розвитку сільських територій, схвалену розпорядженням КМ України від 23 вересня 2015 р. № 995-р [91]. Тому, у звіті Рахункової палати зазначається, що бюджетне планування державної підтримки сільськогосподарського товаровиробника на 2018–2020 роки здійснювалося без стратегічного планування політики державної підтримки, що не сприяло розвитку галузі в цілому. Заходи, які реалізовувалися Мінагрополітики, свідчать про короткострокову спрямованість такої підтримки, відсутність комплексного бачення її розвитку [64]. Таким чином, можна дійти висновку, що практика прийняття «концептуальних» документів без подальшої розробки державних цільових програм є негативною і не сприяє реальному вирішенню проблем аграрного сектору економіки країни. Адже, саме в останніх повинні зазначатися: заходи, які мають здійснюватися, їх виконавці і строки виконання, а також обсяги та джерела їх фінансування (ст. 9 Закону України від 18 березня 2004 р. «Про державні цільові програми» [198]).

До речі повноваженнями щодо розробки і виконання загальнодержавних програм в аграрній сфері також наділена Держпродспоживслужба. Вказаний орган розробляє, виконує та/або організовує виконання загальнодержавних програм та/або планів у галузі ветеринарної медицини, у т. ч. державного моніторингу здоров'я тварин та рослин, залишкових кількостей ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, небезпечних факторів та показників безпечності та окремих показників якості харчових продуктів у визначених сферах (підп. 3) п. 4 Положення про Держпродспоживслужбу). Слід зазначити, що остання подібна програма була затверджена Законом України від 4 червня 2009 р. [202]).

Також Мінагрополітики забезпечує державну підтримку суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі, зокрема ФГ, СК, сільськогосподарської дорадчої діяльності, виробників органічної

сільськогосподарської продукції (підп. 16) п. 4 Положення про Мінагрополітики). Наприклад, у 2018 році Мінагрополітики виступало головним розпорядником коштів ДБ України та відповідальним виконавцем бюджетних програм за КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» (використано 2 389 844,2 тис. грн) та КПКВК 2801350 «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними» (використано 394 334,5 тис. грн в), що становить 66 % усієї державної та фінансової підтримки агропромислового комплексу (4 212 602,3 тис. грн) [64, с. 50]. При цьому, аудитом, проведеним Рахунковою палатою, встановлено факт нанесення збитків бюджету у сумі 3 298,1 тис. грн та неефективного управління коштами в сумі 16 821,3 тис. грн, які у зв'язку з їх невикористанням повернено до бюджету (КПКВК 2801350 – 5 665,5 тис. грн, КПКВК 2801540 – 11 155,8 тис. гривень). Крім того, частину коштів було використано з порушенням норм чинного законодавства (1 045 397,2 тис. грн) та не за цільовим призначенням (6 649,0 тис. грн) [64, с. 50]. Вказане свідчить про відсутність системи державного контролю при розподілі бюджетних коштів.

Міндовкілля приймає опосередковану участь у фінансуванні заходів у сільському господарстві. Так, до повноважень вказаного міністерства належить, зокрема, розроблення державних цільових програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів (підп. 117), 118) п. 4 Положення про Міндовкілля); розроблення і організація виконання державних цільових, галузевих та інших програм охорони, захисту, використання та відтворення лісів (пп. 151) п. 4 Положення). Наприклад, Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року, затверджена Законом України від 24 травня 2012 р. [62], передбачала виділення коштів на: першочергове забезпечення централізованим водопостачанням сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, у розмірі 1668,6 млн грн; на захист сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод – у

розмірі 1571,48 млн грн («Обсяги та джерела фінансування Програми»).

Щодо повноважень Мінінфраструктури у вищезазначеній сфері, то на цей ЦОВВ покладено кредитування індивідуальних сільських забудовників (пп. 71) п. 4 Положення про Мінінфраструктури).

Як вже зазначалося вище, до вказаного кола осіб відносяться і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Згідно з Законом України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» [221], останні наділені широким колом повноважень, які вони здійснюють на сільських територіях, зокрема у сфері соціально-економічного і культурного розвитку (ст. 27); у галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку (ст. 30); у галузі будівництва (ст. 31); у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту (ст. 32). Відповідно, саме розмір місцевого бюджету бути визначати реальний розмір таких повноважень, що може бути реалізований протягом поточного бюджетного періоду [128 с. 76]. Для цього за рішенням сільської, селищної ради мають розроблятися і прийматися бюджетні програми. Наприклад, розпорядженням Улашанівської сільської ради Шепетівського району Хмельницької області від 28 січня 2022 р. було затверджено ряд паспортів бюджетних програм (зокрема, «надання загальної середньої освіти закладами загальної середньої освіти», первинна медична допомога населенню, що надається центрами первинної медичної (медико-санітарної) допомоги», «забезпечення діяльності бібліотек» [266].

Крім того, органи державної влади створюють в аграрному секторі економіки спеціалізовані державні фінансові установи, окреме місце серед яких займають відповідні фонди. Так, фінансовою установою особливого виду є Фонд розвитку підприємництва (далі – ФРП) підп. 3.1 п. 3 Статуту Фонду розвитку підприємництва, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 14 лютого 2020 р. № 66 [279]. Його основна мета полягає у забезпеченні фінансової та іншої супровідної підтримки приватних суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва в Україні (підп. 2.1. п. 2 Статуту).

Учасником фонду, що володіє 100% статутного капіталу є КМУ в особі Мінфіну (підп. 4.3. п.4 Статуту). Через ФРП здійснюється фінансування, у т. ч., і суб'єктів підприємництва – сільськогосподарських товаровиробників для провадження сільськогосподарської діяльності на період воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення чи скасування (п. 4 Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого постановою КМУ від 24 січня 2020 р. № 28) [163].

До спеціальних суб'єктів ринкової аграрної інфраструктури, що опосередковують розвиток ринкових відносин в агросфері й створюють необхідні гарантії для нормального функціонування сільськогосподарських товаровиробників, в аграрно-правовій літературі відносять Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві [8, с. 47]. Його створено на підставі постанови КМУ від 16 лютого 2022 р. № 125 [243]. Це небанківська фінансова установа з особливим статусом, яка виконує функції із забезпечення підтримки суб'єктів мікропідприємництва, малого та середнього підприємництва, фізичних осіб – підприємців, що провадять діяльність у галузі сільського господарства, шляхом часткового гарантування виконання зобов'язань таких суб'єктів за кредитними договорами (п. 1 ст. 1 Закону України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві»). Як зазначають А.М. Статівка і А.В. Духневич, створення вищезазначеного фонду є одним із шляхів вирішення проблеми доступу малих і середніх сільськогосподарських підприємств до кредитних ресурсів для поповнення обігових коштів та підвищення ефективності їх виробничо-господарської діяльності. Адже, ця незалежна спеціалізована установа має стати гарантом та виступатиме третьою стороною у відносинах між банківською установою й позичальником-аграрним товаровиробником [8, с. 47].

Вищезазначений фонд створюється в організаційно-правовій формі товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) (п. 1 Статуту Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві, затвердженого

постановою КМ України від 16 лютого 2022 р. № 125). Його засновником виступає держава в особі КМ України. Цей фонд не належить до категорії державних цільових фондів, набуває статусу фінансової установи та право здійснювати діяльність з надання фінансових послуг після включення його до Державного реєстру фінансових установ, ведення якого здійснює Національний Банк України (далі – НБ України), та отримання відповідної ліцензії (п. 2 ст. 1 Закону України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві»). Його Статутний капітал формується за рахунок коштів ДБ України, а також з інших джерел, не заборонених законом (п. 17 Статуту). Мінімальна частка держави у такому капіталі – 51% (п. 20 Статуту).

Слід зазначити, що практика функціонування подібних фондів є досить поширеною у ряді зарубіжних країн. Так, у 1991 році розпочав свою діяльність Фонд гарантій сільського кредиту в Угорщині [166, с. 545]. У 1994 році почали реалізовувати державні програми, аналогічні угорській: Чехія (Фонд підтримки і гарантій для сільськогосподарських виробників і лісового господарства), Польща (Агенція реструктуризації та модернізації сільського господарства), Словаччина (Фонд державної підтримки сільського господарства і харчової промисловості), Румунія (Фонд гарантій сільського кредиту). Схожі структури у 1997 році створено у країнах Балтії [166, с. 547].

До спеціалізованих кредитно-фінансових господарських організацій належать і Фонди підтримки індивідуального житлового будівництва на селі (п. 4 Положення про порядок формування і використання коштів фондів підтримки індивідуального житлового будівництва на селі, затвердженого постановою КМ України від 3 серпня 1998 р. № 1211) [207]. Вони створюються з метою розширення інвестування в будівництво житла на селі, здешевлення його вартості, реконструкції житлових будинків, завершення будівництва житла, спорудження інженерних мереж, підключення їх до існуючих комунікацій, а також придбання незавершеного будівництвом та готового житла (п. 2 вищезазначеного Положення). Їх засновниками є Рада міністрів АРК, обласні, Севастопольська міська державні адміністрації (п. 3). Кошти цих

фондів формуються за рахунок коштів ДБ України, виділених для надання пільгових довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам; частини державних капітальних вкладень, що виділяються на розвиток соціальної сфери села; частини капітальних вкладень, передбачених у місцевих бюджетах на виконання програм соціально-економічного розвитку відповідних територій; банківських кредитів; залучених на договірних засадах для житлового будівництва, коштів підприємств, установ, організацій та окремих громадян; інших надходжень, що не суперечать законодавству (п. 9).

Наступний фонд, який мав приймати участь у кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників та здійснювати свою діяльність на зерновому ринку, це – Гарантійний фонд, який так і не був створений. Його діяльність повинна була регулюватися Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні». Вказана юридична особа мала належати до неприбуткової організації і наділялася відокремленим майном, що відносилось до об'єктів права державної власності (ст. 47 вищезгаданого Закону). Основні завдання вищезгаданого фонду мали полягати у: мінімізації ризиків суб'єктів ринку зерна; забезпеченні захисту прав володільців складських документів на зерно у разі невиконання зерновими складами своїх зобов'язань внаслідок неспроможності; гарантуванні відшкодування вартості зерна за складськими документами на зерно, виданими зерновими складами у разі неспроможності (ст. 48). За таких умов, складські документи на зерно мали б стати досить привабливим інструментом для кредиторів і, як наслідок, здешевити кредити для малих та середніх сільгоспвиробників [294]. З іншого боку, на думку практиків, додаткове значне матеріальне обтяження для зернових складів, які примусово мали стати членами вказаного фонду, призвело б до різкого зростання вартості послуг зернових складів (зернові склади закладали б у тариф найбільш можливі відрахування до нього) [21]. Крім того, слід погодитися із думкою, що норми Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», якими регулюється діяльність цього фонду, не відповідають принципам ринкової економіки. Зокрема, порядок його діяльності дублює функції

державних контролюючих органів (ст. 50), створює умови для зловживань (ст. 49), збільшує тарифи на послуги зернозбереження через обов'язковість відрахування (ст. 56), а обов'язкова участь зернових складів у ньому (ст. 52) позбавляє вказаних суб'єктів господарювання права обирати інші способи гарантування [170]. Враховуючи все вищезазначене, проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно» [254] було передбачено вилучити із Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» і КПЗБ положень, якими регламентується діяльність цього фонду (практично пропонується вилучити недіючі норми). На жаль, при цьому не пропонується створення іншого механізму забезпечення прав і законних інтересів відповідних суб'єктів.

У контексті вищезазначеного, слід згадати і Аграрний фонд – державну спеціалізовану бюджетну установу, уповноважену реалізувати цінову політику в агропромисловому секторі економіки (п. 1 Положення про Аграрний фонд від 6 липня 2005 р. № 543) [149].

До кола його основних завдань, крім проведення цінової політики, входили: виконання від імені держави функції кредитора на період дії режиму заставних закупівель окремих об'єктів державного цінового регулювання (далі – ОДЦР); виконання бюджетних програм, визначених законом про ДБ України на відповідний рік тощо (п. 6 вищезазначеного Положення). Таким чином, сільськогосподарські товаровиробники могли використовувати додаткові джерела кредитних коштів. Заставна закупівля зерна здійснювалася з 2000 по 2014 роки. Після 2014 року, коштів на проведення таких закупівель в ДБ України передбачено не було, і відповідні угоди на аграрному ринку не укладалися [310, с. 353]. На думку Х.А. Григор'євої, вказаний правовий механізм був прикладом безпосереднього державного кредитування сільськогосподарських підприємств, його агропротекційна ознака проявляється, у першу чергу, у низькій вартості такого кредитування [45, с. 115]. Більше того, як зазначав В. Ю. Уркевич, слід було б удосконалити приписи Закону України

«Про державну підтримку сільського господарства України» щодо можливості надання кредитів державою під заставу не лише зерна, а й іншої сільськогосподарської продукції рослинного чи тваринного походження [291]. На жаль, не дивлячись на важливість цього механізму для сільськогосподарських товаровиробників, він був остаточно ліквідований, як вже зазначалося вище, у 2020 році.

Слід зазначити також, що Аграрний фонд здійснював первинний внесок до статутного фонду Аграрної біржі (п. 3 Перехідних положень Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України») – товарної біржі, що функціонує у формі акціонерного товариства згідно із Законом України «Про товарні біржі» з урахуванням положень Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України (п. 2.1. ст. 2). Вказана біржа створюється з метою підвищення рівня продовольчої безпеки країни, надання біржових послуг суб'єктам господарювання з укладення біржових договорів (контрактів) щодо сільськогосподарської продукції, продажу товарних деривативів, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, іпотечних сертифікатів та іпотечних закладних, а також з проведення та/або організації розрахунково-клірингової діяльності (п. 13 Статуту аграрної біржі, затвердженого постановою КМ України від 26 грудня 2005 р. № 1285) [277].

Український державний фонд підтримки фермерських господарств (далі – Укрдержфонд) – це державна бюджетна установа, яка виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової допомоги, становлення і розвитку ФГ (ст. 10 Закону України «Про фермерське господарство»). Ця установа діє на підставі статуту, затвердженого наказом Мінагрополітики від 1 липня 2021р. № 57 [278]. Укрдержфонд заснований на державній власності, належить до сфери управління Мінагрополітики (пп.1.1. п. 1 Статуту). Предметом діяльності цієї бюджетної установи, зокрема, є: надання фінансової підтримки фермерським господарствам, у т. ч. на конкурсних засадах на поворотній та безповоротній основі; підготовка та надання пропозицій щодо обсягу коштів, необхідних для забезпечення державної підтримки таких

господарств (п. 3 Статуту).

Допомога за рахунок коштів ДБ України через Укрдержфонд може бути отримана ФГ на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі для здійснення виробничої діяльності і диверсифікації виробництва, а також може спрямовуватися на забезпечення гарантій, поруки при їх кредитуванні банками (ст. 11 Закону України «Про фермерське господарство»). На поворотній основі кошти виділяються за програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» згідно із Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою КМУ від 25 серпня 2004 р. № 1102) [161].

Слід зазначити, що за результатами фінансового аудиту Укрдержфонду, проведеного Рахунковою палатою, було рекомендовано доручити Мінагрополітики розробити пропозиції до законодавства щодо передання функцій, у т. ч. надання кредитів ФГ, банківським установам державного сектору [265]. Таким чином, практично визнавалася неефективною робота цієї бюджетної установи.

Також Укрдержфонд є розпорядником бюджетних коштів нижчого рівня за двома бюджетними програмами: «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» (кошти спрямовуються на фінансову підтримку розвитку ФГ (п. 1 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затвердженим постановою КМУ від 7 лютого 2018 р. № 106 [158]) і «Підтримка фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції» (кошти надаються з метою забезпечення безперебійного виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення рівня продовольчої безпеки та економічної стійкості України (п. 1 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції, затвердженим постановою КМУ від 16 серпня 2022 р. № 918) [159].

В сучасних умовах роль Укрдержфонда може зрости, адже він, разом із Мінагрополітики і Держпродспоживслужбою, може бути залучений до участі в реалізації Програми в рамках Угоди між КМ України і Європейською Комісією про фінансування заходу «Зменшення вразливості та підвищення продовольчої безпеки через підтримку постраждалого населення та сільськогосподарського виробництва в Україні (Контракт з розбудови держави та посилення стійкості)» [288].

Таким чином, на сьогоднішній день, систему спеціалізованих державних фінансових установ, через які надається фінансова підтримка в аграрному секторі економіки, складають: Фонд розвитку підприємництва, Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві, Фонди підтримки індивідуального житлового будівництва на селі, Український державний фонд підтримки фермерських господарств.

Серед приватних осіб, які є суб'єктами аграрних фінансових правовідносин, основну групу складають виробники сільськогосподарської продукції. Легальне визначення цієї правової категорії наведено у Законах України «Про сільськогосподарський перепис» (ст. 1) і «Про державну підтримку сільського господарства України» (п. 2.26 ст. 2). Згідно з ним, це – сільськогосподарські товаровиробники, фізичні особи (у т. ч. домогосподарства, фізичні особи, що здійснюють діяльність, пов'язану з веденням ОСГ, самозайняті особи у сфері сільського господарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю, тобто не лише виробництвом продукції рослинництва і тваринництва, а також розведенням та/або утриманням, та/або вирощуванням, та/або виловом прісноводної та/або морської риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів, їх обробкою та/або консервацією; наданням послуг сільськогосподарського характеру (сіяння, збирання врожаю, зберігання сільськогосподарської продукції) (п. 2.28 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Згідно ж з доктринальним визначенням, під цією правовою категорією розуміється фізична або юридична особа, яка здійснює

виробництво і самостійну переробку власновиробленої продукції рослинництва і тваринництва [6, с. 87]. Враховуючи новітні тенденції розвитку аграрного законодавства, вказаний підхід слід вважати дещо звуженим і таким, що підлягає корегуванню.

Розглянемо ті групи суб'єктів, які охоплюються поняттям «виробник сільськогосподарської продукції». Перша, і найбільш широка, – сільськогосподарські товаровиробники. Враховуючи те, що аналіз теоретико-правових засад діяльності вказаних суб'єктів господарювання не входить до предмету цього дисертаційного дослідження, зазначимо лише, що згідно з чинним законодавством, сільськогосподарський товаровиробник – це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа – підприємець, основною діяльністю якої є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробка на власних чи орендованих потужностях, у т. ч. власновиробленої сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання, причому в такій діяльності питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менше 75% вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно. До сільськогосподарських товаровиробників також належать сімейні фермерські господарства (далі – СФГ), зареєстровані платниками єдиного податку четвертої групи (далі – ЄП четвертої групи) (п. 2.15–1ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Аналогічним є підхід до визначення цього поняття ПК України (п. 14.1.235 ст. 14; п. 291.4 ст. 291). Аналізуючи це визначення, можна виділити наступні ознаки сільськогосподарського товаровиробника: 1) юридична особа або фізична особа-підприємець; 2) сфера зайнятості – сільськогосподарська або пов'язана з нею діяльність; 3) наявність відповідних потужностей для товарного сільськогосподарського виробництва; 4) здійснення діяльності не тільки з виробництва, а й переробки і постачання сільськогосподарської продукції; 5) можливість займатися й іншими видами

діяльності за умови, що питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг буде становити не менше 75% вартості всіх товарів/послуг.

До сільськогосподарських товаровиробників – юридичних осіб належать суб'єкти господарювання наступних організаційно-правових форм: КСП, СК, господарські товариства, державні сільськогосподарські підприємства, агрохолдингові компанії, а також ФГ. Зупинимося на їх короткій характеристиці. Слід зазначити, що аграрним законодавством регулюються особливості правового становища окремих суб'єктів господарювання, а саме ФГ, КСП і СК. Інші суб'єкти діють на підставі норм цивільного та господарського законодавства, хоча у науковій літературі ставилося питання про необхідність прийняття спеціальних нормативно-правових актів, які б врегульовували їх діяльність. Зокрема, Законів України «Про аграрні холдингові компанії (агрохолдинги) в Україні» [10, с. 16], «Про державне спеціалізоване сільськогосподарське підприємство» [100, с. 5], а також нової економічної моделі корпоративних правовідносин у сільськогосподарському виробництві [57, с. 81]

Стосовно КСП необхідно зазначити, що правове становище цих суб'єктів господарювання визначається Законом України «Про колективне сільськогосподарське підприємство». Але, хоча законодавчої заборони на їх створення немає, проте реєстрація та функціонування юридичної особи в такій організаційно-правовій формі на практиці останнім часом не здійснюється [108, с. 49]. Більше того, як слушно вказується у науковій літературі, колективна власність на землю, починаючи з 1 січня 2019 року, має бути безповоротно припинена, що остаточно нівелює потребу в КСП як організаційно-правовій формі товарного сільськогосподарського виробництва [299, с. 35]. Тому, КСП можна назвати формою господарювання, яка на практиці себе віджила.

СК діють на підставі аналогічного закону. Вони представляють собою – юридичні особи, утворені фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної

господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб (ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Такі кооперативи поділяються на ті, що здійснюють діяльність без мети отримання прибутку (далі – СКБП) і ті, що здійснює діяльність з метою отримання прибутку (далі – СКЗП). У науковій літературі звертається увага на ряд негативних тенденцій у розвитку законодавства про сільськогосподарську кооперацію. Так, О.В. Гафурова і С.І. Марченко зазначають, що поступово відбувається процес штучного виокремлення сільськогосподарської кооперації із кооперативної системи і втрата нею соціальної спрямованості [34, с. 27]. Дослідниці також вказують на ряд значних недоліків Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», серед яких, зокрема: непоширення на сільськогосподарську кооперативи Закону України «Про кооперацію», застосування термінології, не притаманної вказаній сфері, що дає підстави (за зовнішніми ознаками) ототожнювати СК і господарські товариства; поступове перетворення сільськогосподарських кооперативів у суб'єкти господарювання, діяльність яких переважно спрямована на надання різного виду послуг, а не на виробництво сільськогосподарської продукції; зменшення кількості робочих місць, адже трудова участь в них стає не обов'язковою [34, с.32].

ФГ – форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у т. ч. в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, ОСГ (ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство») Окрему групу сільськогосподарських товаровиробників становлять СФГ – фізичні особи – підприємці. Обов'язковою умовою для них є використання праці своїх членів. Залучення таким господарством інших громадян може здійснюватися виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок (п. 5 ст. 1

Закону України «Про фермерське господарство»).

Що ж стосується ОСГ, то це найбільш розповсюджена форма господарювання на селі. За даними Державної служби статистики України, на 1 січня 2022 р. налічується 3921,5 тис ОСГ, які використовують 6120 тис га землі [130]. Можна погодитися із твердженням, що реалії сьогодення дають змогу дійти висновку, що абсолютна більшість сільських домогосподарств є ОСГ [299, с. 33].

Як вже зазначалося вище, законодавець не відносить їх до сільськогосподарських товаровиробників. ОСГ – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна ОСГ, у т. ч. й у сфері сільського зеленого туризму (ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство»). Слід зазначити, що ці господарства відіграють важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки нашої країни. Так, станом на 2020 рік, в них вироблялося 31,7% продукції рослинництва і 47, 7% продукції тваринництва [271]. При цьому, на сьогоднішній день, в аграрному законодавстві відсутні нормативно-правові акти програмного характеру, які б передбачали необхідність подальшого розвитку та підтримки вказаних господарств. Як зазначається у науковій літературі, не дивлячись на те, що ОСГ довели свою життєздатність на протязі не одного десятиріччя, сьогодні опинилися під загрозою зникнення. Вказаному активно сприяє новітнє законодавство, спрямоване на подальше обґрунтування їх комерційного (підприємницького) характеру та визнання необхідності перетворення таких господарств у СФГ, організовані на основі діяльності фізичної особи – підприємця [32, с. 283].

Чинне законодавство відносить до виробників сільськогосподарської продукції і самозайнятих осіб-платників податку, які є фізичними особами-

підприємцями або провадять незалежну професійну діяльність за умови, що такі особи не є працівниками в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності [146].

У межах цього дисертаційного дослідження, зупинимося також на короткій характеристиці тих з суб'єктів аграрних фінансових правовідносин, особливості у правовому становищі яких регулюється аграрним законодавством і щодо яких встановлені заходи державної фінансової підтримки. Це: ОРСП і сільськогосподарські дорадчі служби.

ОРСП – це підприємства агропромислового комплексу, що продовжують процес виробництва сільськогосподарської продукції, обслуговують інших виробників сільськогосподарської продукції шляхом забезпечення обігу такої продукції (ст. 10 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»). Враховуючи, що побудова ефективної інфраструктури реалізації сільськогосподарської продукції є життєво важливим аспектом стабільного сільськогосподарського виробництва [45], держава має створювати сприятливі умови для її формування. Слід звернути увагу, що Законом України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» передбачено ряд заходів, спрямованих на надання державної фінансової підтримки таким ринкам, зокрема, у період їх становлення або ж особливостей їх оподаткування (ст. 14). Як зазначається у науковій літературі, фінансування ОРСП у період їх становлення, здійснювалися лише у 2010 та 2011 рр. Скористатися коштами ДБ України змогли тільки такі ОРСП, як «ШУВАР» та «Ринок сільськогосподарської продукції «Столичний». Вказане свідчить про лобіювання на рівні держави інтересів саме цих суб'єктів господарювання [29, с. 92]. Щодо податкових пільг, то не дивлячись на те, що законодавством передбачена можливість їх встановлення (ст. 14 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»), ПК України їх не містить. Відповідно, залишаються не реалізованими і пропозиції науковців щодо звільнення ОРСП від плати за землю, податку на прибуток підприємств і ринкового збору [253, с. 14]. На наш погляд, доцільно погодитися із думкою,

висловленою в аграрно-правовій літературі, що вказані ринки, які є звичайними комерційними посередниками, не можуть бути поставлені законодавцем у один ряд із сільськогосподарськими товаровиробниками [29, с. 94] при отриманні податкових пільг. А тому, сподіватися на спрощення їх оподаткування як суб'єктів не продуктивної, а посередницької ланки, було б недоречно [45, с. 394].

Важливу роль у розвитку аграрного сектору країни відіграють сільськогосподарські дорадчі служби – юридичні особи незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурні підрозділи аграрних навчальних закладів, науково-дослідних установ, які внесені до Реєстру дорадчих служб, здійснюють дорадчу діяльність, у складі яких працює не менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників (ст. 1 Закону України від 17 червня 2004 р. «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність») [237]. Адже, як слушно зазначається у науковій літературі, основна мета їх діяльності спрямована на збільшення прибутковості аграрного господарювання, поліпшенні добробуту сільського населення, розвиток сільської місцевості через надання відповідних послуг [13, с. 76]. Слід зазначити, що заходи державної підтримки у цій сфері пов'язані із здійсненням такими службами дорадчої діяльності, тобто інформаційно-довідкової, консультаційної, організаційної, управлінської, навчальної та іншої діяльності, необхідної для повноцінного розв'язання завдань, покладених на АПК України [281, с. 9]. Аналіз аграрного законодавства дає підстави стверджувати, що державна фінансова підтримка сільськогосподарської дорадчої діяльності має здійснюватися, по-перше, з ДБ України, в якому окремим рядком передбачаються кошти для фінансування державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності, надання соціально спрямованих дорадчих послуг. Крім того, у державних цільових програмах, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості, має передбачатися фінансування дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 % коштів, передбачених

для цих програм (ст. 8 вищезазначеного Закону). У науковій літературі неодноразово зверталася увага на декларативний характер зазначених норм Закону [37, с. 91; 45, с. 413]. Адже, з часу прийняття Закону, постановою КМ України від 11 липня 2007 р. № 927 [205] була затверджена єдина державна цільова програма сільськогосподарської дорадчої діяльності, розрахована до 2009 р. Що ж стосується інших державних цільових програм, то жодного разу в них не передбачалися кошти у вищезазначеному розмірі. По-друге, кошти для здійснення дорадчої діяльності можуть передбачатися у проектах місцевих бюджетів відповідно до програм соціально-економічного розвитку (ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»). Але, як зазначає Х.А. Григор'єва, виділення коштів на місцевому рівні є епізодичним явищем та, скоріше виключенням, ніж загальним правилом [45, с. 413]. Таким чином, можна дійти висновку, що державна підтримка такої діяльності не здійснюється на належному рівні.

2.3. Особливості внутрішніх аграрних фінансових правовідносин

Важливість внутрішніх аграрних фінансових правовідносин полягає у створенні конкурентного середовища серед сільськогосподарських підприємств. Як слушно зазначає О.М. Пащенко, вказане забезпечується шляхом поєднання як традиційних заходів: організації планування, створення різноманітних фондів (грошових та натуральних); здійснення різних видів обліку (бухгалтерського, статистичного, аналітичного); складання фінансового плану й звітності, — так і новітніх ринкових: маркетинг, менеджмент, аудит тощо [5, с. 172].

Як вже зазначалося, внутрішні аграрні фінансові правовідносини, насамперед, необхідно пов'язувати із формуванням фінансового капіталу

підприємства (створенням відповідних фондів суб'єктів господарювання). При цьому, слід зазначити, що формування відповідних фондів і використання фінансових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах має ряд особливостей, які, насамперед, обумовлені специфікою сільськогосподарського виробництва.

В залежності від організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, правове регулювання фінансових відносин буде мати певні особливості. Так, для забезпечення статутної діяльності, СК формує статутний капітал, а також фонд розвитку та резервний фонд (п. 1 ст. 21 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Крім того, за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших не заборонених законом надходжень може бути створено спеціальний фонд, що використовується для реалізації цілей, визначених рішенням про його створення (п. 10 ст. 21 вищезазначеного Закону); ТОВ – статутний і резервний капітал (ст. 12; п. 1 ст. 25 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»); акціонерне товариство (далі – АТ) – також статутний і резервний капітал (ст. 16, 21 Закону України «Про акціонерні товариства»), крім того, його Статутом може бути передбачено створення спеціального фонду, кошти якого використовуються для виплати дивідендів за привілейованими акціями (п. 4 ст. 16 Закону України «Про акціонерні товариства»); агрохолдингова компанія – статутний капітал (ст. 5 Закону України від 15 березня 2006 р. «Про холдингові компанії в Україні» [252]); державне комерційне сільськогосподарське підприємство – статутний капітал (п. 3 ст. 74 ГКУ) і за рахунок прибутку (доходу) може створювати спеціальні (цільові) фонди, призначені для покриття витрат, пов'язаних з їх діяльністю: амортизаційний фонд; фонд розвитку виробництва; фонд споживання (оплати праці); резервний фонд; інші фонди, передбачені статутом підприємства (п. 8 ст. 75 ГК України); ФГ – складений капітал (ст. 19 Закону України «Про фермерське господарство»). При цьому, законодавством встановлені додаткові вимоги до мінімального розміру статутного і резервного капіталу АТ (статутний – 200 мінімальних заробітних плат (далі – мін. зарплат)

(п. 1 ст. 16 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Порядок формування відповідних грошових фондів господарських товариств регулюється переважно господарським законодавством. Що стосується сільськогосподарського державного комерційного підприємства, то його Статутний капітал формується Мінагрополітики. Вказане міністерство визначає і розмір такого фонду.

Зупинимося більш детально на характеристиці майнових фондів тих сільськогосподарських товаровиробників, особливості у правовому становищі яких встановлені аграрним законодавством. Це: СК і ФГ.

Статутний капітал СК формується з вкладів і додаткових вкладів членів, а також асоційованих членів (для СКЗП) (п. 1 ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Згідно з Законом України від 17 липня 1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» [239], у вказаних суб'єктах господарювання мав створюватися пайовий фонд (ст. ст. 8, 14). До того ж, у науковій літературі зазначалося, що створення саме Пайового фонду є характерною ознакою кооперативу [92, с. 144]. Взагалі, слід зазначити, що, на погляд ряду науковців, «нові» категорії, які використовуються сьогодні у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію, не наповнюються іншим змістом, вони лише формально замінюють старі. Результатом їх застосування стало практичне ототожнення СК і господарських товариств [34, с. 30].

Важливо зазначити, що майно, яке зараховується до вказаних фондів, зараховується у вартісному виразі. Тому, справедливим залишається зауваження В. Ю. Уркевича, що треба вести мову не про те, що вказані фонди створюються за рахунок вступних внесків тощо, а про те, що до них включається вартість вступних внесків [293, с. 301] або вкладів тощо.

За рахунок вступних, членських (за наявності) внесків та відрахувань від фінансового результату (прибутку) СК, що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, а також за рахунок інших не заборонених законом надходжень, у СК створюються Фонд розвитку і Резервний фонд (п. 4 і п. 10 ст. 21). До першого також зараховуються кошти,

отримані як державна фінансова підтримка на підставі Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, гуманітарна допомога, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у т. ч. іноземних, якщо інше не визначено при наданні цих коштів (п. 6 ст. 21). Його кошти мають використовуватися, зокрема для розвитку виробництва, переробки, зберігання сільськогосподарської продукції, проведення навчання, підвищення кваліфікації членів кооперативу, виховної та просвітницької роботи у громадах, інших заходів, спрямованих на розвиток СК (п. 3 ст. 21). Законом встановлені додаткові вимоги до формування такого фонду. Так, розмір щорічних відрахувань від фінансового результату (прибутку), до фонду розвитку не може бути менше 5 % фінансового результату (прибутку), що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів (п. 5 ст. 21). Крім того, кошти цього фонду, а також майно, придбане за рахунок таких коштів, не можуть бути розподілені між членами СК (п. 7 ст. 21). Слід зазначити, що створення фонду розвитку не є новелою законодавства про сільськогосподарську кооперацію. Раніше його роль виконував неподільний фонд. Його кошти не розподілялися між членами і мали спрямовуватися на підтримку кооперативного руху.

Резервний фонд створюється для відшкодування шкоди, що може бути заподіяна надзвичайними ситуаціями, та/або для компенсації можливих втрат (збитків) такого кооперативу. Розмір щорічних відрахувань визначається його статутом (п. 8 ст. 21).

СК може прийняти рішення про створення спеціального фонду. Він формується за рахунок цільових внесків членів та інших не заборонених законом надходжень. Кошти цього фонду спрямовуються на цілі, визначені рішенням про його створення. Цільовий внесок, зарахований до нього, може бути повернуто члену у разі виходу, виключення із кооперативу або його ліквідації (п. 10 ст. 21).

У ФГ (юридичній особі) створюється складений капітал, який може

включати: будівлі, споруди, облаштування, вироблену продукцію, доходи господарства, інше майно, набуте на підставах, не заборонених законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (у т.ч. на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами господарства (ст. 19 Закону України «Про фермерське господарство»). Майно, за рахунок якого формується такий капітал, має бути оцінено у грошовому виразі. Проте, як слушно зазначає В. М. Єрмоленко, наразі відсутні нормативно встановлені методики і процедури грошової оцінки природних ресурсів, крім земельних. Також, всі нормативно затверджені методики насправді передбачають оцінку майна, а не майнових прав [298, с. 103].

Не ставлячи за мету докладно дослідити правову природу складеного капіталу, зазначимо лише, що у юридичній доктрині статутний і складений капітал, як правило, ототожнюються. На думку В. М. Єрмоленка складений (статутний) капітал покликаний забезпечити стартові умови створення і функціонування будь-якого ФГ, створити мінімальну матеріальну основу і середовище його первісної та подальшої виробничої діяльності [56, с. 214]. Підтверджує вказану точку зору і постанова Верховного Суду від 7 жовтня 2021 р. у справі № 922/3059/16, в якій ці поняття застосовуються у якості синонімів (п. 84–86, п. 116) [167]. Тому, слід конкретизувати, що вказаний капітал, як і фонди будь-якого сільськогосподарського підприємства, формується за рахунок вартості відповідного майна.

В економічній літературі звертається увага, що ФГ, як правило обмежені у фінансових можливостях, оскільки обмежені ресурси їх сімей. Відповідно, вони характеризуються низькою спроможністю купувати і ефективно використовувати високопродуктивний насіннєвий матеріал, якісну сировину, новітню техніку, застосовувати сучасні технології [98, с. 50]. Тому, особливо актуальним стає питання щодо забезпечення належного рівня їх фінансової підтримки з боку держави. Тим більшої важливості набуває ця проблематика в умовах військової агресії росії.

Крім того, вищевказані правовідносини пов'язані із внутрішнім розподілом фінансового результату (прибутку) підприємства серед його засновників та учасників (членів), а також здійсненням відрахувань до вищезгаданих фондів юридичних осіб. Слід зазначити, що Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» розмежовані поняття «дохід» і фінансовий результат (прибуток). Перше є загальним і включає всі види надходжень (у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах) від господарської та іншої діяльності кооперативу, а також інших не заборонених законодавством джерел (п. 1 ст. 25). Друге поняття є більш вузьким і визначається згідно з вимогами ПК України шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності кооперативу відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають на підставі положень ПК України (п. 2 ст. 25). Саме фінансовий результат (прибуток), що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, підлягає подальшому розподілу у вигляді відрахувань до фондів кооперативу або спрямовується для виплати дивідендів. Теж саме відбувається і в господарських товариствах: прибуток може використовуватися для збільшення статутного капіталу (ст. 17 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю») або виплати дивідендів (ст. 26).

Щодо виплати дивідендів в СК, то, як вже зазначалося вище, фінансовий результат (прибуток), що залишається після сплати всіх обов'язкових платежів, розподіляється загальними зборами за результатами діяльності кооперативу за рік у порядку, визначеному Статутом. Виплата дивідендів (членам і асоційованим членам) і патронажних дивідендів членам здійснюється тільки в СКЗП (п. 3 ст. 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). При цьому, слід враховувати, що частина фінансового результату (прибутку) сільськогосподарського кооперативного об'єднання (далі – СКО) не може бути розподілена у порядку, визначеному Правилами внутрішньогосподарської

діяльності сільськогосподарського кооперативу (далі – Правила внутрішньогосподарської діяльності) між членами кооперативного об'єднання [99]. Тобто, вищезазначені положення Закону не розповсюджуються на кооперативні об'єднання, а стосуються лише кожного окремого кооперативу.

Дивіденди виплачуються членам і асоційованим членам пропорційно до розміру частки кожного з них (п. 1 ст. 27). Рішення про проведення виплати дивідендів приймається загальними зборами Їх загальна сума не може перевищувати 80 % фінансового результату (прибутку), що залишається після виплати всіх обов'язкових платежів, до розподілу. Виплата дивідендів може проводитися у грошовій формі, товарами, цінними паперами, а також у формі збільшення частки та в інших формах, передбачених Статутом (п. 2 ст. 27). Таким чином, основна сума прибутку йде на виплату дивідендів, розмір яких безпосередньо залежить від розміру майнової участі членів, тобто від розміру їх майнової частки.

Відповідно, для сплати патронажних дивідендів залишається не менше 20% прибутку. Такі дивіденди розподіляються у порядку, визначеному Правилами внутрішньогосподарської діяльності, між його членами. Законодавством передбачено два варіанти розподілу. Перший – пропорційно до частки кожного з членів в обороті з відповідним кооперативом. Як слушно зазначає Т. О. Коваленко, поняття «оборот члена з СК», є розвиненим варіантом попереднього поняття участі в господарській діяльності кооперативу та безпосередньо впливає на отримання членом кооперативу виплат [72]. Адже під ним розуміється загальна грошова вартість придбаних у СК його членом товарів й отриманих від такого кооперативу його членом послуг протягом звітного періоду (п. 1 ст. 1). Другий – пропорційно до трудової участі члена (у разі якщо його статутом передбачена така участь членів в діяльності кооперативу) (ст. 26).

Як зазначається у науковій літературі, поняття «дивіденди» (п. 1 ст. 27 нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію») кореспондується із поняттям «виплати на паї» (ст. 26 Закону України «Про

кооперацію)), а «патронажні дивіденди»(ст. 26 нового Закону) – з терміном «кооперативні виплати» (ст. 26 Закону України «Про кооперацію») [34, с. 30]. Слід звернути увагу, що традиційно в СК загальна сума виплат на паї жорстко обмежується і не може перевищувати 20% доходу, визначеного до розподілу (ч. 3 ст. 26 Закону України від 10 липня 2003 р. «Про кооперацію» [220]). Крім того, у статутах кооперативів могло зазначатися, що вказані виплати здійснюються лише на додаткові паї та на паї асоційованих членів. Нажаль, у новітньому законодавстві про сільськогосподарську кооперацію створюються умови, за яких власник більшого за розміром вкладу може отримати більший прибуток, а особиста трудова участь члена або його участь у господарській діяльності кооперативу практично не буде заохочуватися. Вказане суперечить самій сутності кооперації [34, с. 31].

Щодо ФГ, то у законодавстві питання розподілу прибутку між членами такого суб'єкта господарювання не врегульовано належним чином. Так у Законі України «Про фермерське господарство» лише згадується про нерозподілений прибуток, що входить до складу майна ФГ як цілісного майнового комплексу (п. 1 ст. 22). Також зазначається, що в договорі (декларації) про створення СФГ має бути визначений порядок покриття витрат та розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між його членами (ст. 8–1). По аналогії, із вказаного можна зробити висновок, що питання розподілу чистого прибутку між членами ФГ (юридичної особи) мають бути врегульовані Статутом. У такому випадку можна скористатися пропозицією, висловленою В.М. Єрмоленком, згідно з якою розподіляти дохід між членами ФГ можливо пропорційно майновому та/або трудовому внеску кожного члена до складеного капіталу [56, с. 223].

Слід зазначити також, що внутрішні аграрні фінансові правовідносини функціонують при проведенні розрахунків із членами (учасниками), а також кредиторами у випадку припинення діяльності суб'єкта господарювання або виходу із його членів (учасників) (ст. ст. 27, 28, 137 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 23, п.п. 4, 5 ст. 33 Закону України «Про сільськогосподарську

кооперацію», п. 1 ст. 5, ст. ст. 53, 54 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», п. 2 ст. 36 Закону України «Про фермерське господарство»).

Як вже зазначалося вище, для сільськогосподарських АТ і ТОВ аграрним законодавством не передбачено особливостей у регулюванні вказаних відносин. Відповідно, розглянемо яким чином здійснюються вищезазначені розрахунки в СК і ФГ.

Законодавством про сільськогосподарську кооперацію встановлено різний порядок розподілу коштів для СКЗП і СКБП у процесі їх ліквідації. Так, майно і кошти перших (крім майна та коштів фонду розвитку), після здійснення всіх необхідних розрахунків, розподіляються між членами у порядку, визначеному Статутом. У разі ліквідації СКЗП, асоційований член має переважне порівняно з іншими членами право на повернення частки (п. 5 ст. 14). Майно та кошти фонду розвитку такого кооперативу не підлягають поділу між його членами і передаються за рішенням загальних зборів іншому СК, СКО (для зарахування до фонду розвитку). Якщо ж вказане рішення не приймається, то вони зараховуються до державного або місцевого бюджетів (п. 4 ст. 33).

Що ж стосується других, то їхнє майно і кошти, після проведення обов'язкових розрахунків, передаються за рішенням загальних зборів іншому СКБП або СКЗП для зарахування до фонду розвитку. В іншому випадку – вони також зараховуються до державного або місцевого бюджетів (п. 5 ст. 33).

Як вже зазначалося вище, створення подібного фонду є характерним для кооперативів. Так, Законом України «Про кооперацію» встановлюється необхідність утворення неподільного фонду, який має формуватися за рахунок вступних внесків і відрахувань від доходу кооперативу (ч. 3 ст. 20). Його майно не підлягає поділу між членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям) або зараховується до доходу бюджету (ч. 9 ст. 29). Аналогічні норми містилися і у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію». Також юристи-

аграрники наголошували, що традиційно кошти цього фонду не підлягають розподілу між членами, а мають бути використані на кооперативні цілі [293, с. 300].

Законом «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено, що поворотні цільові внески, зараховані до спеціального фонду СК, підлягають поверненню членам у порядку, встановленому Законом (п. 5 ст. 33). Вказаний внесок повертається у разі виходу особи з кооперативу, виключення з членів або ліквідації кооперативу, якщо таке повернення передбачено статутом (п. 10 ст. 21). Він надається члену виключно у розмірі, не більшому за розмір, у якому його здійснено (п. 1 ст. 23). Що ж стосується оцінки цільового внеску, строків та інших умов повернення, то вони здійснюються в порядку, встановленому для часток членів кооперативу (п. 2 ст. 23), про що зазначено нижче.

У разі виходу, виключення з СК фізична чи юридична особа має право на отримання своєї частки натурою, грошовими коштами або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу (п. 6 ст. 22). На наш погляд, можна погодитися із думкою О.В. Гафурової, що перераховані форми повернення паю є рівнозначними. Загальні збори на власний розсуд в кожному окремому випадку можуть встановлювати одну з цих форм або навіть поєднувати їх [38, с. 122]. Слід зазначити, що облік часток ведеться у грошовій формі щодо кожного члена СК окремо (персоніфіковано) (п. 2 ст. 22). Повернення загальної частки проводиться у розмірі, не більшому за загальну суму вкладів, що були здійсненні особою при створенні та/або вступі до СК, при внесенні додаткових вкладів, а в разі здійснення вкладу (додаткового вкладу) у формі майна або майнового права – у розмірі, не більшому за грошову оцінку такого внеску (п. 6 ст. 22). На відміну від СК, ТОВ зобов'язане протягом одного року з дня, коли воно дізналося (мало дізнатися) про вихід учасника, виплатити йому вартість частки. При цьому, Статутом товариства може встановлюватися інший строк для здійснення такої виплати (п. 7 ст. 24 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). Лише за погодженням учасника і товариства зобов'язання

зі сплати грошових коштів може бути замінено зобов'язанням із передачі іншого майна (п. 9 ст. 24).

Строк та інші умови повернення члену його загальної частки у майні СК передбачається його Статутом. Він не може перевищувати 2-х років, а його відлік починається з 1 січня року, що настає за роком, в якому прийнято рішення про вихід або виключення члена з кооперативу (п. 7 ст. 22). У науковій літературі звертається увага на необхідність фіксації факту повернення вартості майнового паю. Так, у разі видачі в рахунок відшкодування вартості паю грошових коштів, така операція має оформлюватися відповідними видатковими документами з каси СК [293, с. 313]

Що стосується ФГ, то законодавством встановлюється, що майно, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів, розподіляється між його членами згідно із Статутом (ст. 36 Закону України «Про фермерське господарство»). Відповідну частку майна член господарства може отримати при його ліквідації або у разі припинення членства у ФГ. Розмір частки та порядок її отримання визначаються Статутом ФГ (ст. 20). Я.О. Білоголовий звертає увагу на неточність положень Закону, які стосуються повернення виключно частки майна ФГ і пропонує передбачити можливість виплати вартості такого майна [298, с. 174]. На наш погляд, з цією пропозицією доцільно погодитися, адже аналогічні можливості передбачені для інших суб'єктів господарювання (СК та господарських товариств).

Зважаючи на те, що у Законі України «Про фермерське господарство» не встановлено, чи мають таке право всі його члени, чи тільки ті, які приймали участь у формуванні складеного капіталу, слушною, на наш погляд, є думка В. Ю. Уркевича про необхідність зазначення у статуті ФГ, що у разі припинення членських правовідносин його члени вправі отримати частку майна господарства пропорційну їх внеску до складеного капіталу (фактично пайового фонду) [293, с. 320]. При цьому, порядок отримання частки майна ФГ може бути аналогічним для СК (щодо строків отримання, форми виплати вартості частки майна тощо) [293, с. 320].

Таким чином, наглядно прослідковуються особливості фінансових правовідносин в суб'єктах господарювання різної організаційно-правової форми. Адже порядок формування фінансових ресурсів, розподіл чистого прибутку, розрахунки у процесі їх ліквідації або у випадках припинення членства (участі) тощо, встановлюються у законодавстві, яким регулюється правове становище таких суб'єктів.

Окрему увагу необхідно звернути на те, що внутрішні фінансові відносини регулюються рядом внутрішньогосподарських документів. В.М. Єрмоленко назвав їх актами фінансово-економічного змісту (Положення про розподіл (використання) прибутку, Положення про нарахування і порядок оплати дивідендів, Положення про фонди і резерви та інше) [6, с. 78].

У СК основним документом, яким регулюються фінансові відносини є Правила внутрішньогосподарської діяльності. Вони повинні містити, зокрема, такі відомості: порядок визначення розміру додаткового вкладу членів, розмір загальної частки вкладів асоційованих членів у статутному капіталі; порядок визначення розміру та розподілу патронажних дивідендів; механізм розподілу фінансового результату (прибутку) СК; вимоги щодо ціноутворення та фінансових відносин (п. 2 ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»), порядок повернення членам СКБП частини попередньо надлишково сплаченої вартості наданих ним послуг (п. 4 ст. 25 зазначеного Закону)

Слід відмітити, що необхідність розробки такого документу не є новелою вищезгаданого Закону. Адже, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» (в редакції від 20 листопада 2012 р.) передбачав необхідність розробки Правил внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (далі – СОК) (ст. 8). При цьому, на сільськогосподарські виробничі кооперативи (далі – СВК) цей обов'язок не поширювався. У науковій літературі вказаний документ визначається як локальний нормативно-правовий акт СК, тобто правова форма вираження децентралізованих правових норм загального та спеціального законодавства

про сільськогосподарську кооперацію у вигляді офіційного юридичного документа органів управління кооперативу, що конкретизують, деталізують та спеціалізують їх зміст і певною мірою є засобом усунення законодавчих прогалин стосовно умов кожного такого кооперативу [22, с. 138].

За чинним законодавством Правила внутрішньогосподарської діяльності є внутрішнім нормативним документом кооперативу. Цей документ має визначати механізми та способи реалізації положень Статуту кооперативу з урахуванням особливостей його господарської діяльності (п. 2 Примірних правил внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу, затверджених наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 6 квітня 2021 р. № 703) [172].

Ефективність фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств залежить від реалізації комерційного планування, тобто від виконання його бізнес-плану [6, с. 348]. Бізнес-план сільськогосподарських підприємств – це розраховані і обґрунтовані плани виробничо-фінансового розвитку на довгу перспективу. Вони служать базою для річних виробничо-фінансових планів таких підприємств. Вказані документи мають велике значення при вирішенні питань інвестування сільськогосподарських підприємств, їх довгострокового кредитування тощо. Сьогодні значна кількість з них не розробляє і не приймає таких планів [132, с. 69].

Серед складових, які формують бізнес-плани, особливе місце займає фінансовий план та програма інвестицій (п. 8 Методики складання бізнес-планів, затвердженої наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 21 квітня 1997 р. № 56 [110]). Також він має включати розділ, який передбачає аналіз можливих ризиків та їх страхування (п. 9). Взагалі, як слушно зазначається у науковій літературі, бізнес-план допомагає оцінити фінансовий стан підприємства і відповідність наявних фінансових і матеріальних ресурсів можливостям досягнення поставлених цілей [132, с. 70].

Основним плановим документом сільськогосподарського державного комерційного підприємства є фінансовий план на кожен наступний рік (п. 1

ст. 75 ГК України). Згідно з цим документом, підприємство отримує доходи і здійснює видатки, визначає обсяг та спрямування коштів для виконання своїх функцій протягом року відповідно до установчих документів (п. 2 ст. 75 ГК України). Порядок складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки, затверджений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України від 2 березня 2015 р. № 205 [164]. Наприклад, фінансовий план комунального сільськогосподарського підприємства «Запоріжзеленгосп» на 2019 р., має такі розділи: формування прибутку; розподіл чистого прибутку; обов'язкові платежі до бюджету і державних цільових фондів; джерела формування та надходження коштів; капітальні інвестиції; дані про персонал та оплату праці [212].

Як правило, фінансовий план підлягає затвердженню до 1 вересня року, що передуює плановому. За несвоєчасне подання на розгляд, погодження або затвердження такого плану та звіту про його виконання посадові особи сільськогосподарського державного комерційного підприємства несуть адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – н.м.д. громадян). Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за вказане правопорушення – тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 20 н.м.д. громадян (ст. 164-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення [86] (далі – КУпАП). Враховуючи, що вказана стаття встановлює відповідальність за правопорушення, які безпосередньо сприяють значному послабленню фінансово-бюджетної дисципліни та якості управління коштами платників податків, необхідним є встановлення більш високих за розміром штрафів. Тому, на наш погляд, слід позитивно оцінити проект Закону про внесення змін до КУпАП щодо посилення адміністративної відповідальності за порушення вимог державного фінансового контролю від 18 січня 2022 р. за № 6522, яким передбачено відповідні заходи. Так, за несвоєчасне подання на розгляд, погодження або затвердження річного фінансового плану передбачено штраф у розмірі від 25 до 50 н.м.д. громадян. За

повторне протягом року вчинення цього порушення – штраф від 150 до 200 н.м.д. громадян [256].

Крім цього, законодавством встановлені вимоги до складання фінансової звітності суб'єктів господарювання – звітність, що містить інформацію про фінансовий стан та результати діяльності підприємства (ст. 1 Закону України від 16 липня 1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні») [176]. У науковій літературі, вона визначається, з одного боку, як така бухгалтерська звітність, що містить інформацію про майновий стан, результати діяльності та рух грошових коштів суб'єкта господарювання за звітний період, а з іншого – як упорядкована система взаємопов'язаних економічних показників, що відображають умови і результати виробничої та фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, його майновий стан за звітний період [126, с. 150].

Суб'єкти господарювання зобов'язані на основі даних бухгалтерського обліку складати фінансову звітність, проводити інвентаризацію належного їм майна для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку і звітності, надавати таку звітність згідно з вимогами закону та їх установчих документів (п. 6 ст. 145 ГК України). Відносини у вказаній сфері регулюються Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», дія якого поширюється на всіх юридичних осіб, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності (ст. 2). Вказане стосується і сільськогосподарських підприємств. За неподання фінансової звітності законодавством передбачена адміністративна відповідальність у вигляді штрафу (від 8 до 15 н.м.д. громадян). Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за вказане правопорушення, тягне за собою накладення штрафу від 10 до 20 н.м.д. громадян (ст. 164⁻² КУпАП).

Згідно з Національним Положенням (Стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013р. № 73 [117], фінансова звітність юридичних осіб усіх форм власності (крім банків та бюджетних

установ) складається з: 1) балансу (звіту про фінансовий стан) (п. 7); 2) звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід) (п. 8); 3) звіту про рух грошових коштів (п. 9); 4) звіту про власний капітал (п. 10) і приміток до фінансової звітності. Для мікропідприємств, малих підприємств, крім тих, що зобов'язані складати фінансову звітність за міжнародними стандартами (публічні акціонерні товариства, великі підприємства за Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»), встановлюється скорочена за показниками фінансова звітність у складі балансу та звіту про фінансові результати (п. 3 ст. 11 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»).

Окремо хотілось би звернути увагу на те, що ФГ (юридичні особи), мають подавати спрощену фінансову звітність (баланс та звіт про фінансові результати), якщо підпадають під визначення мікропідприємства (тобто, підприємства, показники якого на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв: балансова вартість активів – до 350 тис. євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тис. євро; середня кількість працівників – до 10 осіб (п. 2 ст. 2 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні») або малого підприємства (підприємства, що не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають двом із таких критеріїв: балансова вартість активів – до 4 млн євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 млн євро; середня кількість працівників – до 50 осіб (п. 2 ст. 2 вищезазначеного Закону). Форма і порядок складання такої звітності визначаються Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність», затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 25 лютого 2000 р. № 39 [118]. СФГ, зареєстровані як фізичні особи-підприємці (далі – ФОП), не складають фінансову звітність.

Слід зазначити, що для суб'єктів різних організаційно-правових форм

законодавством встановлено вимогу щодо затвердження річного звіту (виключна компетенція загальних зборів) (п. 2 ст. 39; ст. 109 Закону України «Про акціонерні товариства», п. 2 ст. 30 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», п. 2 ст. 16 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію») та зберігання річної фінансової звітності на підприємствах (ст. 112 Закону України «Про акціонерні товариства», п. 1 ст. 43 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). Крім того, до публічного акціонерного товариства на відміну від приватного, законодавством виставлені підвищені вимоги щодо особливостей оприлюднення інформації про своє створення чи результати діяльності. Адже, Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» для них встановлено обов'язок складати фінансову та консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами (п. 2 ст. 12–1).

Акціонерам (учасникам) гарантується право ознайомлення із фінансовою звітністю (ст. 48 Закону України «Про акціонерні товариства», п. 3 ст. 43 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). Право на отримання повної інформації щодо річної фінансової звітності, бухгалтерської та іншої фінансової інформації, має і член сільськогосподарського кооперативу (п. 1 ст. 12 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Взагалі, вказане право є важливим немайновим правом учасника (члена) відповідного суб'єкта господарювання. Адже без володіння інформацією про його діяльність, у т. ч., і фінансову, такі особи не зможуть у повній мірі реалізувати, наприклад, право на участь у загальних зборах.

Наведемо приклад із судової практики, пов'язаної із особливостями захисту корпоративних прав на отримання інформації про діяльність ТОВ. Так, Верховний Суд, розглядаючи касаційну скаргу ТОВ «Агрофірма Тера» на рішення Господарського суду Запорізької області від 9 жовтня 2020 р. та постанову Центрального апеляційного господарського суду від 8 лютого 2021р., зазначив, що одержання учасником господарського товариства

інформації про його діяльність є необхідним для реалізації таким учасником своїх корпоративних прав зокрема, правомочностей на участь в управлінні. Внаслідок невиконання вказаним суб'єктом господарювання такого обов'язку, можуть бути визнані порушеними як право учасника товариства на інформацію, так і його корпоративні права. Відповідно, ненадання відповідачем запитуваної інформації (копій: статуту; річної фінансової звітності; документів звітності, що подаються державним органам; документів бухгалтерського обліку тощо) порушує права та законні інтереси учасника товариства [168]. Таким чином, необхідно констатувати, що фінансова звітність суб'єктів господарювання має бути доступною для ознайомлення його учасникам (членам).

Більше того, одним із механізмів контролю за фінансовою діяльністю агрохолдингових компаній виступає встановлений законодавством обов'язок протягом усього періоду їхньої діяльності не рідше одного разу на рік оприлюднювати свою консолідовану фінансову звітність та фінансову звітність своїх корпоративних підприємств (п. 2 ст. 9 Закону України «Про холдингові компанії в Україні»). Державне унітарне підприємство також має обов'язково оприлюднювати інформацію про квартальну, річну фінансову звітність за останні три роки (п. 8 ст. 73 ГК України).

Для контролю за фінансово-господарською діяльністю вищезазначених суб'єктів господарювання мають створюватися відповідні органи: ревізійна комісія (ревізор) в СК (ст. 18 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Крім того, передбачено проведення аудиту фінансової звітності для ТОВ (ст. 41 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»), акціонерних товариств (ст. 109 Закону України «Про акціонерні товариства»), агрохолдингових компаній (ст. 8 Закону України «Про холдингові компанії в Україні»), державних унітарних сільськогосподарських підприємств (п. 8 ст. 73 ГК України).

Таким чином, особливості внутрішніх аграрних фінансових правовідносин обумовлені, насамперед, організаційно-правовою формою

суб'єктів господарювання, в яких вони виникають, змінюються і припиняються, а отже, встановлені у законодавстві, що регулює правове становище цих суб'єктів (аграрному, цивільному і господарському). Ним встановлюється порядок: створення майнових фондів; розподілу фінансового результату (прибутку); здійснення відрахувань до вказаних фондів; проведення розрахунків з членами; створення спеціальних органів для контролю за фінансово-господарською діяльністю тощо.

Висновки до розділу II

На підставі проведеного дослідження, можна дійти наступних висновків:

– під аграрними фінансовими правовідносинами необхідно розуміти майнові відносини, виражені у грошовій формі, врегульовані нормами аграрного, фінансового, цивільного, господарського та інших галузей права, які виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки (зокрема, при формуванні, розподілі і використанні їх фінансових ресурсів (майнових фондів), їх взаєморозрахунках між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів тощо), а також держави (в особі відповідних органів), органів місцевого самоврядування у процесі забезпечення державної фінансової підтримки вищезазначених осіб і фінансування заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій;

– доцільно виділити наступні групи аграрних фінансових правовідносин: щодо формування, розподілу і використання майнових фондів сільськогосподарських товаровиробників; розрахункові; кредитні (включаючи правовідносини фінансового лізингу); страхові; з державним та місцевими бюджетами (щодо: сплати податків, інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки сільськогосподарськими виробниками, фінансування заходів, спрямованих на забезпечення сталого

розвитку сільських територій); інвестиційні;

- враховуючи участь держави (особи, наділеної державно-владними повноваженнями) в аграрних фінансових правовідносинах, їх можна розподілити на публічні і приватні. Так, правовідносини з державним та місцевими бюджетами носять публічний характер і відповідно пов'язані із формуванням і використанням суб'єктами аграрних фінансових правовідносин коштів державного і місцевих бюджетів, а також спеціалізованих державних фінансових установ (державних банків і фондів). Приватний характер притаманний для правовідносин, пов'язаних із формуванням, розподілом і використанням власних фондів коштів суб'єктами господарювання, їх взаєморозрахунках між собою тощо;

- в умовах російської агресії в аграрних фінансових правовідносинах спостерігається тенденція до підвищення ролі правовідносин, які мають публічно-правовий характер, що пов'язане, насамперед, із необхідністю вжиття державою додаткових заходів фінансової підтримки, спрямованих на забезпечення функціонування аграрного сектору економіки країни під час війни і його відбудову у післявоєнний період;

- в залежності від сфери виникнення та функціонування, аграрні фінансові правовідносини традиційно розподіляються на внутрішні і зовнішні. До перших слід віднести: правовідносини щодо формування фінансового капіталу підприємства (створення відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання); правовідносини щодо внутрішнього розподілу фінансового результату (прибутку) підприємства серед його засновників та учасників (членів) (наприклад, виплата дивідендів (в господарських товариствах), дивідендів та патронажних дивідендів (в сільськогосподарських кооперативах), а також здійсненням відрахувань до вказаних фондів; правовідносини щодо проведення розрахунків з членами (учасниками) у випадку припинення діяльності суб'єкта господарювання або виходу із його членів (учасників). До других: розрахункові правовідносини; кредитні правовідносини (включаючи правовідносини фінансового лізингу); страхові правовідносини; правовідносини з державним та

місцевими бюджетами (щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки сільськогосподарськими виробниками, фінансування окремих заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій); інвестиційні правовідносини;

– суб'єктами аграрних фінансових правовідносин виступають: з одного боку – держава, в особі: 1) ЦОВВ, що забезпечують здійснення публічної фінансової діяльності: а) загальної компетенції (Мінфін, Казначейство, ДПС тощо; б) галузеві (Мінагрополітики, Мінекономіки, Міндовкілля, Мінінфраструктури, Держпродспоживслужба) тощо; с) місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування 2) спеціалізовані державні фінансові установи (Фонд розвитку підприємництва, Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві, Фонди підтримки індивідуального житлового будівництва на селі, Український державний фонд підтримки фермерських господарств). З іншого боку – виробники сільськогосподарської продукції, а також інші суб'єкти аграрних правовідносин (ті, що здійснюють матеріально-технічне обслуговування сільськогосподарських виробників; надають інформаційно-консультаційні та фінансові послуги; забезпечують функціонування аграрного ринку; здійснюють підготовку кадрів для села тощо);

– внутрішні аграрні фінансові правовідносини регулюються рядом внутрішньогосподарських документів. Так, у СК таким документом є Правила внутрішньогосподарської діяльності. Крім того, в сільськогосподарських підприємствах мають розроблятися бізнес-плани, які служать основою для їх річних виробничо-фінансових планів (зокрема, для сільськогосподарського державного комерційного підприємства фінансовий план на кожен наступний рік є обов'язковим документом);

– фінансова звітність суб'єктів господарювання складається з: 1) балансу (звіту про фінансовий стан), 2) звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід), 3) звіту про рух грошових коштів, 4) звіту про власний капітал, і приміток до фінансової звітності. Додатково, для суб'єктів різних

організаційно-правових форм (АТ, ТОВ, СК) законодавством передбачено вимогу щодо затвердження річного звіту.

РОЗДІЛ III. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНІХ АГРАРНИХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

3.1. Особливості правового регулювання розрахунково-кредитних відносин в аграрному секторі економіки

Як зазначається у науковій літературі, розрахункові правовідносини сільськогосподарських підприємств є самостійним видом грошових відносин, які виникають у процесі їхньої діяльності [5, с. 178]. Вказані суб'єкти господарювання можуть здійснювати розрахунки за своїми грошовими зобов'язаннями у безготівковій і готівковій формах. У першому випадку такі розрахунки відбуваються через касу підприємства у вигляді коштів, одержаних як готівкова виручка, або коштів, одержаних з банківських установ. При цьому, сільськогосподарські підприємства повинні обліковувати операції з готівкою у відповідних книгах обліку. Законодавством встановлені обмеження на розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами. Так, суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки готівкою: 1) між собою – у розмірі до 10000 грн; 2) з фізичними особами – до 50000 грн (п. 6 Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженого Постановою Правління НБ України від 29 грудня 2017 р. № 148) [150]. Також встановлені вимоги щодо ліміту залишку готівки в касі – граничного розміру суми готівки, що може залишатися в касі в позаробочий час та забезпечити роботу на початок наступного робочого дня (п. 3 вищезазначеного Положення). Ліміт та строки здавання готівки підприємства розраховують, виходячи з власних потреб прискорення обігу готівки та своєчасного її надходження до кас банків (п. 14). Зокрема, ФГ самостійно визначає розмір ліміту залишку готівки, що постійно знаходиться в його касі, на поточні витрати (п. 1 ст. 29 Закону України «Про фермерське господарство»). При цьому ФОПам ліміт каси та строки здавання

готівкової виручки (готівки) не встановлюються (п. 14 вищезгаданого Положення). Вказана норма розповсюджується і на СФГ – ФОПи.

Що стосується безготівкових розрахунків, то вони проводяться у межах коштів, що знаходяться на рахунку платника. Відповідно усі платежі здійснюються через банки шляхом перерахування відповідних сум з рахунку платника на рахунок одержувача або шляхом заліку взаємних зобов'язань і грошових претензій (п. 4 ст. 341 ГКУ). Вказані послуги надаються банками на умовах договору на розрахункове обслуговування. Детально порядок здійснення безготівкових розрахунків сільськогосподарськими товаровиробниками регулюється постановою Правління НБУ від 29 липня 2022 р. № 163 [73]. Слід зазначити, що законодавством передбачено поступовий перехід на безготівкові розрахунки, на чому більш детально зупинимося нижче.

Згідно з Законом України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (далі – спеціальний Закон), реєстратори розрахункових операцій (далі – РРО) та/або програмні реєстратори розрахункових операцій (далі – програмний РРО), та розрахункові книжки не застосовуються при здійсненні торгівлі продукцією власного виробництва підприємствами усіх форм власності, при здійсненні розрахунків у їх касах з оформленням касових ордерів (прибуткових і видаткових) та видачою відповідних квитанцій, що підписуються уповноваженою особою суб'єкта господарювання (ч. 1 ст. 9). Продукцією власного виробництва визнається продукція, яка була повністю вироблена або піддана достатній переробці чи обробці підприємством з використанням власного або орендованого майна (п. 2 Порядку визначення продукції власного виробництва підприємств з іноземними інвестиціями, затвердженого постановою КМ України від 5 вересня 1996 р. № 1061) [156]. При цьому, до повністю виробленої, у т. ч. відноситься продукція: 1) рослинництва (вирощена і зібрана на землях, що належать підприємству або ним оренднуються); 2) тваринництва (живі тварини, що вирощені на підприємстві; продукція, одержана від тварин, які є його власністю; продукція мисливського промислу;

3) рибальства та рибництва (продукція рибальського і морського промислів, добута чи вироблена суднами підприємства, а також орендованими (зафрахтованими) ним суднами); 4) вироблена підприємством із вищеперерахованих видів продукції (п. 3 вищезазначеного Порядку).

Що ж стосується терміну «достатньо перероблена (оброблена) продукція», то під ним визнається: 1) продукція, що класифікується у іншій тарифній позиції порівняно із виробами чи матеріалами, що були придбані підприємством та використовувалися для її виготовлення; 2) частка добавленої вартості продукції під час її переробки (обробки) складає не менше 50 %, якщо інше не передбачено законодавством (п. 4 Порядку). Необхідно зазначити, що в аграрно-правовій літературі звертається увага на необхідність відмежування сільськогосподарської продукції від продукції переробки сільськогосподарської сировини, здійснюваної підприємствами переробної промисловості. Так, В.М. Єрмоленко зазначає, що під першою слід розуміти сиру продукцію культурного рослинництва, тваринництва і рибництва, одержану від сільськогосподарської діяльності та продукти її первісної переробки, здійснюваної безпосереднім виробником [25, с. 585]. Таким чином, у випадку з достатньо переробленою продукцією практично йдеться про продукцію харчової промисловості.

Крім того, законодавством встановлено, що РРО та/або програмні РРО, і розрахункові книжки не використовуються: при продажу товарів (наданні послуг) платниками єдиного податку (фізичними особами – підприємцями), які не застосовують РРО та/або програмні РРО згідно з ПК України (ст. 9 спеціального Закону). До них відносяться лише платники єдиного податку 1 групи (п. 296.10 ст. 296). Тобто ФОПи, які не застосовують найману працю; займаються виключно роздрібною торгівлею на ринках та/або надають побутові послуги населенню; розмір їхнього доходу протягом календарного року не має перевищувати 167 розмірів мін. зарплати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року (п. 291.4 ст. 291 ПК України). Таким чином, дія вказаної статті розповсюджується, насамперед, на тих осіб, які займаються

систематичною торгівельною діяльністю сільськогосподарською продукцією на ринках. Що ж стосується сільськогосподарських товаровиробників (юридичних осіб, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 %, а також ФОПів – СФГ (п. 291.4 ст. 291), то вони відносяться до платників ЄП четвертої групи. Згідно з Перехідними положеннями ПК України вони також могли не застосовувати РРО та/або програмні РРО за умов, коли обсяг їхнього доходу протягом календарного року не перевищує встановленої законодавством суми. Так, до 1 січня 2021 року, це –1000000 гривень (п. 61 підроз. 10 р. ХХ ПК України). Вказані пільги було продовжено до 1 січня 2022 року, але вже за умови, що така сума не перевищує 220 розмірів мін. зарплати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року (п. 61 підроз. 10 р. ХХ ПКУ). На жаль, на сьогоднішній день ПК України не містить положень щодо звільнення платників ЄП четвертої групи від застосування РРО та/або програмних РРО.

Спеціальним Законом також передбачено ряд випадків, коли не потрібно використовувати РРО та/або програмні РРО, і, які, у т. ч., стосуються виробників сільськогосподарської продукції. Наприклад: 1) при здійсненні торгівлі продукцією власного виробництва суб'єктами господарювання усіх форм власності, крім підприємств торгівлі та громадського харчування, коли розрахунки проводяться у їхніх касах з оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів та видачою відповідних квитанцій, підписаних уповноваженою особою такого підприємства; 2) при торгівлі продуктами фізичними особами за готівкові кошти на ринках; 3) при продажу води, молока, квасу, олії та живої риби з автоцистерн, цистерн, бочок та бідонів; 4) якщо в місці отримання товарів (надання послуг) операції з розрахунків у готівковій формі не проводяться (склади, місця зберігання товарів, оптова торгівля тощо) (ст. 9).

Додатково Постановою КМ України від 23 серпня 2000 р. № 1336 затверджено Перелік окремих форм та умов проведення діяльності у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, яким дозволено проводити розрахункові операції без застосування РРО та/або програмних РРО з

використанням розрахункових книжок та книг обліку розрахункових операцій [201] (далі – Перелік). Аналіз вищезазначеного нормативно-правового акту дає підстави виділити окремі види господарської діяльності, які прямо чи опосередковано пов’язані з аграрною сферою і умовно розподілити їх на дві групи: перша охоплює види діяльності, які здійснюються на території сіл і селищ; друга – пов’язані із реалізацією сільськогосподарської продукції. Так, до першої групи можна віднести: 1) роздрібну торгівлю товарами (крім підакцизних), що здійснюють ФОПи, які сплачують ЄП. При цьому граничний розмір річного обсягу розрахункових операцій на один структурний (відокремлений) підрозділ (пункт продажу товарів) не може перевищувати 167 розмірів мін. зарплати, встановленої на 1 січня податкового (звітного) року. Тобто, можна припустити, що в даному випадку йдеться про всі чотири групи платників ЄП, оскільки жодних обмежень Переліком не встановлено. Виключення з цього правила складають випадки, коли: така торгівля відбувається у торговельному об’єкті, в якому також проводиться торгівля підакцизними товарами; такі ФОПи одночасно здійснюють дистанційну торгівлю, зокрема через Інтернет; відповідними органами місцевого самоврядування прийнято рішення про обов’язкове застосування на вказаній території РРО та/або програмних РРО (п. 1); 2) торгівля і громадське харчування, що проводяться підприємствами споживчої кооперації і сільськогосподарськими товаровиробниками, які використовують продукцію власного виробництва (п. 4); 3) роздрібна торгівля медичними та фармацевтичними товарами і надання медичних та ветеринарних послуг (п. 7). Граничний розмір річного обсягу таких операцій має становити не більше 250 тис. грн на один структурний (відокремлений) підрозділ (пункт продажу товарів (надання послуг); 4) роздрібна торгівля насінням у кіосках (п. 17); 5) здійснення діяльності у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг суб’єктами підприємницької діяльності у гірських населених пунктах (п. 22). Граничний розмір річного обсягу цих розрахункових операцій – 500 тис. грн на одного суб’єкта господарювання. Крім того, визначено розрахункові операції,

граничний розмір річного обсягу яких законодавством не встановлюється. Це: 6) продаж товарів і надання послуг поштовими відділеннями та пунктами зв'язку (п. 8); 7) надання побутових послуг (п.11); 8) надання послуг: з газопостачання, водопостачання, водовідведення і теплопостачання за умови проведення розрахунків вдома у споживача (п. 25).

До другої групи можна віднести: 1) роздрібну торгівлю, яка здійснюється через пересувну торговельну мережу (автомагазини, авторозвозки, автоцистерни, цистерни, бочки, бідони, низькотемпературні лотки-прилавки, візки, розноски, лотки, столики), що знаходиться за межами стаціонарних приміщень (п. 2); 2) роздрібну торгівлю на ринках і ярмарках (за винятком розташованих на їх території магазинів, кіосків, палаток, павільйонів, приміщень контейнерного типу) (п. 3) та 3) приймання від населення та реалізацію через бджільницькі торговельно-заготівельні пункти продуктів бджільництва, обладнання та інвентарю для пасічників (п. 27). Граничний розмір річного обсягу цих розрахункових операцій – 500 тис. грн на одного суб'єкта господарювання.

Хоча в цих випадках законодавець і дозволяє не використовувати РРО та/або програмні РРО, але обов'язково мають застосовуватися розрахункові книжки та книги обліку розрахункових операцій, оформлені належним чином.

При цьому, слід звернути увагу, що держава починає поступово відмовлятися від встановлення вищезазначених виключень. Так, вже з 1 січня 2023 р. на торговців покладається обов'язок щодо забезпечення проведення безготівкових розрахунків (п. 1 постанови КМ України від 29 липня 2022 р. № 894 «Про встановлення строків, до настання яких торговці повинні забезпечити можливість здійснення безготівкових розрахунків (у т. ч. з використанням електронних платіжних засобів, платіжних застосунків або платіжних пристроїв) за продані ними товари (надані послуги) [196]. З 1 січня 2024 р. ці вимоги будуть стосуватися і тих суб'єктів господарювання, які здійснюють свою діяльність на сільських територіях, зокрема у населених пунктах з чисельністю населення від 5 до 25 тис. осіб, а з 1 січня 2025 р. – у населених

пунктах з чисельністю населення менше ніж 5 тис. осіб. Крім того, з 1 січня 2026 р. будуть зобов'язані проводити безготівкові розрахунки наступні групи торговців: 1) платники ЄП першої групи, 2) ті, хто здійснює торгівлю з використанням торгових автоматів, виїзну (виносну) торгівлю, 3) ті, хто продає власноручно вирощену або відгодовану продукцію (п. 1). Стосовно останньої групи є не зовсім зрозумілим, які саме категорії осіб законодавець до неї відносить. З одного боку, під торговцями розуміються виключно суб'єкти господарювання (юридичні особи або фізичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність (п. 1 ст. 1 Закону України від 30 червня 2021 р. «Про платіжні послуги» [229])). З іншого – особами, які здійснюють продаж власноручно вирощеної або відгодованої продукції є, зокрема власники (члени) ОСГ, які не відносяться до суб'єктів підприємницької діяльності. Таким чином, буквальне розуміння вказаної норми, дає підстави стверджувати, що до цієї категорії осіб можна віднести лише СФГ – ФОПи. Тим не менш, така невизначеність у законодавстві може створити певні проблеми і для осіб, які ведуть ОСГ.

Як і будь-які суб'єкти господарювання, сільськогосподарські виробники, можуть мати рахунки в установах банків. Слід зазначити, що в аграрному законодавстві подекуди дублюються норми господарського і фінансового законодавства і гарантується можливість відкриття таких рахунків. Так, у Законі України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» зазначається, що таке підприємство може відкривати поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банку (п. 2 ст. 1). У Законі України «Про фермерське господарство» встановлюється, що воно має право відкривати на свій вибір у будь-якій установі банку поточні та вкладні (депозитні) рахунки, розпоряджатися власними коштами (п. 1 ст. 29). Списання коштів з вказаних рахунків ФГ, крім платежів до бюджету, може провадитися лише за його згодою або за рішенням суду та в інших визначених законом випадках (п. 2 ст. 29). Можливість відкриття рахунків в установах банків в установленому законодавством порядку передбачена і Законом України «Про особисте

селянське господарство» (ст. 7). На наш погляд, такий підхід законодавця є зайвим, оскільки призводить лише до дублювання положень, які містяться у спеціальному законодавстві.

Крім поточних і вкладних (депозитних) рахунків, банківські установи можуть відкривати суб'єктам господарювання і рахунки умовного зберігання (ескроу). Такі рахунки є важливим інструментом здійснення розрахунків і одночасно гарантією безпеки коштів і забезпечення зобов'язань сторін за договором. Вимоги до них встановлено статтями 1076-1 – 1076-8 ЦКУ. По суті ескроу-рахунок – це умовний депозит грошових коштів, який одна сторона договору передає банку до настання умови, визначеної у договорі та надання банку відповідних документів. Далі – за настання підстав, банк повністю або частинами перераховує суму з ескроу-рахунку бенефіціару. У випадку, коли визначена обставина не настає, кошти повертаються власнику [307].

Сьогодні вказані рахунки використовуються у механізмі надання державної підтримки суб'єктам господарювання – сільськогосподарським товаровиробникам (п. 2.15¹ ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Такі рахунки відкриваються Фондом розвитку підприємництва з метою сплати суб'єктам підприємництва компенсації процентів за кредитами, наданими уповноваженим банком (п. 15 Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого постановою КМ України від 24 січня 2020 р. № 28). Зазначений Фонд перераховує відповідні кошти на рахунок умовного зберігання (ескроу), відкритий у банку, в сумі, яка згідно з плановим (прогнозним) розрахунком банку необхідна для сплати компенсації процентів на користь суб'єктів підприємництва за півроку кредитування (п. 15 вищезазначеного Порядку).

В межах даного підрозділу вважаємо за необхідне також зупинитися на характеристиці кредитних правовідносин, в яких приймають участь сільськогосподарські товаровиробники. У науковій літературі звертається увага на їх важливу роль у розвитку аграрного сектору України. Так, на думку А.М. Земко, наявність ефективної системи кредитування є необхідною умовою

для підвищення продуктивності сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки країни. Адже ця галузь потребує значних інвестицій, які допоможуть збільшити виробництво, зробити його більш ефективним та конкурентоспроможним [68, с. 209]. Звісно, першочерговим залишається питання щодо створення надійних і доступних для виробників сільськогосподарської продукції інструментів кредитування. Як слушно зазначає Т.В. Курман, через низку об'єктивних причин, які характеризують аграрне виробництво (сезонність, подовженість виробничого циклу в часі і, як наслідок, необхідність авансування коштів–капіталу –на відносно довший порівняно з іншими галузями час), вказана галузь вважається кредитоемкою і без належного кредитного забезпечення існувати не може [96, с. 152–153]. Але, банки, традиційно розглядають сільськогосподарське виробництво як ризикований вид діяльності. До того ж, значно гальмують банківське кредитування агробізнесу, зокрема, такі обставини, як: відсутність ліквідної застави, недосконалість законодавчих механізмів, високі податкові ставки, неналежний рівень державної підтримки та гарантій [8, с. 54]. Відповідно, як правило, застосовується короткострокове кредитування, при цьому держава здійснює здешевлення відсоткової ставки за кредитами. В таких умовах, не можна не погодитися із П.Ю. Шведенком, що є не тільки доцільним, а й необхідним для розвитку банківської системи країни, зменшення монополії комерційних банків, формування конкурентного середовища в обслуговуванні сільськогосподарських товаровиробників, створення аграрного банку [305, с. 83]. Більше того, на думку економістів, вирішенню цього питання може сприяти формування кооперативної фінансово-кредитної системи як загальнонаціональної мережі фінансових установ, що включає в себе сільські кредитні спілки (місцевий рівень), обласні (регіональні) кооперативні банки та Центральний кооперативний банк [40]. В розрізі вказаного, навіть було розроблено проект Закону України «Про кооперативну систему кредитування сільського господарства [27].

Розглянемо більш детально, якими програмами кредитування сьогодні

можуть скористатися сільськогосподарські товаровиробники. Насамперед, це програма, встановлена Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України». Її учасниками є суб'єкти господарювання агропромислового комплексу, тобто ті, які здійснюють свою діяльність з виробництва, переробки, збереження та реалізації сільськогосподарської продукції, а також матеріально-технічного обслуговування сільськогосподарського виробництва (п. 2.29 ст. 2). Вони можуть скористатися кредитною субсидією, яка полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті (п. 13.1. ст. 13). Розмір такої субсидії у національній валюті становить не менше 1,5 облікової ставки НБ України, що діє на день нарахування відсотків за користування кредитами, але не може бути вище розмірів, передбачених кредитними договорами; в іноземній валюті – не менше 10 % річних, але також не вище розмірів, передбачених кредитними договорами (пп. 13.3.3. п. 13.3 ст. 13). Кошти на вказані цілі виділяються з ДБ України за програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників».

Доступними для вказаних суб'єктів є три види кредитів: короткострокові (до 12 календарних місяців) – використовуються виключно на виробничі витрати; середньострокові (до 36 календарних місяців) і довгострокові (від 36 календарних місяців). Ці кошти можуть спрямовуватися на придбання, у т. ч. на умовах фінансового лізингу, основних засобів сільськогосподарського виробництва вітчизняного та іноземного виробництва, аналоги якого не виробляються в Україні; витрати, пов'язані з будівництвом та реконструкцією виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення, у т. ч. для забезпечення переробки сільськогосподарських відходів та сировини (пп.13.4.2 п.13.4 ст. 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»).

Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затверджений постановою КМ України від 29 квітня

2015 р. № 300 [160], і встановлює більш детальні вимоги для отримання таких коштів. Слід звернути увагу на певні невідповідності вказаного документу Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Так, наприклад, в ньому практично дублюються положення Закону, які встановлюють розмір кредитної субсидії. Але, при цьому, зазначається, що розмір кредитної субсидії не тільки не може бути вище розмірів, передбачених кредитними договорами, але й має бути зменшеним на 5 відсоткових пунктів (п. 4). На наш погляд, введення додаткових умов кредитування підзаконним нормативно-правовим актом призводить до звуження обсягу прав позичальників, що є неприпустимим. Крім того, згідно з Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», субсидія не надається позичальникам, яких визнано банкрутами, стосовно яких порушено справу про банкрутство, що перебувають у стадії ліквідації (пп. 13.3.4 п. 13.3 ст.13). Але, вищезгаданою Постановою КМ України встановлені додаткові вимоги до вказаних осіб: щодо відсутності простроченої більш як 6 місяців заборгованості з платежів, контроль за справленням яких покладено на органи ДПС; щодо належності до юридичних або фізичних осіб, до яких застосовуються спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції), відповідними рішеннями Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) (п. 3). Слід зазначити, що не дивлячись на те, що вказані вимоги є слушними, вони обмежують права сільськогосподарських товаровиробників порівняно із положеннями вказаного Закону. З точки зору нормативної техніки вони мали б міститися у законі, а не в підзаконному нормативно-правовому акті.

Враховуючи все вищезазначене, пропонуємо внести наступні зміни до вищезгаданих нормативно-правових документів. У Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженому постановою КМ України від 29 квітня 2015 р. № 300:

«В пункті 3 вилучити 2 і 3 абзаци.

В абзаці 1 пункту 4 виключити слова «зменшених на 5 відсоткових

пунктів».

У Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України»:

підпункт 13.3.4 пункту 13.3. ст. 13 доповнити абзацем наступного змісту: «субсидія не надається позичальникам, які мають прострочену більш як шість місяців заборгованості з платежів, контроль за справленням яких покладено на органи ДПС; і які належать до юридичних або фізичних осіб, до яких застосовуються спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції), відповідними рішеннями Ради національної безпеки і оборони України».

Також, слід погодитися із думкою, висловленою у науковій літературі, що до недоліків вказаної постанови КМ України відноситься і те, що вона взагалі не містить механізму реалізації положень Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» щодо можливості отримання компенсації за кредитами, взятими в іноземній валюті [317, с. 17]. Таким чином, відповідні норми вказаного Закону носять декларативний характер, адже їх не можна реалізувати на практиці.

Окрему увагу необхідно звернути на групу нормативно-правових актів, прийнятих КМ України, які передбачають можливість отримання кредитних ресурсів на пільгових засадах з метою придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Перший з них – Концептуальні напрями здешевлення кредитів сільськогосподарським товаровиробникам для купівлі земель сільськогосподарського призначення, схвалені Розпорядженням КМУ від 29 вересня 2019 р. №882–р. [89] Цей документ мав запровадити фінансові механізми, які створять можливість для вищезазначених суб'єктів господарювання купувати відповідні земельні ділянки і забезпечити рівні можливості для них під час доступу до кредитного ресурсу з метою придбання цих земель [89]. Слід звернути увагу, що документ встановлює наступні вимоги для осіб, які претендують на отримання державної підтримки для здешевлення кредитів: 1) вони мають відноситися до категорії сільськогосподарських товаровиробників; 2) вони не можуть бути банкрутами, перебувати на стадії

ліквідації, або мати відкриту справу про банкрутство чи прострочену більше ніж 6 місяців заборгованість перед ДБ України, Пенсійним фондом України та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) вони підлягають державній реєстрації як суб'єкти господарювання. Аналізуючи ці положення, доходимо висновку, що особи, які ведуть ОСГ під ці критерії не підпадають. Як вже зазначалося у підрозділі 2.2, по-перше, вони не відносяться до сільськогосподарських товаровиробників. По-друге, вони не є суб'єктами господарювання, а отже не зобов'язані реєструватися ні як юридичні особи, ні як ФОПи.

Другий документ, на підставі якого суб'єкти підприємництва можуть отримати кредит і компенсацію процентів за ним для придбання земельних ділянок, – Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затверджений постановою КМУ від 24 січня 2020 р. № 28. Такий кредит надається: 1) виключно у національній валюті; 2) з метою провадження господарської діяльності без права передачі земельних ділянок в платне або безоплатне користування третім особам 3) через уповноважені банки (п. 12). Позичальниками можуть виступати лише суб'єкти господарювання – фізичні особи-підприємці і юридичні особи. Але, до 1 січня 2024 р. юридичні особи не можуть укласти договори купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення згідно з Законом України від 31 березня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [183]. Крім того, автоматично від участі у такій програмі виключаються ФГ, зареєстровані як юридичні особи. Що ж стосується СФГ, зареєстрованих ФОПами, то їх кількість є незначною. До того ж, за роз'ясненням Міністерства юстиції України, при проведенні державної реєстрації права власності на об'єкти нерухомості суб'єктом права власності визнається саме фізична особа, яка може бути власником будь-якого майна, за виключенням майна, що не може перебувати у власності фізичної особи. При цьому правовий статус фізичної особи- підприємця не впливає на правовий режим майна, що

перебуває у його власності [264]. Таким чином, на етапі, коли купувати землю сільськогосподарського призначення дозволено лише фізичним особам, основні виробники сільськогосподарської продукції – особи, які ведуть ОСГ, не можуть скористатися програмою пільгового кредитування.

І, нарешті, третій документ – Порядок надання державних гарантій на портфельній основі, затверджений постановою КМУ від 14 липня 2021 р. № 723 [162]. Ним встановлюється, що земельні ділянки сільськогосподарського призначення, що придбаваються за рахунок кредиту, передаються під заставу (п. 4 Додатку). Він надається на строк до 15 років (п. 4 Додатку до зазначеного Порядку). Скористатися таким кредитом можуть суб'єкти господарювання, які відповідають наступним вимогам: 1) їх основним видом економічної діяльності має бути сільське господарство; 2) у їх власності та/або користуванні мають перебувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення у розмірі до 500 га, включаючи земельні ділянки, що придбаваються за рахунок кредиту (п. 1 Додатку). Слід зауважити, що формально законодавець не відносить таку особу до сільськогосподарського товаровиробника, але зазначає, що це має бути суб'єкт господарювання. Отже, така особа має здійснювати свою діяльність в аграрному секторі економіки. Але, не зовсім зрозуміло, що саме розуміє законодавець під поняттям «сільське господарство»? Якщо розглядати його у відповідності із Класифікатором видів економічної діяльності (далі – КВЕД) [119], то сільське господарство відділено від лісового та рибного, хоча всі ці види діяльності і об'єднані у одній секції – «А». Відповідно перелік видів діяльності, які можуть здійснюватися вказаними особами, буде вужчим ніж той, що вміщує в себе поняття «сільськогосподарська діяльність» згідно із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України». На наш погляд, така невизначеність має бути усунута шляхом внесення відповідних змін до пункту 1 Додатку.

Таким чином, з метою забезпечення права селян на доступ до земель сільськогосподарського призначення, пропонується дію вищезазначених нормативно-правових актів розповсюдити на виробників сільськогосподарської

продукції у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Відповідно приймати участь у пільгових програмах кредитування зможуть не тільки юридичні особи і фізичні особи-підприємці (сільськогосподарські товаровиробники), а й фізичні особи (зокрема домогосподарства, фізичні особи, які здійснюють діяльність, пов'язану з веденням ОСГ, самозайняті особи у сфері сільського господарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю (п. 2.26 ст. 2).

Слід звернути увагу, що в умовах військових дій, які тривають на території України, здійснення сільськогосподарської діяльності, є особливо важким. Вказане обумовлено, зокрема і зростанням рівня цін на засоби захисту рослин, добрива, посівний матеріал, паливо тощо. Відповідно держава має створювати умови для доступу сільськогосподарських товаровиробників до кредитних ресурсів. У цьому контексті доцільно розглянути постанови КМ України від 12 березня 2022 р. № 274 [194] та від 18 березня 2022 р. № 312 [195], якими внесено зміни до т. з. програми «Доступні кредити 5–7–9%» (Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затверджені постановою КМ України від 24 січня 2020 р. № 28). На думку Т.В. Курман, цей механізм є достатньо ефективним. Адже, урядом створено умови для пільгового кредитування аграрного сектору під час воєнного стану для проведення посівної кампанії [8, с. 18–19]. Так, у цілому за 2022–й рік 36,5 тис. аграріїв залучили кредитів на 78 млрд 98 млн грн [1]. Більше того, як зазначають О.М. Батигіна і К.С. Войтенко, це цілком вдалий і необхідний крок для забезпечення продовольчої безпеки не лише України, а й всього світу [18, с. 98].

Передбачалося, що максимальна сума кредиту мала складати 60 млн грн. Розмір компенсаційної процентної ставки встановлювався на рівні 0% річних на період воєнного стану, а у разі припинення чи скасування воєнного стану – до завершення строку кредитування (п. 1 Змін до постанови КМ України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723, затверджених постановою КМ України від 12 березня 2022 р. № 274). До переліку осіб, які можуть

скористатися програмою «Доступні кредити 5–7–9%», були включені сільськогосподарські товаровиробники, які здійснюють сільськогосподарську діяльність у період воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення (п. 1 вищезазначених Змін). При цьому поняття «сільськогосподарський товаровиробник» і «сільськогосподарська діяльність» мали вживатися у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» (п. 1 вищезазначених Змін). Перший термін був детально проаналізований у підрозділі 2.2, щодо другого – необхідно звернути увагу, що це широке визначення, яке охоплює не тільки традиційну сільськогосподарську діяльність (виробництво продукції рослинництва і тваринництва), а й заліснення, у т. ч. створення захисних лісових насаджень, збирання дикорослих грибів та ягід, інших дикорослих рослин (п. 2. 28 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). На доцільність такого підходу до розуміння сільськогосподарської діяльності неодноразово зверталася увага у науковій літературі. Так, наприклад, О.В. Гафурова і С.І. Сиволоцька вказували, що цей вид діяльності охоплює, зокрема діяльність у сфері лісового господарства у частині лісорозведення (у т. ч. заліснення малопродуктивних та деградованих земель сільськогосподарського призначення), за умови її здійснення сільськогосподарським товаровиробником [37, с. 46–47].

Необхідно звернути увагу, що Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затверджений постановою КМ України від 24 січня 2020 р. № 28, змінювався неодноразово. В його останній редакції суттєво змінилися умови кредитування. Так, з одного боку, було збільшено максимальну суму кредиту, що надається суб'єктам підприємництва – сільськогосподарським товаровиробникам, – до 90 млн. грн. (п. 10 вищезазначеного Порядку). З іншого – встановлено максимальний строк їх кредитування – до 31 березня 2024 року. Крім того, передбачається, що суб'єкти середнього та великого підприємництва – сільськогосподарські товаровиробники, які отримали кредит в уповноваженому банку у 2022 році з

метою провадження сільськогосподарської діяльності на період воєнного стану та протягом 6 місяців після його припинення чи скасування, мають право продовжити строк кредитування за укладеними договорами до 31 березня 2024 року у випадку погашення до 25 % суми кредиту (п. 12).

Що ж стосується питання компенсації відсотків, то воно вирішується в залежності від місця розташування території, на якій здійснює свою діяльність суб'єкт підприємництва, та від мети використання коштів (інвестиційні цілі або на фінансування оборотного капіталу). Так, для суб'єктів підприємництва, які провадять господарську діяльність в зоні високого воєнного ризику (п. 2 Порядку), вона має становити 1 % річних у перші два роки кредитування, у подальшому 5 %, якщо кошти використовуються на інвестиційні цілі; і 3 % річних, якщо кошти спрямовуються на фінансування оборотного капіталу. А для суб'єктів господарювання, які провадять свою діяльність поза вказаною зоною, компенсаційна процентна ставка знижується: 1) до рівня 5 або 7, або 9 % річних – для кредитів, наданих на інвестиційні цілі, а також, зокрема, на: фінансування діяльності у сфері переробної промисловості (Секція С) КВЕД; відбудови зруйнованих внаслідок військової агресії основних засобів суб'єктів підприємництва – на фінансування оборотного капіталу. 2) до рівня 13 % річних – для кредитів, наданих на фінансування оборотного капіталу (п. 16 Порядку).

Таким чином, у випадках, коли сільськогосподарські товаровиробники здійснюють свою діяльність в зоні високого воєнного ризику, вони можуть скористатися компенсацією до 1 % річних у перші два роки кредитування, якщо використовують кошти на інвестиційні цілі, і 3 % річних, якщо спрямовують їх на фінансування оборотного капіталу. Якщо ж такий суб'єкт господарювання провадить відповідну діяльність поза вказаною зоною, у нього залишається можливість отримати компенсацію відсотків до рівня 5 або 7, або 9 % річних, але виключно для кредитів, наданих на інвестиційні цілі. Для фінансування оборотного капіталу компенсація становить 13% річних. Відповідно, можна прослідкувати поступове «згортання» державної допомоги за програмою

«Доступні кредити 5–7–9%» для сільськогосподарських товаровиробників.

Важливо також зазначити, що безпосередньо фінансування сільськогосподарських товаровиробників здійснюється комерційними банками, які отримують компенсацію відсотків, за наданими кредитами, від держави. Відповідно вони мають право встановлювати додаткові вимоги до вищезазначених суб'єктів господарювання. Тому, як правило, банки не кредитують підприємства, які знаходяться під тимчасовою окупацією, у зоні бойових дій, розташовані менш ніж 50 км від кордону з Республікою Білорусь. Крім того, вони можуть звертати увагу і на ряд інших факторів. Наприклад, дотримання сівозмін, площа сільськогосподарських угідь, наявність власної сільськогосподарської техніки, матеріальних і людських ресурсів [94]. Ще одним стримуючим моментом для участі сільськогосподарських товаровиробників у зазначеній програмі може стати правило щодо необхідності внесення застави по кредиту. Як зазначається у науковій літературі, на практиці досить часто у бажаючих отримати кредит недостатньо рухомого або нерухомого майна або ж виникають певні складнощі з реєстраційними діями щодо нього [18, с. 98].

Надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам може здійснюватися разом з наданням державних гарантій на портфельній основі згідно із Порядком надання державних гарантій на портфельній основі, затвердженим постановою КМ України від 14 липня 2021 р. № 723. Слід звернути увагу на те, що із змісту цього нормативно-правового акту не зрозуміло, що саме законодавець вкладає у поняття «сільськогосподарський товаровиробник» (п. 16 Порядку). Враховуючи, що постанови КМ України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723, зв'язані за змістом, цілком логічно припустити, що цей термін вживається у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», на який є безпосереднє посилання у першому документі. Пізніше коло осіб, які можуть скористатися пільговими кредитами, розширюється за рахунок суб'єктів підприємництва, що провадять діяльність з виробництва, переробки

сільськогосподарської продукції та її реалізації за видами економічної діяльності 10.51 (перероблення молока, виробництва масла та сиру), 10.61 (виробництво продуктів борошно-круп'яної промисловості), 10.71 (Виробництво хліба та хлібобулочних виробів; виробництво борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок нетривалого зберігання згідно з КВЕД (п. 5 постанови КМ України від 14 березня 2023 р. № 229 «Про внесення змін до деяких постанов КМ України щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва»)) [184]. Тобто, йдеться про підприємства харчової галузі.

На період воєнного стану у разі надання державних гарантій на портфельній основі для забезпечення часткового виконання боргових зобов'язань за портфелем кредитів банків-кредиторів за кредитами, що надаються вищезазначеним суб'єктам, граничні обсяги державних гарантій не повинні перевищувати 80 % загальної суми зобов'язань за основним боргом за портфелем кредитів банку-кредитора та 80 % за кожним окремим кредитом протягом усього строку дії державних гарантій, наданих під час воєнного стану (п. 16 Порядку).

Такий кредит може бути надано, як вже зазначалося вище, для купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а також посівів сільськогосподарських культур, сільськогосподарської продукції (групи 1–24 Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі – УКТ ЗЕД), добрив, засобів захисту рослин, пестицидів і агрохімікатів, пально-мастильних матеріалів, інших товарів (робіт, послуг), що використовуються суб'єктами господарювання – сільськогосподарськими товаровиробниками під час провадження операційної діяльності (п. 2 Додатку).

Кредит надається виключно у гривні. До прийняття постанови КМ України від 14 березня 2023 р. № 229 «Про внесення змін до деяких постанов КМ України щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва», номінальна відсоткова ставка за ним не могла перевищувати

UIRD¹ (3 місяці) станом на найближчий робочий день, що передує даті підписання кредитного договору, плюс 7 % річних. Розмір комісій – на покриття витрат банку-кредитора (не враховуючи плати за надання державної гарантії) на обслуговування кредиту, мав складати не більше ніж 1 % річних. Кредит надавався строком на один рік (п. 4 Додатку). Згідно ж із змінами, внесеними вищезгаданою постановою КМ України, до номінальної відсоткової ставки вже мало додаватися 11 % річних. Крім того, передбачається, що на період воєнного стану та протягом 90 календарних днів після його припинення чи скасування номінальну відсоткову ставку банком-кредитором може бути збільшено до 20 % річних. Кредит надається строком до 2-х років (п. 5 постанови КМ України від 14 березня 2023 р. № 229). Таким чином, практично допускається поступове підвищення відсоткової ставки більше ніж у 2 рази.

На сьогоднішній день законодавством передбачено, що максимальна сукупна заборгованість по кредиту, що надається сільськогосподарському товаровиробнику, може становити 1500 млн грн. (п. 4 Додатку). Обов'язковими умовами для його отримання, є: 1) строк провадження господарської діяльності, який повинен перевищувати 12 місяців з моменту реєстрації суб'єкта господарювання (п. 1 Додатку); 2) наявність забезпечення – покриття кредиту основними видами майнового та/або іншого забезпечення (п. 4 Додатку).

Хоча державні програми пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників і продовжують діяти, їхні умови поступово стають менш привабливими для позичальників. Слід зазначити також, що вказані програми не розповсюджуються на осіб, які ведуть ОСГ. І, це при тому, що як слушно зазначає О.В. Гафурова, ОСГ вносять значний вклад у забезпечення продовольчої безпеки країни [32, с. 280]. Практично, вказані особи позбавлені доступу до дешевих кредитних ресурсів і знаходяться в нерівних умовах з іншими виробниками сільськогосподарської продукції.

---

¹ Індекс UIRD - український індекс ставок за депозитами фізичних осіб, що розраховується на основі номінальних ставок ринку депозитів фізичних осіб, які оголошуються банками. (п. 14 Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого постановою КМ України від 24 січня 2020 р. № 28).

Необхідно звернути увагу також, що ФГ можуть скористатися додатковими можливостями кредитної підтримки з боку держави. Але вказана проблематика досить детально розкрита в аграрно-правовій літературі [298, с. 233–262; 45, с. 258–266].

Таким чином, в сучасних умовах лише сільськогосподарські товаровиробники (юридичні особи і ФОП – фізичні особи-підприємці) можуть скористатися різноманітними механізмами державного пільгового кредитування. Насамперед, це т. з. «традиційні бюджетні програми» («Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників», «Надання кредитів фермерським господарствам»). Крім того, державою створено умови для забезпечення їх додатковою фінансовою підтримкою під час війни (за державною програмою «5–7–9», кредитування у рамках портфеля кредитів). На жаль, фізичні особи – громадяни України, які ведуть ОСГ, так і не отримали доступу до дешевих кредитних ресурсів.

3.2. Правові засади аграрних страхових відносин

Аграрні страхові відносини є невід’ємною складовою аграрних фінансових правовідносин. Передумовою виникнення страхових відносин у будь-якій сфері є ймовірність настання збитків (втрат, шкоди) з різноманітних причин. З огляду на те, що аграрне виробництво належить до ризикованих видів господарської діяльності через високу залежність від природно-кліматичних умов та інших небезпечних природних явищ і процесів, а окремі ризики можуть бути породжені і самою господарською діяльністю людини, оскільки така діяльність пов’язана з використанням живих організмів (рослин, тварин, мікроорганізмів), небезпечних речовин (пестицидів та агрохімікатів, інших засобів захисту рослин, ветеринарних препаратів та ін.), особливо гостро стоїть питання управління ризиками та пошуку дієвих інструментів для їх мінімізації. Одним з таких інструментів виступає страхування як необхідний та

обов'язковий елемент розвитку аграрних відносин. Водночас сучасний стан розвитку аграрних страхових відносин характеризується низькими обсягами застрахованої продукції. В Україні страхується лише 3% сільськогосподарських ризиків, тоді як у розвинутих країнах – до 95% [282, с. 148]. Серед основних причин такого стану в юридичній літературі виділяють 1) високу вартість страхових послуг; 2) відсутність у сільськогосподарських підприємств інформації про страхові продукти; 3) недостатність державної підтримки розвитку страхування у сільському господарстві [45, с. 175]. До таких причин також можна додати недостатність асортименту страхових послуг, відсутність єдиних підходів (критеріїв) при визначенні страхових випадків, складна процедура оформлення страхового договору, несвоєчасне відшкодування збитків, внаслідок чого, як правило, компенсується не більше половини реальних втрат [295, с. 193], небажання страховиків брати на себе високі ризики сільськогосподарських виробників, що збільшує кількість неохоплених страхуванням невеликих ФГ та ОСГ [26, с. 253; 282, с. 148].

Аналізуючи законодавство, яке регулює аграрні страхові відносини, можна дійти висновку, що воно характеризується декларативністю, нестабільністю, частими змінами правих засад страхування в аграрній сфері та іншими негативними чинниками, що також можна віднести до причин низької популярності серед виробників сільськогосподарської продукції аграрного страхування.

Зокрема, основним нормативно-правовим актом, який вперше визначив правові засади страхування в аграрній сфері, є Закон України «Про страхування» (1996 р.), ним було передбачено обов'язковість страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень у радгоспах та інших державних сільськогосподарських підприємствах. Загальні засади взаємодії держави та виробників сільськогосподарської продукції через механізм поєднання обов'язкового і добровільного страхування пізніше було закріплено ст. 2 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001 – 2004 років». Зазначеним Законом передбачено

для державних підприємств – обов’язкове страхування врожаю усіх сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень, а для сільськогосподарських підприємств усіх форм власності – лише врожаю зернових культур і цукрових буряків. Страхові платежі сільгосппідприємств по зазначених видах обов’язкового страхування підлягали компенсації за рахунок ДБ України у розмірі не менше 50 %. Проте зазначена норма була декларативною, оскільки кошти на ці цілі у ДБ України не виділялись. Також варто звернути увагу, що зазначена пільга була передбачена не для сільськогосподарських товаровиробників а лише для сільськогосподарських підприємств, обмеживши таким чином права на державну підтримку осіб, які ведуть ОСГ а також ФОП, які займаються аграрним бізнесом. З 2009 року обов’язкове страхування у рослинництві було скасовано [179].

Законом України «Про страхування» у редакції від 4 жовтня 2001 р., ст. 7 крім зазначених вище видів обов’язкового страхування у рослинництві було передбачено також страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків згідно з переліком тварин, встановленими КМ України (п. 30 ст. 7 Закону України «Про страхування»). Зазначений Перелік тварин а також Порядок і правила проведення обов’язкового страхування у тваринництві було затверджено Постановою КМ України від 23 квітня 2003 р. № 590 [209]. Вимога щодо проведення обов’язкового страхування стосувалась лише окремих видів сільськогосподарських племінних тварин, до них відносились велика рогата худоба, свині, вівці, кози, коні; вік таких тварин мав бути від 1 року; такі тварини характеризуються племінною (генетичною) цінністю і можливістю використовуватися у селекційному процесі.

Із прийняттям Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» зазначене положення Закону України «Про страхування» (п. 30 ч. 1 ст. 7) змінено, зокрема з 2012 р. він не поширюється на сільськогосподарських тварин, які використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва, проте це так і

не відображено до цього часу у Порядку і правилах проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків. З 1 січня 2024 р. зазначений Порядок і правила втрачають чинність [178].

Суттєва зміна правових засад аграрного страхування відбулась з прийняттям Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», яким запроваджувались програми комплексного (мультиризикового) та індексного (індекс урожайності) страхування. При цьому Закон передбачав обов'язковість страхування ризиків загибелі (втрати) сільськогосподарської продукції (її частини) та капітальних активів у випадку, 1) реалізації на організованому аграрному ринку будь-якого виду товарного деривативу базовим активом якого є сільськогосподарська продукція; 2) якщо виробник сільськогосподарської продукції претендує на участь у програмах державної підтримки (бюджетні дотації, субсидії, банківський кредит (позику) під гарантію держави чи органу місцевого самоврядування та ін.). В юридичній літературі закріплення такого підходу у законодавстві розглядається як «побічне стимулювання агрострахування», тобто держава намагається убезпечити себе від витрачання бюджетних коштів для надання фінансової підтримки тим товаровиробникам, які не застрахували ризики своєї діяльності [178, с. 176; 78, с. 46]. Відповідно до статті 11 зазначеного Закону передбачалось створення Фонду аграрних страхових субсидій для надання страхових субсидій виробникам сільськогосподарської продукції та створення страхового фонду за рахунок відрахувань страховиків, проте він так і не був створений.

Постановою КМ України від 6 травня 2005 р. № 325 (зі змінами) затверджено «Порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються для здешевлення вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку» [157]. Відповідно до якого, компенсація виплачується суб'єктам аграрного ринку, що застрахували ризики загибелі (втрати) сільськогосподарської продукції (пшениці, жита, суміші

пшениці та жита, ячменю, вівса, кукурудзи, соєвих бобів, льону, ріпаку, соняшнику, хмелю, цукрових буряків) згідно з правилами комплексного та індексного страхування у розмірі 50 % вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених страхувальниками, у межах страхової премії (внеску), яка не перевищує 5 % суми застрахованого ризику, розрахованого виходячи з розміру мінімальної закупівельної ціни зазначеної продукції (п. 3 зазначеного Порядку). В спеціальній літературі відзначається, що запроваджена з 2005 року державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції сприяла збільшенню кількості договорів страхування сільськогосподарських культур, проте вже у 2009 р. бюджетні асигнування на ці цілі не виділялись [39], а державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції була скасована (Закон України від 4 червня 2009 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції» [179]) так само як і скасовані де-факто обов'язкові види страхування для отримання заходів державної підтримки. Зокрема, ст. 10 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» закріплено добровільний та договірний порядок страхування ризиків загибелі (втрати) сільськогосподарської продукції (її частини) та капітальних активів (п. 10.1.2 ст. 10), а також застереження, що страхування у конкретного страховика не може бути обов'язковою передумовою при реалізації інших правовідносин.

Визначальним у правовому регулюванні аграрних страхових відносин стало прийняття Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» та внесення у зв'язку з цим змін до Закону України «Про страхування». Зазначеними законодавчими актами запроваджено добровільне страхування сільськогосподарської продукції, ліцензування діяльності страхових компаній з добровільного страхування сільськогосподарської продукції, створення Аграрного страхового Пулу, розробку та затвердження стандартних страхових продуктів для цілей страхування сільськогосподарської продукції з державною

підтримкою. Для визначення причин настання та розмірів збитків у сільському господарстві в галузі рослинництва було передбачено програму підготовки аварійних комісарів.

Порядок та умови надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій), затверджений Постановою КМ України від 15 серпня 2012 р. № 813 [165], який встановив граничний обсяг компенсації фактично сплачених страхових платежів у розмірі до 50 %. А Переліком сільськогосподарських культур та видів страхових ризиків (продуктів), на які у 2012 році надається компенсація вартості страхових платежів (премій), визначено озиму пшеницю, як об'єкт страхування з державною підтримкою на період перезимівлі (страховий продукт №2). Форми документів, що складають стандартний страховий продукт для страхування посівів озимих зернових сільськогосподарських культур на період перезимівлі (страховий продукт №2), було затверджено Розпорядженням Нацкомфінпослуг від 30 жовтня 2012 р. № 1968 «Про деякі питання здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [200].

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» закріпив нові правові засади страхування у аграрній сфері. До основних новел варто віднести скасування вимоги здійснення страхування сільськогосподарської продукції через Аграрний страховий пул. Адже, як було зазначено під час презентації проєкту змін до Закону «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», Аграрний пул не став прозорим фільтром для професійного та відкритого відбору страховиків [2]. Зазначеним Законом збільшено перелік страхових продуктів та страхових ризиків, наприклад, передбачено можливість страхування доходу; конкретизовано вимоги до страховиків-учасників програми державної підтримки та повноваження регулятора страхового ринку; закріплено можливість страхування як за

стандартними так і за «ринковими»; рівень державної підтримки збільшено до 60 % та ін.

Важливе значення для розвитку аграрних страхових відносин має введення в дію (окрім деяких положень, які вступили в силу раніше) з 1 січня 2024 року нової редакції Закону України «Про страхування». Закон враховує вимоги європейського законодавства у рамках виконання зобов'язань, які покладені на Україну в рамках Угоди про асоціацію. Для страхових компаній передбачено перехідний період (2 роки), протягом якого вони зобов'язані привести свою діяльність у відповідність до нових вимог. Цей Закон змінює ряд вимог до ліцензування страховиків, оцінки їх платоспроможності та ліквідності, корпоративного управління й управління ризиками, припинення діяльності компаній та передавання страхового портфеля та інше. Про ефективність Закону України від 18 листопада 2021 р. та його нововведень можна буде говорити лише після повного введення його в дію та адаптації до цього, в першу чергу, страховиків та страхувальників, водночас його ухвалення є позитивним напрямком для осучаснення сфери страхування та прийняття актуальних викликів сьогодення.

Страхові відносини у аграрній сфері знаходять свій безпосередній прояв шляхом здійснення страхової діяльності (страхування), яка характеризується цільовою спрямованістю (мета), особливостями суб'єктного та об'єктного складу, специфічним порядком здійснення тощо. Законодавче визначення страхування містить ст. 1 Закону України «Про страхування», аналіз якої дозволяє визначити наступні ознаки, які характеризують зазначене поняття: 1) вид цивільно-правових відносин; 2) цільова спрямованість – захист майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб; 3) виникає у разі настання страхового випадку, визначеного договором страхування чи законом; 4) захист майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб здійснюється за рахунок грошових фондів, що формуються у встановленому законом порядку. Варто зауважити на хибний підхід ототожнення страхування виключно з цивільно-правовими відносинами, оскільки ознаки страхування свідчать, що вони не

обмежуються ними а можуть виникати і у сфері фінансових, господарських, екологічних, аграрних та інших відносин, тобто мають комплексний характер. Ознаки, що впливають із законодавчого визначення з урахуванням сфери застосування є притаманними і аграрним страховим відносинам.

У довідковій літературі [309] страхування розглядається як система правових, економічних та організаційних відносин, тому вважаємо доцільним закріплення в законодавстві широкого підходу до визначення страхування. Відповідно до Закону України від 18 листопада 2021 р., страхування розглядається як правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством (ст. 1).

В юридичній літературі [42, с. 7; 153], звертається увага на виокремленні наступних форм страхування: 1) самострахування; 2) взаємне страхування; 3) комерційне страхування, кожній з яких притаманні відповідні форми страхових фондів. Самострахування як вид аграрних страхових відносин досліджувала І.В. Горіславська, яка розкриваючи юридичну природу аграрних страхових правовідносин, до останніх відносила суспільні відносини, які виникають між сільськогосподарським підприємством та його членами, структурними підрозділами і органами управління щодо формування страхового (резервного) фонду та доцільності здійснення дій по страхуванню майна [42, с. 3]. Зокрема, аграрним законодавством, яке визначає правовий статус виробників сільськогосподарської продукції, передбачено повноваження щодо формування зазначених фондів, такі фонди можуть створюватись як в обов'язковому

порядку (для прикладу, в акціонерних сільськогосподарських товариствах, в державних сільськогосподарських підприємствах, в сільськогосподарських кооперативах), так і в добровільному (ФГ, КСП). Водночас, як зазначає Н.Б. Пацурія [140 , с. 18], переважна більшість дослідників відносини із самострахування визначають як «квазістрахування» («quasi-insurance»), яким притаманні окремі ознаки страхових відносин у їх сучасному розумінні. Водночас вчена зазначає, що сутність самострахування склалась історично і «полягала в тому, що члени суспільства з метою захисту від голоду в окремі періоди року (насамперед взимку) акумулювали певні продукти харчування для їх подальшого споживання. Тобто формували квазістрахові фонди». Враховуючи юридичну природу відносин, які виникають при самострахуванні (мета, сформований фонд), вчена зазначає про віднесення самострахування до однієї із форм страхових відносин, які в сучасному розумінні знаходять вияв у формуванні децентралізованих фондів суб'єктів господарювання, які за рахунок своїх внутрішніх ресурсів виконують функцію надання першої допомоги господарству. Порядок формування може передбачати як грошову так і матеріальну форму. Зазначений вид аграрних страхових відносин має рід переваг, які полягають оперативному реагуванні на надзвичайні події у разі необхідності відшкодування збитків, доходи від тимчасового інвестування вільних коштів цих резервів також залишаються у виробника сільськогосподарської продукції, який організовує самострахування, виробники сільськогосподарської продукції безпосередньо зацікавлені у вжитті заходів щодо зниження ризиків, що підвищує ефективність сільськогосподарського виробництва [140 , с. 20].

Законом України «Про страхування» передбачено можливість фізичних та юридичних осіб створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених законодавством України з метою страхового захисту своїх майнових інтересів (ст. 14 Закону), такі страхові товариства належать до товариств некомерційного типу, особливості створення яких передбачено постановою КМ України «Про затвердження Тимчасового положення про

товариство взаємного страхування» від 1 лютого 1997 р. № 132 із наступними змінами [211]. В спеціальній літературі слушно звертається увага, що у зазначених вище законодавчих актах лише закріплено таку можливість, проте економічна природа взаємного страхування та умови їх функціонування не розкривається. Така неврегульованість стримує появу товариств взаємного страхування. Тому, незважаючи на наявні у чинному законодавстві нормативні підстави, взаємні страхові організації на вітчизняному ринку страхових послуг наразі відсутні [284, с. 52]. Водночас, така форма існування аграрних страхових відносин є поширеною міжнародною практикою. Для прикладу, в Японії функціонує Національна федерація взаємного страхування сільськогосподарських кооперативів («JA Kyosai»), яка є одним з найбільших страхових кооперативних об'єднань, Кооперативи федерації займаються одночасно як майновим страхуванням, так і страхуванням життя [283, с. 320; 316], поширеними такі форми є і у країнах Західної Європи [131]. В спеціальній економічній та юридичній літературі висловлені обґрунтовані пропозиції про необхідність законодавчого врегулювання правового статусу товариств взаємного страхування шляхом прийняття Закону України «Про товариства взаємного страхування», яким визначити основні правові, економічні та організаційні засади їх створення та функціонування [114; 280, с. 271; 282, с. 162]; або врегулювання окремим розділом у Страховому кодексі [140, с. 202]. Вважаємо, що з метою формування конкурентного ринку у сфері надання страхових послуг доцільно розвивати неприбуткову форму взаємного страхування шляхом стимулювання страхової кооперації у аграрному секторі економіки. Сьогодні основною формою реалізації аграрних страхових правовідносин залишається комерційне страхування.

Наразі Законом України «Про страхування» (1996 р.), за об'єктами страхування, на які спрямовано страховий захист, передбачено 1) особисте страхування (страхування життя, здоров'я, працездатності та пенсійного забезпечення); 2) майнове страхування (страхування у сфері володіння, користування та розпорядження майном); 3) страхування відповідальності за

шкоду особі або майну. Зазначені види страхування можуть мати форму обов'язкового та добровільного страхування.

Аграрні страхові відносини виникають як у сфері особистого страхування, так і сфері майнового страхування та страхування відповідальності, проте майнове страхування є найбільш поширеним в аграрній сфері. Кожна із зазначених форм має певні особливості залежно від добровільної чи обов'язкової форми страхування.

Серед видів добровільного страхування, які застосовуються в аграрній сфері, можна виділити: страхування наземного транспорту (крім залізничного) (до прикладу, страхування с/г техніки та навісного обладнання); страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ; страхування майна; страхування цивільної відповідальності власників наземного транспорту; страхування сільськогосподарської продукції; інші види добровільного страхування.

Серед видів обов'язкового страхування, які передбачені Законом України «Про страхування», можна виділити: у сфері особистого страхування – страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини; у сфері майнового страхування – страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими КМ України; у сфері страхування відповідальності за шкоду особі або майну – страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам. Законами України можуть бути передбачені і інші види обов'язкового страхування.

Як видно із зазначеного переліку (який не є виключним), страхування в аграрній галузі здійснюється як на добровільній основі, так і в обов'язковому порядку. Обов'язковий порядок страхування запроваджується, як правило, за

наявності наступних передумов: 1) наявність групи ризиків, які зумовлюють нерентабельність певного виду страхування, а відтак не здійснюється на комерційних засадах; 2) висока вартість послуг для окремого страхувальника при добровільному страхуванні; 3) суспільна потреба у страховому захисті від настання певних ризиків при одночасному недооцінюванні страхувальниками ступеня небезпеки і наслідків настання страхового випадку [141]. Враховуючи роль та значення виробників сільськогосподарської продукції у забезпеченні економічної, продовольчої, екологічної безпеки, подоланні бідності та сприянні зайнятості населення та розвитку сільських територій вважаємо доцільним відновити обов’язкову форму страхування у галузі рослинництва, тваринництва та рибного господарства. Оскільки у даному випадку «необхідність відшкодування матеріального збитку або надання іншої допомоги зачіпає інтереси не тільки конкретної постраждалої особи (тобто, виробника сільськогосподарської продукції – прим. автора), а й суспільні інтереси (інтереси загального блага, державна і суспільна користь), тобто обов’язкова форма страхування поширюється на пріоритетні об’єкти страхового захисту, стаючи галуззю публічного права» [140, с. 238–239].

В сучасних умовах одним із ефективних механізмів запровадження обов’язкового страхування у рослинництві, тваринництві, рибному господарстві може бути механізм державно-приватного партнерства, який успішно застосовується в зарубіжних країнах [113, с. 63]. З огляду на це доцільним вбачаємо внести відповідні зміни до ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» щодо розширення сфери застосування.

Аграрним страховим правовідносинам притаманна загальна структура із особливостями, які впливають із сфери їх застосування. При цьому, ґрунтуючись на підходах, що були запропоновані в галузевих юридичних науках [306, с. 44–45], вважаємо, що аграрні страхові правовідносини можна розглядати у широкому та вузькому розумінні. У вузькому розумінні це власне відносини страхування сільськогосподарської діяльності – вид страхових відносин, які виникають на підставі наявних сільськогосподарських ризиків в

процесі сільськогосподарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції (страхувальників, вигодо набувачів), які спрямовані на захист майнових інтересів у разі настання страхового випадку. Аграрні страхові відносини у вузькому розумінні реалізуються шляхом страхування сільськогосподарських ризиків у межах якого законодавством виокремлено три напрямки: добровільне страхування ризиків сільськогосподарських товаровиробників; обов'язкове страхування ризиків сільськогосподарських товаровиробників; страхування ризиків з наданням державної підтримки.

У широкому розумінні аграрні страхові правовідносини – це сукупність аграрно-страхових правовідносин, що у поєднанні з іншими (фінансовими, адміністративними, цивільними, господарськими та ін.) правовідносинами, виникають у процесі здійснення відповідної страхової діяльності з метою утворення і використання відповідних страхових фондів для запобігання та повної або часткової компенсації шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок реалізації сільськогосподарських ризиків. Оскільки в межах даного дослідження ставилось за мету визначити основні правові засади аграрних страхових відносин, ми обмежимося аналізом аграрних страхових відносин у вузькому розумінні.

Підстави виникнення, зміни та припинення аграрних страхових відносин залежать від форми страхування. Добровільне страхування виникає на підставі єдиного юридичного факту – договору, укладеного відповідно до домовленості сторін страхових відносин; а обов'язкове – на підставі закону (договірне оформлення або відсутнє або укладається за імперативною нормою закону). Як зазначає Н.Б. Пацурія, виникнення (зміна і припинення) правовідносин із обов'язкового страхування слід розглядати через категорію складного юридичного складу, оскільки «необхідність вступу у правовідносини із обов'язкового страхування певного виду виникає у страхувальника на підставі правової норми, проте закріплення таких правовідносин здійснюється за допомогою договору (полісу), укладеного на підставі норми права» [140, с. 127].

Питання визначення об'єкту страхових відносин, у тому числі об'єкта аграрних страхових відносин, є дискусійним. Ми поділяємо традиційний підхід щодо визнання таким об'єктом майнових інтересів (В.Ю. Уркевич [292], Т.П. Шоха [306], Н.Б. Пацурія [140] та ін.), та підтримуємо висловлену у юридичній літературі думку, що об'єктом сільськогосподарського страхування виступають майнові інтереси страхувальника, що пов'язані зі страховими ризиками у сільському господарстві і не суперечать законодавству (Х. Маринич [102, с. 407]).

Аграрні страхові правовідносини характеризуються специфічним суб'єктним складом. Основними суб'єктами аграрних страхових відносин є страховик та страхувальник.

Для страховиків передбачено набуття спеціальної правосуб'єктності. Відповідно до Закону України «Про страхування», страхові компанії мають право займатися лише тими видами страхування, які визначені їхньою ліцензією, відповідно при здійсненні агрострахування обов'язковою умовою є наявність ліцензії на здійснення такого виду страхування. Проте, даний механізм може бути змінено вже з 1 січня 2024 р. в зв'язку із введенням в дію Закону України від 18 листопада 2021 р.

Після вступу в дію зазначеного Закону НБ України здійснюватиме ліцензування не за видами страхування а за класами. Страхова компанія зможе змінювати обсяг ліцензії – додавати нові класи або ж навпаки звужувати обсяг ліцензії. Законом виділяється п'ять класів у межах страхування життя (life) та 18 класів за напрямом non-life-страхування. Проте компанії не зможуть поєднувати послуги life та non-life-страхування [122].

Як зазначено вище, в Законі України від 18 листопад 2021 р. відсутні обов'язкові та добровільні види страхування (про які зазначено, та які діють зараз) та запроваджено, перехід від видів до класів страхування. Співвідношення видів страхування, які наразі застосовуються у аграрній сфері економіки із класами страхування, які передбачено Законом України від 18 листопад 2021 р. наведено у Табл. 1 (Додаток В).

Таким чином, на наш погляд, варто позитивно оцінити викладення в новій редакції, із врахуванням усталеної міжнародної практики, давно застарілого профільного закону.

Страховання з наданням державної підтримки регламентується Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», відповідно до якого, державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції – це надання сільськогосподарським товаровиробникам з державного бюджету в порядку, встановленому цим Законом, грошових коштів у вигляді відшкодування частини вартості страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою (ст. 1). Цей Закон порівняно із загальним Законом України «Про страхування», конкретизує механізм надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам для страхування сільськогосподарської продукції; визначає правовий статус учасників ринку страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, містить перелік об'єктів страхування, страхових продуктів, страхових ризиків, страхових випадків, закріплює вимоги до договорів страхування з державною підтримкою тощо.

Оскільки в юридичній літературі Г.В. Клеріні проведено ґрунтовне дослідження проблемних питань страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [78], а Х.А. Григор'євою висвітлено правові аспекти страхової підтримки сільського господарства [45, с. 175–84] в межах даного дослідження ми звернемо увагу на окремі питання реалізації аграрних страхових правовідносин.

На наш погляд, очевидно, що без державної підтримки сфера агрострахування працювати в повній мірі не буде, при цьому така підтримка повинна бути дійсно ефективною та зрозумілою для суб'єктів аграрних відносин та страховиків. Тому дуже важливою є активна позиція держави в цьому питанні та впровадження нових баз та програм державної підтримки сільськогосподарського страхування, зокрема страхування майбутнього

врожаю.

Наразі протягом 2021–2022 р.р. прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів, які конкретизують порядок надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції та механізм використання коштів, передбачених Мінагрополітики у державному бюджеті для державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції, а також містять істотні умови договорів страхування на окремі сільськогосподарські культури [242; 204; 241; 213; 210].

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» суть державної підтримки полягає у відшкодуванні страхувальникам частини сплачених страхових платежів (премій) за договором страхування. Компенсація надається у розмірі до 60 % вартості страхового платежу, при цьому, згідно Порядку сума компенсації, що надається на одного страхувальника протягом бюджетного періоду, не може перевищувати 10 тисяч розмірів мін. зарплат, встановленої на 1 січня відповідного року. Зазначене положення повною мірою відповідає основним принципам надання державної підтримки виробникам сільськогосподарської продукції, закріплених Законом України «Про державну підтримку сільського господарства».

Водночас, у юридичній літературі неодноразово зверталась увага на необхідність вдосконалення процедури надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції. Адже Мінагрополітики на кожний бюджетний період, в межах коштів, передбачених у ДБ України на відповідні цілі, визначає перелік видів сільськогосподарської продукції та перелік сільськогосподарських страхових ризиків, щодо яких здійснюється державна підтримка. За весь час дії Закону, підтримка надавалась лише виробникам вузького кола продукції рослинництва (озимі та ярі зернові, соняшник, цукровий буряк, соя, кукурудза), така ситуація не тільки негативно впливає на розвиток агрострахування, але і містить приховані корупційні та дискримінаційні ризики [45, с. 179; 116; 80, с. 138–140; 79].

Основними суб'єктами відносин страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою відповідно до ст. 4 Закону № 4391–VI є також страхувальники та страховики. Але оскільки мова йде про страхування із застосуванням заходів державної підтримки, то до основних суб'єктів також віднесено центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику та НБ України.

В юридичній літературі проблеми суб'єктного складу страхових відносин з державною підтримкою ґрунтовно досліджені Г.В. Клеріні. Зокрема, вчений справедливо критикував визнання страхувальником лише сільськогосподарського товаровиробника, ним були запропоновані зміни до Закону, з тим, щоб поширити зазначені відносини на фізичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції. Додамо, що загальний Закон про страхування серед страхувальників визнає поряд з юридичними особами і фізичних осіб.

Важливо зауважити, що на страховиків, які здійснюють страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, покладаються додаткові обов'язки інформаційно-облікового характеру. Зокрема, вони зобов'язані надавати інформацію до Мінагрополітики про кожен укладений, продовжений або припинений договір страхування, кожен випадок виплати страхового відшкодування або відмови у виплаті страхового відшкодування.

Варто звернути увагу, що аграрним фінансовим відносинам загалом і зокрема тим, які виникають щодо страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, притаманний публічно-правовий характер, що підтверджується створенням ряду органів в різні періоди, які наділялись різноманітними функціями у сфері публічного адміністрування страхових відносин (зокрема, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; НБ України, який здійснює регулювання і наразі).

Договір страхування укладається між страхувальником та уповноваженим страховиком згідно з умовами стандартизованого страхового

продукту, затвердженого Мінагрополітики за погодженням із НБ України (Порядок). Законодавчо визначено предмет договору, перелік страхових ризиків стосовно настання яких укладається договір, перелік випадків, на які не поширюються норми про страхування з державною підтримкою.

З метою отримання компенсації за укладеними договорами страхування страхувальники подають уповноваженому страховику відповідну заявку (за встановленою формою Мінагрополітики) та інші документи, які передбачені Порядком. Подані страховику документи ним реєструються та формується відповідний перелік страхувальників, які мають право на компенсацію. Мінагрополітики на підставі поданих страховиками документів формує узагальнений перелік та направляє до ДПС для перевірки відповідності одержувачів бюджетних коштів. Мінагрополітики здійснює перерахунок бюджетних коштів з реєстраційного рахунку на поточні рахунки страхувальників, відкриті в банках, відповідно до розподілу коштів між ними.

Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» передбачено цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність за навмисне подання недостовірної інформації з метою отримання передбачених цим Законом субсидій з державного бюджету.

Як бачимо, держава в особі компетентних органів розуміє проблему необхідності вдосконалення законодавства в сфері державної підтримки сільськогосподарського страхування та робить для покращення певні кроки, проте як свідчить практика, фактична допомога держави в цьому напрямку на даний момент є не надто ефективною через бюджетних коштів. Страховики без державної підтримки не можуть запропонувати виробникам сільськогосподарської продукції страховий продукт, який буде оптимальним за вартістю.

Нажаль, через COVID, а згодом і повномасштабне вторгнення рф в Україні, оцінити діяльність страхових компаній за напрямом агрострахування складно, оскільки офіційні дані щодо показників їх діяльності в останні роки не збираються.

Як зазначено у аналізі регуляторного впливу до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» та деяких інших законів України щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [11], ліцензію на провадження страхової діяльності у формі добровільного страхування сільськогосподарської продукції мають 64 страхових компанії (станом на 12 лютого 2019 р.). Це певним чином обмежує сільськогосподарських товаровиробників, які мають намір скористатись заходами державної підтримки, у виборі контрагента. При цьому звертається увага на міжнародний досвід державної підтримки у сфері сільськогосподарського страхування. На відміну від вітчизняних страхових компаній, які пропонують захист від обмеженого кола малоймовірних ризиків, у США, Канаді, Іспанії, Китаї, Туреччині, а також низці інших країн аграрному бізнесу запропоновано значно ширший спектр страхових продуктів, у тому числі, страхування ризиків системного характеру, таких як посуха. [11].

Крім того, на офіційному сайті Мінагрополітики[142], зазначено перелік страховиків, які мають право на страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою станом на 29 листопада 2022 року (додаток В, табл.2). На кінець 2022 року, по даним Мінагрополітики лише Акціонерне товариство «Страхова компанія «Інго» має право на страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

На наш погляд, наявність у реєстрі лише одного страховика можна пояснити, по-перше, підготовкою страховиків до нових правил та вимог агрострахування, а по-друге, введенням військового стану в Україні, який беззаперечно завдав нищівного удару по аграрній сфері в цілому та і по інституту агрострахування.

Перш за все, це пов'язано з припиненням експортних операцій із сільськогосподарською продукцією, зменшенням податкових надходжень до бюджету внаслідок бойових дій та тимчасової окупації частини аграрних регіонів та знищення аграрного бізнесу, а також збільшенням потреб

фінансування оборони і підтримки життєдіяльності економіки через руйнування інфраструктури з метою забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки.

За оцінками фахівців втрати в аграрній сфері економіки, яка в довоєнний час формувала 12% національного ВВП та половину експортних надходжень, будуть найвідчутнішими як в самій Україні, так і за її межами [63].

Незважаючи на державну підтримку програм страхування, ринок страхування сільськогосподарської продукції фактично не діє у зв'язку із військовою агресією РФ проти України та введенням воєнного стану починаючи з 24 лютого 2022 р. В сучасних умовах надзвичайно гостро постали питання відшкодування збитків виробників аграрної продукції під час воєнних дій та в результаті воєнних дій. У першому випадку варто звертати увагу на те, що Торгово-промисловою палатою України визнано військову агресію РФ проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р., форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) [308]. Водночас, сам по собі воєнний стан не є підставою для звільнення від виконання страховою компанією своїх зобов'язань (якщо інше не зазначено у договорі), однак може бути підставою для застосування інституту форс-мажору і відповідно посилення на такий факт та уникнення відповідальності за несвоєчасну виплату страхового відшкодування, що в свою чергу ляже додатковим тягарем на страхувальника в такі непрості економічні часи [12].

Актуальним є питання збитків, що заподіяні внаслідок воєнних дій (ризиків війни), страхування таких ризиків існує як окремий продукт на ринку, але через надмірну вартість в останні роки не є поширеним [12; 137, с. 126–128].

У ВР України зареєстровано законопроект № 8025 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сільського господарства та експорту агропродукції під час воєнного стану», яким пропонується запровадити страхування об'єктів зберігання або переробки

сільськогосподарської продукції від ризиків у виді бойових та воєнних дій. З метою державної підтримки страхування в умовах воєнного стану на випадок бойових та воєнних дій запропоновано відшкодування за рахунок державного бюджету частини (не менше 40 % та не більше 60 %) вартості страхової премії, нарахованої за договорами страхування (сільськогосподарським товаровиробникам) та страхового відшкодування у разі настання страхового випадку (страхувальникам). В юридичній літературі [69, с. 114, 115; 77, с. 182] справедливо зазначається про необхідність таких змін, проте відповідно до Постанови ВРУ від 29 червня 2023 р. № 3204–IX [231] даний законопроект був прийнятий за основу, але зазначені вище положення були виключені.

Крім того, 22 липня 2022 року в Стамбулі за посередництва ООН і Туреччини було підписано «зернову угоду» в рамках якої Україна здійснювала експорт зерна та іншої продукції. Страхування експорту українського зерна по морському коридору в рамках зернової угоди здійснював найбільший страховий брокер «Marsh». Брокери страхували кожен вантаж на суму до 50 млн доларів. В липні 2023 року, після виходу РФ з зернової угоди, дію поліса страхування морських вантажів з України було призупинено [314].

Наразі ведеться робота з глобальними страховиками над схемою для покриття суден із зерном, що прямують до портів Чорного моря та з них [315]. Схема страхування може охоплювати до 30 комерційних суден у Чорному морі.

Стосовно відшкодування збитків, заподіяних внаслідок збройної агресії РФ, ці питання стали предметом законопроекту № 7385 від 17 травня 2022 р., який передбачає створення спеціальної державної установи – Фонду відшкодування збитків, та монополізацію цією установою функцій із звернення стягнення на активи РФ як джерело відшкодування збитків [255].

Сьогодні особливо актуальним є визначення переліку окупованих територій та територій, на яких ведуться бойові дії. Оскільки, починаючи з 2014 року договори страхування, як правило, не діють на цих територіях, про що зазначається окремим застереженням у договорах страхування. Наразі для визначення території адміністративно-територіальної одиниці, на якій

проводяться бойові дії, застосовується Перелік, затверджений розпорядженням КМ України від 6 березня 2022 р. № 204 [206].

Отже, страхування в аграрній сфері, а відтак і розвиток аграрних страхових правовідносин, є важливим інструментом для успішного функціонування сільського господарства та ефективним захистом аграрних відносин, однак практична відсутність страхових компаній, які включені до переліку страховиків, які мають право на страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, свідчить про неефективність на даний час державної підтримки в даній сфері, що ймовірно зумовлено військовою агресією РФ проти України та ускладненням експортних операцій із сільськогосподарською продукцією, зменшенням податкових надходжень до бюджету внаслідок бойових дій та тимчасової окупації деяких аграрних регіонів України.

3.3. Особливості правового регулювання податкових відносин в аграрній сфері

Важливе значення у правовому регулюванні аграрних фінансових відносин належить податковим відносинам за участю виробників сільськогосподарської продукції, адже податки можуть як стимулювати, так і обмежувати економічний розвиток.

Проведений у підрозділі 1.2. огляд законодавства щодо регулювання аграрних фінансових відносин показав, що податкова політика у сфері сільського господарства декларувалась як така, що спрямована на пільгове оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, що варто розглядати, як зазначає Х.А. Григор'єва, одним із способів реалізації принципу

агропротекційності [45, с. 90].

Відносини, які виникають у сфері оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, мають особливості, що підтверджується проведенням в спеціальній літературі численних наукових досліджень з проблем оподаткування виробників сільськогосподарської продукції на рівні монографій [287; 268], дисертацій [59; 270], окремих публікацій [29; 46; 136] а також підручників та навчальних посібників [6; 96] та. Зокрема, пільгове оподаткування виробників сільськогосподарської продукції як засіб державної підтримки досліджували О.В. Гафурова, С.І. Сиволоцька [37] та Х.А. Григор'єва [45, с. 90–113].

Варто погодитись, що стрімка зміна податкового законодавства не завжди має позитивні наслідки [144]. Відповідно до Закону України від 28 грудня 2014 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [187] в Україні починаючи з 2015 року триває реформування податкових відносин за участю виробників аграрної продукції. Зазначеним Законом було скасовано фіксований сільськогосподарський податок (далі – ФСП), запроваджено єдиний податок четвертої групи (далі – ЄП четвертої групи), та скасовано з 1 січня 2017 року спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства (далі – спецрежим).

Наявність спецрежиму та можливість вибору спрощеної системи оподаткування, яка була представлена ФСП, вирізняло оподаткування виробників сільськогосподарської продукції від інших суб'єктів господарювання. Тому коротко їх охарактеризуємо. Відповідно до Закону України від 17 грудня 1998 р. «Про фіксований сільськогосподарський податок» [248], як зазначає В.П. Жмудинський [59, с. 31], ФСП ґрунтувався на засадах включення до його складу максимальної кількості податків та платежів; справлявся з одиниці земельної площі з диференціацією за регіонами, районами та сільськогосподарськими товаровиробниками; незмінності ставок оподаткування протягом 3–5 років; спрямування частки ФСП на розвиток

сільськогосподарського виробництва, соціальної сфери та охорони земель на місцях та ін. Платниками ФСП, відповідно до вищезазначеного Закону, були сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 50 % загальної суми валового доходу підприємства (а з 1 січня 2005 р. – 75 % загальної суми валового доходу підприємства [185]). Окремі проблемні питання сплати ФСП висвітлювала О.В. Гафурова [6, с. 453–460], а В.Ю. Уркевич – особливості відображення ФСП у Проекті ПК України [290, с. 69–75].

Спецрежим було запроваджено ст. 209 ПК України з 1 січня 2011 р. Відповідно до зазначеної статті, суб'єкти господарювання, які відповідали встановленим у п. 209.6 ст. 209 ПК України критеріям сільськогосподарського підприємства, та перебували на загальній системі оподаткування, мали право використовувати спецрежим, який полягав у особливостях сплати суми податку на додану вартість (далі – ПДВ), зокрема нарахована сільгосппідприємством сума податку на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів/послуг, не сплачувалась до бюджету а повністю залишалася у розпорядженні такого підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої (нарахованої) постачальнику на вартість виробничих факторів, за рахунок яких сформовано податковий кредит, у разі наявності залишку такої суми податку – для інших виробничих цілей. Акумуляування зазначених сум ПДВ здійснювалось на спеціальних рахунках сільськогосподарських підприємств.

Після скасування спецрежиму було запроваджено на 2016 р. перехідний період сплати ПДВ, застосовувався диференційований підхід, в основу якого було покладено вид сільськогосподарського виробництва. Найбільш сприятливий режим було закріплено для виробників сільськогосподарської продукції, які займаються тваринництвом. Так, за операціями з продукцією тваринництва у розпорядженні сільськогосподарського підприємства

залишалося 80 % від суми ПДВ для використання у виробництві сільськогосподарських товарів/послуг, в той час як за операціями із зерновими та технічними культурами такий показник становив лише 15 %, для операцій з усіма іншими сільськогосподарськими товарами/послугами – 50 % (пп. 209.2.2 п. 209.2 ст. 209 ПК України). З 1 січня 2017 р. зазначені норми втратили чинність, а вся сума ПДВ підлягає сплаті до державного бюджету.

В економічній літературі зверталась увага, що скасування спецрежиму негативно вплинуло на обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, особливо – продукції тваринництва [53, с. 112–113]. З метою компенсації можливих втрат від скасування спецрежиму та стимулювання розвитку певних видів сільськогосподарського виробництва були внесені зміни до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», якими запроваджено бюджетну дотацію для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції. Умовою отримання даної дотації є 1) відповідність отримувача статусу сільськогосподарського товаровиробника; 2) реєстрація як платника ПДВ; 3) здійснення видів діяльності, передбачених п. 16¹.3 ст. 16¹ Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»; 4) внесення до Реєстру отримувачів бюджетної дотації (ст. 16¹ зазначеного Закону). Загалом бюджетна дотація поширюється на діяльність у галузі вирощування продукції рослинництва (овочів, баштанних культур, винограду, зерняткових і кісточкових фруктів та ін.) а також на розведення та вирощування продукції тваринництва (коней, овець, кіз та ін.), розведення свійської птиці, бджіл та інших тварин, виробництва м'яса, переробки молока, виробництва масла та сиру та ін. В літературі запровадження такої форми державної підтримки розглядається як «квазіаккумуляція» сум ПДВ [286, с. 105]. проте відзначається їх неефективність, обґрунтовується доцільність зниження ставки ПДВ для аграрного сектора економіки та закріплення їх у ПК України на постійній основі [53, с. 120–121].

Вартим уваги є досвід ЄС щодо застосування пільгового режиму

оподаткування ПДВ у сільському господарстві, який полягає у застосуванні зменшених ставок ПДВ та поширюється на будь-яких платників податку, що здійснюють діяльність у формі сільськогосподарського, лісгосподарського чи рибгосподарського підприємства [53, с. 116–117].

Інститутом податкових реформ [24] було проведено порівняльний аналіз ФСП та ЄП четвертої групи платників. За результатами якого було зроблено висновок, що заміна ФСП на ЄП призвела до збільшення бази оподаткування у сім разів, а ставки ЄП для четвертої групи платників – у три рази. Таким чином, за розрахунками зазначеного Інституту, податкове навантаження для сільськогосподарських підприємств з 2015 року збільшилось у 21 раз. До такого ж висновку дійшла і Х.А. Григор'єва, аналізуючи еволюцію податкової підтримки у сільському господарстві [45 с. 101].

Незважаючи на те, що оподаткування аграрної сфери має виконувати не лише фіскальну, але й регулюючу функції, виступати засобом стимулювання розвитку цієї галузі, податкова реформа 2014–2017 років характеризується збільшенням податкового навантаження на виробників сільськогосподарської продукції та майже відсутністю державної податкової підтримки. Зазначені вище зміни в системі оподаткування є такими, що стримують розвиток аграрного бізнесу, особливо в галузі тваринництва [109].

Відповідно до чинного законодавства виробники сільськогосподарської продукції можуть обрати одну із двох систем оподаткування: 1) загальну, яка передбачає сплату податку на прибуток підприємств та всіх інших податків і зборів, платниками яких має бути сільськогосподарський товаровиробник; 2) спрощену систему оподаткування, обліку та звітності зі сплатою ЄП.

Загальна система оподаткування передбачає сплату наступних податків та рентних платежів: 1) податку на прибуток підприємств; 2) ПДВ; 3) податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО); 4) екологічного податку; 5) податку на майно (податку на нерухоме майно, земельного податку); 6) рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин; 7) рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням; 8) рентної плати

за спеціальне використання води.

Враховуючи обмежений обсяг дисертаційної роботи ми обмежимось аналізом податкових відносин, які мають особливості щодо оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

ПК України виробників сільськогосподарської продукції як учасників відповідних податкових відносин, визначає через термін сільськогосподарський товаровиробник. Загальною ознакою такого суб'єкта є здійснення сільськогосподарської діяльності, тобто: наявність власних чи орендованих потужностей та/або сільськогосподарських угідь, на яких безпосередньо цим суб'єктом виробляється (вирощується, збирається тощо) та переробляється сільськогосподарська продукція чи товари. В залежності від кваліфікаційних ознак та виду діяльності такий суб'єкт правовідносин може мати відповідний статус, який дозволяє йому обрати відповідну форму оподаткування, спецрежим та отримати певні пільги чи бюджетні дотації.

В юридичній літературі зверталась увага на те, що оподаткування в аграрній сфері реалізується через: а) сплату окремих видів податків та зборів, у тому числі в спеціальному режимі оподаткування; б) звільнення від оподаткування за окремими видами податків і зборів чи зменшення ставки оподаткування; в) списання та реструктуризації податкової заборгованості [45, с. 92]. До зазначеного переліку можна додати також запровадження податків, які спрямовані на підтримку окремих галузей сільського господарства. Зокрема, Законом України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» від 9 квітня 1999 р. [215] було запроваджено одноіменний збір, за рахунок якого компенсувались витрати на проведення робіт із закладання багаторічних насаджень, виноградників тощо, догляду за ним до вступу у плодоношення та інші заходи. Наразі такий збір скасовано, проте практика цільового використання коштів є позитивною і може бути запроваджена у період повоєнного відновлення України.

Як було зазначено в даному дослідженні сільськогосподарські товаровиробники, які перебувають на загальній системі оподаткування,

сплачують загальнодержавний податок на прибуток підприємств на загальних підставах. Базовий(загальний) механізм справляння податку на прибуток підприємств наводимо в табл. 3 (Додаток В).

Розглянемо особливості та спеціальні правила оподаткування податком на прибуток сільськогосподарських товаровиробників у порівнянні з іншими суб'єктами господарювання.

Для сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють діяльність у галузі птахівництва, зокрема, 1) розведення та вирощування свійської птиці, за виключенням вирощування курей, одержування яєць курей та діяльності інкубаторних станцій з вирощування курей; 2) розведення та вирощування перепелів і страусів; 3) виробництво м'яса свійської птиці, за виключенням виробництва м'яса курей, витоплювання жиру курей, забою, оброблення та фасування м'яса курей та реалізація власно виробленої (вирощеної) такої продукції (за виключенням м'яса курей) передбачено тимчасове звільнення від сплати податку з 01 січня 2022 р. до 1 січня 2027 р. (п. 57 підрозділу 4 розділу XX ПК України).

Суб'єктам господарювання – сільськогосподарським виробникам, які здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції і дохід від реалізації власновиробленої продукції за попередній рік (звітний) перевищує 50 % їх загального доходу, надається право обрати спеціальний період декларування по даному податку (з 1 липня минулого звітного року і до 30 червня поточного звітного року), який враховує сезонність здійснення діяльності та періодів отримання доходу.

Варто зазначити, що у разі, якщо ж такий дохід складає менше 50 %, або підприємство не обирає спеціальний звітний період, податкові декларації та сплата податку здійснюється на загальних умовах.

Не є платниками податку на прибуток організації, які є неприбутковими та включені до Реєстру неприбуткових організацій. Відповідно до п.п. 133.4.6 п. 133.6 ст. 133 ПК України до неприбуткових організацій відносяться СОК та кооперативні об'єднання СОК. Водночас, у сфері сільськогосподарської

кооперації наразі діють СКБП, а СОК не пізніше трьох років з дня набрання чинності Закону України Про сільськогосподарську кооперацію» (до 15.11.2023 р.) зобов'язані перереєструватись у СКБП, у зв'язку з цим необхідно терміново внести відповідні зміни до ПК України.

Законом України від 30 листопада 2021 р. №1914-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» [190] запроваджено мінімальне податкове зобов'язання (мінімальна величина податкового зобов'язання) (далі – МПЗ), яке є частиною зобов'язань з податку на прибуток підприємств, та поширюється на власників та користувачів земельних ділянок, віднесених до сільськогосподарських угідь (рілля, сіножатті, пасовища, багаторічні насадження) (за певним виключенням).

Сільськогосподарський товаровиробник розраховує МПЗ (по кожній земельній ділянці, право користування якими належить одній юридичній або фізичній особі, у тому числі фізичній особі – підприємцю) та порівнює її з сумою сплачених за податковий(звітний) рік податків, зборів, платежів та витрат на орендну плату. В разі якщо МПЗ більше ніж сума сплачених податків, зборів, платежів та витрат на орендну плату, то підприємство зобов'язане включити таку суму до податку на прибуток та сплатити відповідний податок з неї.

Слід зазначити, що при обчисленні МПЗ платниками ЄП четвертої групи – ФОП, які провадять діяльність виключно як ФГ, коефіцієнт розрахунку застосовується у половинному розмірі.

Для сільськогосподарських угідь, які належать фізичним особам на праві власності та/або на праві користування та станом на 1 січня 2022 року розташовані в межах населених пунктів, МПЗ не визначається.

Як бачимо оподаткування податком на прибуток підприємств аграрної галузі окремо не виділяється у загальній системі оподаткування, а лише передбачає надання певних спеціальних умов щодо подання звітності та розрахунку фінансового результату.

Вважаємо, що сільськогосподарські товаровиробники, які обрали загальну систему оподаткування, потребують спеціальних умов оподаткування (знижену чи нульову ставку податку на прибуток), зокрема оподаткування селоутворюючих підприємств (наприклад, СФГ), які працюють в сільських місцевостях, що наразі не відображено в податковому законодавстві.

Як було зазначено вище, у разі, якщо сільськогосподарські підприємства обрали загальну систему оподаткування, вони зобов'язані також сплачувати земельний податок (плата за землю) та податок на майно (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки).

Базовий(загальний) механізм справляння податку на майно наводимо в Табл. 4 (Додаток В).

Розглянемо особливості та спеціальні правила оподаткування податком на майно сільськогосподарських товаровиробників.

Сільськогосподарські товаровиробники звільняються від сплати зазначеного податку за умови відповідності об'єкта нерухомості наступним умовам: а) належить на праві власності сільськогосподарському товаровиробнику та не переданий у користування, оренду; б) використовується за цільовим призначенням у сільськогосподарському виробництві; в) віднесений до будівель сільськогосподарського призначення, лісівництва та рибного господарства(тваринництва, птахівництва, зберігання зерна, силосні та сінажні, садівництва, виноградарства та виноробства, тепличного господарства, рибного господарства, лісівництва та звірівництва, сільськогосподарського призначення та інші). Обчислення та сплата податку відбувається сільськогосподарськими товаровиробниками в загальному порядку.

Плата за землю, як складова податку на майно, справляється у формі земельного податку або орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності. Для визначення розміру податку та орендної плати використовується нормативна грошова оцінка земельних ділянок, або площа ділянки, якщо така оцінка не проведена (ст. 271, ст. 289 ПК України). Ставки плати за землю встановлюються відповідною територіальною громадою, а

рішення мають бути оприлюднені на офіційних сайтах відповідних органів.

Сільськогосподарські товаровиробники розраховують та сплачують податок на загальних підставах, до особливостей їх оподаткування можна віднести відмінний розмір ставки для окремих видів земель. Зокрема, за земельні ділянки, у тому числі земельні частки (паї), від їх нормативної грошової оцінки (якщо така проводилась), у розмірі до 3 %, для земель загального користування – до 1 %, для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3 % та не більше 1 %, для лісових земель – не більше 0,1 % та не більше 12 % за земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарювання (не стосується державної та комунальної форм власності).

Крім того, податкове законодавство за окремими категоріями громадян (пенсіонери за віком, інваліди I та II груп та ін.) закріплює пільги щодо звільнення від сплати зазначеного податку за земельні ділянки для ведення ОСГ в розмірі не більше як 2 гектари, для ведення садівництва – не більш як 0,12 гектара та за земельні ділянки, які передані в оренду підприємству, який обліковується та сплачує ЄП четвертої групи.

Земельний податок не сплачується за земельні ділянки, які використовуються державними сортовипробувальними станціями і сортодільницями, для випробування сортів сільськогосподарських культур (п.п. 283.1.3 п. 283.1 ст. 283 ПК України), земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, які зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодових насаджень (п.п. 283.1.5 п. 283.1 ст. 283 ПК України).

Плата за землю не сплачується за земельні ділянки (земельні частки (паї), що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях тимчасово окупованих, а також за земельні ділянки визначені як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди на період з 1 березня 2022 року по 31 грудня року,

наступного за роком, у якому припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан [191].

Порядок нарахування та сплати екологічного податку та рентної плати, за результатами нашого аналізу, не містить особливих умов для сільськогосподарських товаровиробників порівняно з іншими суб'єктами господарювання, а тому не розкривається в даному дослідженні.

Податок на доходи фізичних осіб за загальним правилом справляється за ставкою 18 % від доходів, які нараховані працівникам підприємства у формі заробітної плати, інших виплат і винагород, які нараховують працівнику у зв'язку з трудовими відносинами. Додатково, підприємствами при виплаті працівникам доходів, сплачується військовий збір у розмірі 1,5% від розміру такого доходу і одночасно з ним.

Таку ж ставку податку зобов'язані сплачувати фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та отримали протягом податкового року неоподаткований дохід. Такі особи подають податкову декларацію до 01 травня року та зобов'язані сплатити податок до 01 серпня відповідного року.

Сільськогосподарські товаровиробники при виплаті доходів своїм працівникам не мають особливих преференцій чи зниженої ставки та сплачують податок на загальних підставах.

Для фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, виділяються особливі (пільгові умови) для таких категорій як ОСГ та членів СК. ОСГ має право не включати до загального доходу та не сплачувати даний податок з доходів, які отримані від продажу власновиробленої сільськогосподарської продукції на земельних ділянках, наданих для ведення ОСГ та/або земельних частках (паях), виділених в натурі (на місцевості).

При цьому, для ОСГ встановлено обмеження розміру сукупного річного доходу, а саме: 1) при продажу сільськогосподарської продукції (окрім тваринництва) дохід не повинен перевищувати 12 розмірів мін. зарплат, встановленої на 1 січня звітного року. Для застосування вказаних особливих умов оподаткування, фізична особа (ОСГ) повинна отримати у відповідній

громаді довідку про наявність у неї земельних ділянок та надати її на вимогу контролюючого органу; 2) при продажу власної продукції тваринництва (живі тварини, жири та олії тваринного походження, готові продукти з м'яса, шкури) дохід не повинен перевищувати 50 розмірів мін. зарплат, встановленої на 1 січня звітного року.

У разі перевищення зазначених розмірів річного доходу, ОСГ має відобразити це в декларації та сплатити податок за загальною ставкою на загальних умовах.

За запитом податкового органу ОСГ має підтвердити, що продукція тваринництва є самостійно вирощеною або розведеною, шляхом надання відповідної довідки з сільської чи селищної ради. У разі відсутності такої довідки, податок сплачується з усього доходу на загальних підставах.

Таким чином, якщо дохід протягом року від реалізації продукції рослинництва становить більше ніж 12 мін. зарплат, а продукції тваринництва – 50 мін. зарплат, або у разі відсутності відповідної довідки з сільської чи селищної ради, ОСГ має сплатити ПДФО у розмірі 18%, військовий збір 1,5 % та МПЗ, якщо самостійно обробляє земельну ділянку сільськогосподарського призначення, адже для них не передбачено можливості перейти на спрощену систему оподаткування як для СФГ.

ОСГ, які за обсягами виробленої продукції серед дрібних виробників є найбільшими виробниками сільськогосподарської продукції, мають найбільше податкове навантаження, що свідчить про дискримінацію ОСГ. Отримання довідок з селищних рад для підтвердження здійснення ОСГ сільськогосподарської діяльності також породжує певну залежність від місцевих органів, що в тому числі може створювати корупційні ризики. Вважаємо, що враховуючи значення ОСГ у сфері забезпечення продовольчої безпеки, сталого розвитку сільських територій, подолання бідності та вирішення проблеми зайнятості населення доцільно врегулювати питання оподаткування ОСГ, взявши за основу ЄП четвертої групи, та скасувати для ОСГ сплату МПЗ. Оскільки ОСГ здійснюють діяльність не лише у сфері

сільськогосподарського виробництва, але і у сфері надання послуг з сільського зеленого туризму (сільської гостинності) [31], назріла необхідність, як зазначає О.В. Гафурова, на законодавчому рівні встановити чіткі критерії для розмежування підприємницької і непідприємницької діяльності ОСГ [30, с. 26–27].

Варто звернути увагу на окремі пільги по сплаті ПДФО для членів СК. Так, відповідно до п. п. 165.1.48 п. 165.1 ст. 165 ПК України не включаються до загального оподаткованого доходу «кооперативні виплати члену СВК, члену СОК, а також кошти, що повертаються члену СОК внаслідок надлишково сплаченої ним вартості послуг, наданих кооперативом. Також, не включається розмір (сума, вартість) паю, що повертається члену СВК, члену СОК у разі припинення ним членства в кооперативі». Варто зазначити, що відповідно до змін, які були внесені 21 липня 2020 р. до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» замість кооперативних виплат, паю, запроваджено поняття дивідендів і патронажних дивідендів членів сільськогосподарського кооперативу, вкладу членів сільськогосподарського кооперативу, визначено порядок розрахунків із членами кооперативу при припиненні членства та ін. [135, с. 91–97; 94], що фактично унеможливило використання даної пільги. СВК, СОК та утворені відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» кооперативні об'єднання СОК, зареєстровані на день набрання чинності Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», зберігають всі права та обов'язки, які вони мали відповідно до законодавства про сільськогосподарську кооперацію, до моменту їх перереєстрації, але не більше трьох років. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» набув чинності 15 листопада 2020 року, тому зазначений термін спливає 15 листопада 2023 р. В зв'язку з цим необхідно привести норми ПК України у відповідність до оновленого законодавства про сільськогосподарську кооперацію та замінити СВК та СОК на СКзП та СКбП відповідно.

Розглянемо спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, яка

представлена ЄП четвертої групи. Особливості сплати даного податку залежать від організаційно-правової форми платника податків; виду та цільового призначення земельної ділянки, виду сільськогосподарської діяльності.

За організаційно-правовою формою платника податків право переходу на ЄП четвертої групи мають сільськогосподарські товаровиробники: а) юридичні особи будь-яких організаційно-правових форм, якщо за попередній податковий рік обсяг сільськогосподарського товаровиробництва дорівнює або перевищувати 75 %; б) СФГ – ФОП, яке не використовує працю найманих осіб, здійснює діяльність виключно за місцем реєстрації, безпосередньо займається виключно виробництвом та переробкою власновиробленої сільськогосподарської продукції та її продажем. Членами такого господарства (підприємця) можуть бути тільки члени його сім'ї, а площа сільськогосподарських угідь (земель водного фонду) у власності (користуванні) має становити не менше 0,5 га але не більше 20 га сукупно [297]. При обчисленні МПЗ для них застосовується коефіцієнт 50% (Підпункт 4 пункту 291.4 статті 291 ПК України).

Як зазначає Т.О. Коваленко [81], перехід СФГ на сплату ЄП четвертої групи, поряд з доплатами на користь застрахованих осіб-членів/голови СФГ єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, варто розглядати як форму державної підтримки СФГ.

Об'єктом справляння ЄП четвертої групи, відповідно до ст. 292¹ ПК України виступає площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності (користуванні, оренді) сільськогосподарського товаровиробника. При розрахунку ЄП четвертої групи основою виступає нормативна грошова оцінка 1 га таких сільськогосподарських угідь з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного станом на 1 січня базового податкового року. Ставки для сільськогосподарських товаровиробників – платників податків ЄП четвертої групи розраховуються з одного га сільськогосподарських угідь та/або земель

водного фонду та залежать від категорії (типу) земель, їх розташування (у відсотках бази оподаткування).

Звітним періодом для платників ЄП четвертої групи по загальному правилу є календарний рік. Водночас, з метою урахування виду сільськогосподарської діяльності, сезонності та періодів отримання доходів, для сільськогосподарських товаровиробників встановлено спеціальний порядок нарахування та сплати податку.

Платники ЄП четвертої групи самостійно обчислюють суму податку станом на 01 січня року та до 20 лютого подається податкова декларація. Сплата податку здійснюється щоквартально, при цьому в 1–2 кварталі сплачується 10 % розрахованого податку, в 3 третьому кварталі – 50 %, повний розрахунок з бюджетом – в четвертому кварталі в розмірі 30 %.

Не можуть реєструватись як платники ЄП четвертої групи наступні суб'єкти: а) сільськогосподарські товаровиробники, у яких більше 50% доходу, який отримано від продажу декоративних рослин (за винятком зрізаних квітів, які самостійно вирощено на власних(орендованих) угіддях) або диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра (крім хутрової сировини); б) сільськогосподарські товаровиробники, основним видом діяльності яких є розведення свійської птиці, розведення та вирощування перепелів і страусів, виробництво м'яса свійської птиці; в) сільськогосподарські товаровиробники, які здійснюють діяльність з виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних, а також крім електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії (за умови, що дохід від реалізації такої енергії не перевищує 25% доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) такого виробника; г) сільськогосподарські товаровиробники, які мають податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу (форс-мажорні обставини) (п. 291.5-¹ ст. 291 ПК України) .

В січні 2023 року Міжнародною маркетинговою групою, за підтримки Help-Ukraine та у співпраці з Українською Радою Бізнесу, було проведено

опитування малих фермерів з усіх регіонів України [263] з метою виявлення впливу війни на фермерські господарства та їх поточного стану. Основними проблемами, які стоять на шляху стабілізації та утримання показників сільськогосподарського виробництва поточного рівня, на думку фермерів, є слабкий захист прав власності та рейдерство; проблеми розрахункового характеру та непередбачуваність податкового законодавства. Вирішення зазначених проблем фермери вбачають у тимчасовому звільненні ФГ від сплати ЄП четвертої групи; поверненні презумпції невинуватості платника податку; відтермінуванні запровадження мінімального податкового зобов'язання на 1 га та ін.

Варто зауважити, що на розгляді ВР України перебуває два законопроекти №8298 [258] і №8299 [257], спрямованих на додаткову підтримку бізнесу в період дії воєнного стану. В зазначених законопроектах серед іншого передбачено, пільги для платників ЄП четвертої групи щодо оподаткування земельних ділянок, на яких неможливе ведення сільськогосподарського виробництва (у разі, якщо земельна ділянка знаходиться в зоні бойових дій, на тимчасово окупованих територіях збройними формування російської федерації, визнана у встановленому порядку засміченою вибухонебезпечними предметами та ін.). Період дії пільгового оподаткування – з 01.03.2022 р. до 31.12 року, наступного за роком припинення або скасування воєнного чи надзвичайного стану.

Реформування вітчизняного податкового законодавства має враховувати позитивний досвід країн ЄС відповідно до якого, доволі вдало встановлені податки в аграрному секторі та забезпечено оптимальне податкове навантаження та відповідна підтримка держави у сфері виробництва сільськогосподарської продукції.

Варто зауважити, що поряд із особливостями національного законодавства кожної країни ЄС щодо оподаткування аграрної сфери, в ЄС діє спільна аграрна політика (далі – САП) ЄС, що складається з сукупності дій та правил, які мають країни-члени ЄС в галузі сільського господарства та

тваринництва. ЄС відповідає за адміністрування САП щодо кожної держави-члена ЄС.

САП присвячено наступні нормативні документи ЄС: 1) Регламент (ЄС) 2021/2115 [260], яким визначено правила підтримки національних стратегічних планів країн-членів ЄС в рамках САП (CAP Strategic Plans), фінансування яких здійснює Європейський фонд гарантування сільського господарства (EAGF, European Agricultural Guarantee Fund) та Європейський сільськогосподарський фонд розвитку (EAFRD, European Agricultural Fund for Rural Development); 2) Регламент (ЄС) 2021/2116 [261], яким врегульовано питання фінансування, управління і моніторингу САП; 3) Регламент (ЄС) 2021/2117 [262], яким внесено зміни та доповнення до Регламенту (ЄС) 1308/2013 щодо спільної організації ринків сільськогосподарських продуктів, Регламенту (ЄС) 1151/2012 щодо схем забезпечення якості для сільськогосподарських та харчових продуктів, Регламенту (ЄС) 251/2014 щодо визначення, припису, представлення, маркування та захисту географічних назв ароматизованих винних продуктів та Регламенту (ЄС) 228/2013, щодо спеціальних заходів для сільського господарства у віддалених регіонах ЄС [274].

Варто зауважити, що у країнах ЄС сільське господарство, загалом також, як і в Україні, включене в загальну систему оподаткування, однак майже в усіх державах передбачені податкові пільги в аграрній сфері. Особливістю аграрного сектору ЄС, зокрема країн західної Європи, є те, що суб'єктами аграрних відносин переважно є сімейні ферми, які і отримують найсприятливіші умови для ведення сільськогосподарського бізнесу.

Програмою USAID RANG [75] було підготовлено інформаційну довідку щодо податкових систем країн-членів Європейського Союзу. За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку і відповідного Міжнародного індексу податкової конкурентоспроможності за 2021 рік вкотре поспіль Естонія має найкращий Податковий кодекс, зазначений Рейтинг викладено у відповідній таблиці [263].

Податкові відносини у сфері оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, як було встановлено вище, мають особливості за об'єктним складом. При цьому, податкове законодавство передбачає не лише заходи щодо стимулювання окремих видів сільськогосподарського виробництва (наприклад, вирощування продукції тваринництва), а також стимулювання окремих напрямів діяльності у аграрній сфері.

Одним із таких напрямків є інноваційна діяльність у аграрній сфері економіки, адже проблема активізації інноваційних процесів для сільського господарства України в сучасних умовах набуває особливого значення. Тому, в межах даного дослідження пропонуємо розглянути стимулювання окремих напрямів діяльності на прикладі розвитку інновацій в аграрній сфері України.

Досліджуючи правові засади державної аграрної політики України, О.В. Білінська обґрунтувала, що розвиток інновацій в аграрній сфері є одним із найважливіших складників державної аграрної політики України [23, с.34–35]. Це знайшло відображення в Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.», загальні ж правові засади здійснення інноваційної діяльності визначено в Законі України від 4 липня 2002 р. «Про інноваційну діяльність» [217].

Зважаючи на роль та значення інноваційного розвитку для конкурентоспроможності аграрного сектора економіки, О.В. Білінська слушно зазначає, що цей напрям діяльності потребує опосередкованої державної підтримки, зокрема, шляхом: а) пільгового оподаткування інвестиційно-інноваційної діяльності, б) реформування амортизаційної політики в напрямку широкого застосування гнучких методів нарахування амортизації та забезпечення прискореного оновлення основного капіталу, ... д) розвитку фінансової інфраструктури та ін. [23, с. 116–117].

У ст. 6 Закону України «Про інноваційну діяльність» визначено, що державне регулювання здійснюється шляхом сприятливої податкової політики у даній сфері, не розкриваючи при цьому сутність такого режиму сприяння. У 2005 р. розділ про особливості податкової політики у сфері інноваційної

діяльності з Закону був виключений [185]. До 2005 року такі особливості полягали у застосуванні до суб'єктів інноваційної діяльності пільгового оподаткування шляхом зменшення ставки оподаткування щодо деяких податків (ПДВ, податок на прибуток, земельний податок), прискореної амортизації основних фондів і встановлення щорічної 20% норми прискореної амортизації основних фондів групи 3, звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ сировини, устаткування, обладнання, комплектуючих та інших товарів (крім підакцизних товарів), які не виробляються в Україні або виробляються, але не відповідають вимогам проекту, при ввезенні в Україну протягом строку чинності свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного проекту [136, с. 62]. Наразі пільгове оподаткування у досліджуваній сфері регламентується нормами ПК України, аналіз якого свідчить про відсутність норм, які мають прямий вплив на інноваційний розвиток аграрного бізнесу в Україні. Головним чином закріплюються заходи податкового стимулювання, які поширюються на аграрну галузь в цілому, та мають непрямий вплив на розвиток інновацій в аграрній сфері. До них належать, зокрема, «податкові канікули», прискорена амортизація основних засобів, спеціальний режим оподаткування, звільнення від сплати ввізного мита та ін. [72, с. 18; 136, с. 60–66; 139, с. 388–393].

Термін «податкові канікули» не є законодавчо визначеним, але поширений у спеціальній літературі, де розглядається як встановлений законом термін, впродовж якого певні групи підприємств звільняються від сплати окремих видів податків або податків загалом [147]. Наприклад, у ст. 21 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» зазначено, що протягом 5 років доходи від освоєння науково-технічних нововведень в агропромисловому виробництві не оподатковуються. Водночас така норма відсутня у ПК України, що свідчить, на жаль, про її декларативний характер.

Діяльність щодо розвитку різноманітних агробіотехнологій, зокрема, у сфері генної модифікації, маркерної селекції, селекції сільськогосподарських культур, стійких до впливу різного роду негативних факторів та ін., в світовій

агросфері визнаються основними напрямками інноваційної діяльності [72, с. 92]. ПК України (ст. 283) для виробників, які здійснюють діяльність у галузі селекції, передбачає пільги щодо звільнення їх від сплати земельного податку (п. 283.1.3.; п. 283.1.5.).

Звільнення від сплати податків може бути обумовлено також конкретними умовами господарювання, територіальним розміщенням тощо. Зокрема, як було зазначено вище, у зв'язку з пандемією COVID-19 виробники сільськогосподарської продукції тимчасово (на два місяці) були звільнені від сплати податку на землю та від орендної плати за землі сільськогосподарського призначення державної власності [189] у зв'язку з воєнним станом – від сплати земельного та екологічного податків відповідно до Закону України від 15 березня 2022 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [191].

Наступним видом податкового стимулювання інноваційного розвитку в аграрній сфері економіки є відповідно до п. 43¹ підр. 4 розд. XX ПК України можливість застосування платниками податку на прибуток підприємств мінімально допустимих строків амортизації щодо основних засобів четвертої групи (машини та обладнання) та п'ятої групи (два роки); третьої групи (передавальні пристрої) та дев'ятої групи (п'ять років).

Спеціальний режим оподаткування технологічних парків, як один із заходів податкового стимулювання, передбачений у Законі України від 16 липня 1999 р. «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [240]. Проте, як зазначається у спеціальній літературі, його відсутність у переліку спеціальних податкових режимів ПК України (Розділ XIV) суперечить усім прийнятим на державному рівні програмним документам, в яких декларувалася підтримка розвитку науково-технічної та інноваційної сфер [296, с. 216]. Як зазначає О.В. Білінська, скасування податкових пільг для технологічних парків є чинником, який призводить до стримування їх діяльності [23, с. 120].

Чинним законодавством можуть бути передбачені і інші заходи

податкового стимулювання інноваційної діяльності, які можуть залежати від конкретного напрямку інноваційної діяльності, розміщення суб'єкта господарювання тощо.

Таким чином, податкові відносини за участю виробників сільськогосподарської продукції є складовою аграрних фінансових відносин та належать до зовнішніх аграрних фінансових правовідносин. Особливістю цих відносин є їх виражений публічно-правовий характер.

У аграрному законодавстві податкова політика у сфері сільського господарства декларується як така, що спрямована на пільгове оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, практика застосування норм про оподаткування виробників сільськогосподарської продукції свідчить навпаки про постійне збільшення податкового навантаження на виробників сільськогосподарської продукції, що є вкрай негативним чинником, який обмежує розвиток сільськогосподарського виробництва та агробізнесу, що має негативні наслідки для реалізації цілей сталого розвитку, подолання бідності та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Особливістю податкових відносин за участю виробників сільськогосподарської продукції є наявність спеціальних режимів оподаткування, наявність податків, характерних лише для сфери сільськогосподарського виробництва, закріплення специфічних вимог до платників податків – виробників сільськогосподарської продукції, виокремлення специфічних об'єктів оподаткування.

Серед виробників сільськогосподарської продукції податкове законодавство передбачає найбільший режим сприяння для дрібних виробників сільськогосподарської продукції – фермерських господарств. Водночас ОСГ, які виробляють близько 60% сільськогосподарської продукції, тобто за обсягами виробленої продукції серед дрібних виробників є найбільшими виробниками сільськогосподарської продукції, мають найбільше податкове навантаження. Зазначене свідчить про дискримінацію ОСГ, які не можуть скористатись пільговим режимом оподаткування. Запропоновано поширити

режим ЄП четвертої групи на ОСГ.

Податкові відносини у сфері оподаткування виробників сільськогосподарської продукції мають особливості за об'єктним складом. Зокрема, податкове законодавство передбачає як заходи щодо стимулювання окремих видів сільськогосподарської діяльності (наприклад, вирощування продукції тваринництва), так і стимулювання окремих напрямів діяльності. На прикладі оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері зроблено висновок, що переважно застосовуються заходи податкового стимулювання розвитку аграрної галузі в цілому, які мають непрямий вплив на розвиток інновацій у аграрній сфері («податкові канікули», прискорена амортизація основних засобів, спеціальний режим оподаткування та ін.), окремі з них закріплені лише у галузевому законодавстві, що виключає їх правозастосування та реалізацію відповідних прав виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів інноваційної діяльності до внесення змін до ПК України.

Висновки до розділу III

З'ясування особливостей у правовому регулюванні зовнішніх аграрних фінансових правовідносин, дало підстави сформулювати наступні висновки:

- не дивлячись на те, що розрахункові відносини суб'єктів господарювання регулюються фінансовим законодавством, у ньому зберігається ряд особливостей, які встановлені для сільськогосподарських підприємств. Хоча можна констатувати, що намітилася стійка тенденція до уніфікації вищезазначених правовідносин;

- введення додаткових умов кредитування, а саме, корегування розміру кредитної субсидії, підзаконним нормативно-правовим актом (Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженим постановою КМ України від 29 квітня 2015 р. № 300) призводить до звуження обсягу прав позичальників, що є неприпустимим;

– враховуючи, що Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначено вичерпний перелік позичальників, яким субсидія не надається (пп. 13.3.4 п. 13.4 ст. 13), при необхідності його розширення, доцільним, з точки зору нормативної техніки, є внесення відповідних змін до вказаного нормативно-правового акту. Тому, пропонуємо доповнити підпункт 13.3.4 пункту 13.4 статті 13 Закону словами: «а також позичальникам, які мають прострочену більш як шість місяців заборгованість з платежів, контроль за справленням яких покладено на органи ДПС; і які належать до юридичних або фізичних осіб, до яких застосовуються спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції), відповідними рішеннями РНБО України» з одночасним виключенням їх з пункту 3 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженого постановою КМ України від 29 квітня 2015 р. № 300;

– з метою забезпечення права селян на доступ до ринку земель сільськогосподарського призначення, пропонується закріпити у законодавстві (у Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого постановою КМ України від 24 січня 2020 р. № 28, та Порядку надання державних гарантій на портфельній основі, затвердженого постановою КМ України від 14 липня 2021 р. № 723) можливості отримання пільгового кредиту з указаною метою громадянам України – сільськогосподарським виробникам у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»;

– хоча державні програми пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників і продовжують діяти, їхні умови поступово стають менш привабливими для позичальників – сільськогосподарських товаровиробників;

– з метою уніфікації термінології, яка застосовується у сфері державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, пропонується внести зміни до Порядку надання державних гарантій на портфельній основі,

затвердженого постановою КМ України від 14 липня 2021 р. № 723, встановивши, що поняття «сільськогосподарський товаровиробник» застосовується у значенні, наведеному у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України»;

– аграрні страхові правовідносини можна розглядати у широкому та вузькому розумінні. У вузькому розумінні це власне відносини страхування сільськогосподарської діяльності – вид страхових відносин, які виникають на підставі наявних сільськогосподарських ризиків в процесі сільськогосподарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції (страхувальників, вигодо набувачів), які спрямовані на захист майнових інтересів у разі настання страхового випадку;

– у широкому розумінні аграрні страхові правовідносини – це сукупність аграрно-страхових правовідносин, що у поєднанні з іншими (фінансовими, адміністративними, цивільними, господарськими та ін.) правовідносинами, виникають у процесі здійснення відповідної страхової діяльності з метою утворення і використання відповідних страхових фондів для запобігання та повної або часткової компенсації шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок реалізації сільськогосподарських ризиків;

– страхові відносини у аграрній сфері знаходять свій безпосередній прояв шляхом здійснення страхової діяльності (страхування), яка характеризується цільовою спрямованістю (мета), особливостями суб'єктного та об'єктного складу, специфічним порядком здійснення тощо;

– в аграрній сфері економіки можна виокремити наступні форми страхування: 1) самострахування; 2) взаємне страхування; 3) комерційне страхування, кожній з яких притаманні відповідні форми страхових фондів. Основною формою реалізації аграрних страхових правовідносин наразі є комерційне страхування;

– з метою формування конкурентного ринку у сфері надання страхових послуг доцільно розвивати неприбуткову форму взаємного страхування шляхом стимулювання страхової кооперації у аграрному секторі економіки;

– підтримується необхідність законодавчого врегулювання правового статусу товариств взаємного страхування шляхом прийняття Закону України «Про товариства взаємного страхування», яким визначити основні положення створення й функціонування товариств взаємного страхування, економічні засади їх діяльності, державне регулювання й нагляд тощо;

– аграрні страхові відносини виникають у сфері особистого страхування (страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини), у сфері майнового страхування (страхування сільськогосподарської продукції) та страхування відповідальності (страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам). Майнове страхування є найбільш поширеним в аграрній сфері. Кожна із зазначених форм має певні особливості залежно від добровільної чи обов'язкової форми страхування;

– враховуючи роль та значення виробників сільськогосподарської продукції у забезпеченні економічної, продовольчої, екологічної безпеки, подоланні бідності та сприянні зайнятості населення та розвитку сільських територій вважаємо доцільним відновити обов'язкову форму страхування у галузі рослинництва, тваринництва та рибного господарства. В сучасних умовах одним із ефективних механізмів запровадження обов'язкового страхування у рослинництві, тваринництві, рибному господарстві може бути механізм державно-приватного партнерства, який успішно застосовується в зарубіжних країнах. З огляду на це доцільним вбачаємо внесення відповідні зміни до ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» щодо розширення сфери застосування;

– сучасний стан аграрних страхових відносин характеризується низьким рівнем ефективності, серед основних причин варто виділити військову агресію російської федерації проти України, ускладнення експортних операцій із сільськогосподарською продукцією, зменшення податкових надходжень до бюджету внаслідок бойових дій та тимчасової окупації деяких аграрних регіонів України;

– актуальними у сфері регулювання аграрних страхових відносин залишаються питання страхування ризиків у виді бойових та воєнних дій (ризиків війни) та державна підтримка страхування в умовах воєнного стану на випадок бойових та воєнних дій;

– у аграрному законодавстві податкова політика у сфері сільського господарства декларується як така, що спрямована на пільгове оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, практика застосування норм про оподаткування виробників сільськогосподарської продукції свідчить навпаки про поступове збільшення податкового навантаження на виробників сільськогосподарської продукції, що є вкрай негативним чинником, який обмежує розвиток сільськогосподарського виробництва та агробізнесу, що має негативні наслідки для реалізації цілей сталого розвитку, подолання бідності та забезпечення продовольчої безпеки держави;

– особливістю податкових відносин за участю виробників сільськогосподарської продукції є наявність спеціальних режимів оподаткування, наявність податків, характерних лише для сфери сільськогосподарського виробництва, специфічні вимоги до платників податків – виробників сільськогосподарської продукції, специфічний об'єкт оподаткування;

– серед виробників сільськогосподарської продукції податкове законодавство передбачає найбільший режим сприяння для дрібних виробників сільськогосподарської продукції – фермерських господарств. Водночас особисті селянські господарства, які виробляють близько 60% сільськогосподарської продукції, тобто за обсягами виробленої продукції серед дрібних виробників є найбільшими виробниками сільськогосподарської продукції, мають найбільше податкове навантаження. Зазначене свідчить про дискримінацію особистих селянських господарств, які не можуть скористатись пільговим режимом оподаткування;

– запропоновано передбачити у податковому законодавстві режим пільгового оподаткування для особистих селянських господарств, в основу

якого може бути покладено єдиний податок 4 групи;

– податкові відносини у сфері оподаткування виробників сільськогосподарської продукції мають особливості за об'єктним складом. Зокрема, податкове законодавство передбачає як заходи щодо стимулювання окремих видів сільськогосподарської діяльності (наприклад, вирощування продукції тваринництва), так і стимулювання окремих напрямів діяльності. На прикладі оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері зроблено висновок, що переважно застосовуються заходи податкового стимулювання розвитку аграрної галузі в цілому, які мають непрямий вплив на розвиток інновацій в аграрній сфері. Серед них можна виділити наступні: «податкові канікули», прискорена амортизація основних засобів, спеціальний режим оподаткування, звільнення від сплати ввізного мита.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, сутність якого полягає у комплексному дослідженні правової природи аграрних фінансових відносин, що дозволило сформулювати наступні висновки.

1. Аграрні фінансові правовідносини як самостійний вид аграрних правовідносин предметом окремого комплексного дослідження не були. Водночас, в теорії аграрного права (раніше – колгоспного права, сільськогосподарського права) визнається існування самостійної групи аграрних відносин – аграрних фінансових правовідносин, які мають специфіку залежно від їх виду (внутрішні чи зовнішні), сфери виникнення (внутрішньогосподарські, зовнішньогосподарські) та суб'єктного складу. Водночас, в юридичній літературі відсутній єдиний підхід до визначення переліку цих відносин та об'єкта аграрних фінансових правовідносин.

2. Аграрні фінансові відносини реалізуються шляхом здійснення фінансової діяльності, яка виступає невід'ємною та необхідною умовою ефективного функціонування виробників сільськогосподарської продукції.

3. Розвиток наукових досліджень у сфері аграрних фінансових відносин характеризується наявністю наукових праць уніфікованого характеру та диференційованого характеру, в яких досліджуються окремі різновиди аграрних фінансових правовідносин, залежно від виду фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції.

4. Основні напрямки наукових досліджень аграрно-фінансових правовідносин охоплюють наукові розвідки щодо юридичної природи аграрних фінансових правовідносин (поняття, види тощо) та правових засад фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції. Другий напрямок наукових досліджень стосується диференціації аграрних фінансових правовідносин. Зокрема, в теорії аграрного права наявні наукові доробки щодо аграрних фінансових правовідносин у сфері 1) формування, розподілу і

використання відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання; 2) агроінвестування; 3) страхування; 4) кредитування; 5) оподаткування; 6) державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, у тому числі в умовах воєнного чи іншого надзвичайного стану; 7) охорони та захисту аграрних фінансових відносин від злочинних посягань.

5. Аналіз законодавства у сфері правового регулювання аграрних фінансових відносин дозволяє зробити висновок, що для нього є характерним поєднання (співвідношення) публічно-правових і приватноправових норм, при цьому такі норми діють не секторально, а діють одночасно. Це зумовлює необхідність встановлення балансу публічно-правових і приватноправових норм у аграрному праві, що може бути досягнуто за допомогою виваженої аграрної політики, яка охоплює політику у бюджетній, податковій, кредитній та інших сферах аграрної фінансової діяльності.

6. Реалізація аграрної політики здійснюється шляхом формалізації у актах аграрного законодавства. Зважаючи на такий досить об'ємний перелік пріоритетних напрямків фінансової діяльності в аграрній сфері економіки їм відповідає розгалужена система аграрного законодавства, яке регламентує фінансові відносини, що виникають в аграрній сфері.

7. Законодавство у сфері аграрних фінансових відносин характеризується комплексним характером, що проявляється у взаємодії норм різних галузей права у регулюванні внутрішніх та зовнішніх аграрних фінансових відносин, наявністю актів загального (уніфікованого) та спеціального (диференційованого) характеру.

8. За змістом законодавство у сфері аграрних фінансових відносин можна класифікувати на окремі блоки правового регулювання: 1) нормативно-правові акти, які закріплюють загальні засади фінансових правовідносин в аграрній сфері; 2) нормативно-правові акти, які визначають правосуб'єктність виробників сільськогосподарської продукції як учасників фінансових аграрних правовідносин та нормативно-правові акти, які визначають повноваження ОДВ і ОМС у сфері фінансових аграрних відносин; 3) нормативно-правові акти, які

регулюють особливості реалізації окремих видів аграрних фінансових правовідносин (кредитно-розрахункових, страхових, податкових та ін.); 4) нормативно-правові акти, які регламентують охорону, захист у сфері фінансових аграрних відносин та законодавство про запобігання рейдерству в аграрній сфері.

9. Під аграрними фінансовими правовідносинами пропонується розуміти майнові відносини, виражені у грошовій формі, врегульовані нормами аграрного, фінансового, цивільного, господарського та інших галузей права, які виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки (зокрема, при формуванні, розподілі і використанні їх фінансових ресурсів (майнових фондів), їх взаєморозрахунках між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів тощо), а також держави (в особі відповідних органів), органів місцевого самоврядування у процесі забезпечення державної фінансової підтримки вищезазначених осіб і фінансування заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій.

10. До аграрних фінансових правовідносин можна віднести такі: щодо формування, розподілу і використання майнових фондів сільськогосподарських товаровиробників; розрахункові; кредитні (включаючи правовідносини фінансового лізингу); страхові; з державним та місцевими бюджетами (щодо: сплати податків, інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки сільськогосподарськими виробниками, фінансування заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій); інвестиційні.

11. Враховуючи участь держави (особи, наділеної державно-владними повноваженнями) в аграрних фінансових правовідносинах, їх можна розподілити на публічні і приватні. До перших доцільно віднести правовідносини виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання з органами державної влади і місцевого самоврядування, а

також спеціалізованими державними фінансовими установами (державними банками і фондами) щодо формування і використання коштів державних і місцевих бюджетів. До других – правовідносини, пов’язані із формуванням, розподілом і використанням власних фондів коштів виробників сільськогосподарської продукції та інших суб’єктів господарювання, їх взаєморозрахунках між собою, комерційними фінансовими установами тощо.

12. В умовах російської агресії в аграрних фінансових правовідносинах спостерігається тенденція до підвищення ролі правовідносин, які мають публічно-правовий характер, що пов’язане, насамперед, із необхідністю вжиття державою додаткових заходів фінансової підтримки, спрямованих на забезпечення функціонування аграрного сектору економіки країни під час війни і його відбудову у післявоєнний період.

13. В залежності від сфери виникнення та функціонування, аграрні фінансові правовідносини традиційно розподіляються на внутрішні і зовнішні. До перших слід віднести: правовідносини щодо формування фінансового капіталу підприємства (створення відповідних майнових фондів суб’єктів господарювання); правовідносини щодо внутрішнього розподілу фінансового результату (прибутку) підприємства серед його засновників та учасників (членів) (наприклад, виплата дивідендів (в господарських товариствах), дивідендів та патронажних дивідендів (в сільськогосподарських кооперативах), а також здійсненням відрахувань до вказаних фондів; правовідносини щодо проведення розрахунків з членами (учасниками) у випадку припинення діяльності суб’єкта господарювання або виходу із його членів (учасників). До других: розрахункові правовідносини; кредитні правовідносини (включаючи правовідносини фінансового лізингу); страхові правовідносини; правовідносини з державним та місцевими бюджетами (щодо сплати податків та інших обов’язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки сільськогосподарськими виробниками, фінансування окремих заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій); інвестиційні правовідносини.

14. Суб’єктами аграрних фінансових правовідносин виступають: з одного

боку – держава, в особі: 1) ЦОВВ, що забезпечують здійснення публічної фінансової діяльності: а) загальної компетенції (Мінфін, Казначейство, ДПС тощо); б) галузеві (Мінагрополітики, Мінекономіки, Міндовкілля, Мінінфраструктури, Держпродспоживслужба тощо); с) місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування; 2) спеціалізованих державних фінансових установ (Фонд розвитку підприємництва, Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві, Фонди підтримки індивідуального житлового будівництва на селі, Український державний фонд підтримки фермерських господарств). З іншого боку – виробники сільськогосподарської продукції, а також інші суб'єкти господарювання (ті, що здійснюють матеріально-технічне обслуговування сільськогосподарських виробників; надають інформаційно-консультаційні та фінансові послуги; забезпечують функціонування аграрного ринку; здійснюють підготовку кадрів для села тощо).

15. Особливості внутрішніх фінансових правовідносин залежать, насамперед, від організаційно-правової форми суб'єктів господарювання. Адже порядок формування фінансових ресурсів, розподіл чистого прибутку, розрахунки у процесі їх ліквідації або у випадках припинення членства (участі), функціонування спеціальних органів, які створюються для контролю за їх фінансово-господарською діяльністю тощо, встановлюються законодавством, яким визначається правове становище таких суб'єктів. Крім того, регулювання вказаних відносин здійснюється локальними внутрішньогосподарськими нормативно-правовими актами. Відповідно, аграрним законодавством встановлені особливості у правовому регулюванні фінансових відносин в сільськогосподарських кооперативах і фермерських господарствах.

16. Не дивлячись на те, що розрахункові відносини суб'єктів господарювання регулюються фінансовим законодавством, у ньому зберігається ряд особливостей, які встановлені для сільськогосподарських підприємств. Хоча можна констатувати, що намітилася стійка тенденція до уніфікації вищезазначених правовідносин.

17. Введення додаткових умов кредитування, а саме, корегування розміру кредитної субсидії, підзаконним нормативно-правовим актом (Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженим постановою КМУ від 29 квітня 2015 р. № 300) призводить до звуження обсягу прав позичальників, що є неприпустимим. З метою їх відновлення, пропонуємо: в абзаці 1 пункту 4 вказаної постанови КМУ виключити слова «зменшених на 5 відсоткових пунктів».

18. Враховуючи, що Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначено вичерпний перелік позичальників, яким субсидія не надається (пп. 13.3.4 п. 13.4 ст. 13), при необхідності його розширення, доцільним, з точки зору нормативної техніки, є внесення відповідних змін до вказаного нормативно-правового акту. Тому, пропонуємо доповнити підпункт 13.3.4 пункту 13.4 статті 13 Закону словами: «а також позичальникам, які мають прострочену більш як шість місяців заборгованість з платежів, контроль за справленням яких покладено на органи ДПС; і які належать до юридичних або фізичних осіб, до яких застосовуються спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції), відповідними рішеннями РНБО України» з одночасним виключенням їх з пункту 3 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженого постановою КМУ від 29 квітня 2015 р. № 300.

19. З метою забезпечення права селян на доступ до ринку земель сільськогосподарського призначення, пропонується закріпити у законодавстві (у Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого постановою КМУ від 24 січня 2020 р. № 28, та Порядку надання державних гарантій на портфельній основі, затвердженого постановою КМУ від 14 липня 2021 р. № 723) можливості отримання пільгового кредиту з указаною метою громадянам України – сільськогосподарським виробникам у розумінні Закону України «Про державну

підтримку сільського господарства України».

20. Необхідно констатувати, що умови державних програм пільгового кредитування поступово стають менш привабливими для позичальників. Так, відбувається «згортання» державної допомоги за програмою «Доступні кредити 5–7–9%» для сільськогосподарських товаровиробників (встановлення максимального строку кредитування – до 31 березня 2024 р., а також прямої залежності розміру компенсаційної процентної ставки від місця розташування території, на якій здійснює свою діяльність суб'єкт підприємництва, та від мети використання коштів (інвестиційні цілі або на фінансування оборотного капіталу). Що стосується використання іншого механізму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, передбаченого Порядком надання державних гарантій на портфельній основі, затвердженим постановою КМ України від 14 липня 2021 р. № 723, то зміни, внесені постановою КМ України від 14 березня 2023 р. № 229, призвели не тільки до підвищення номінальної відсоткової ставки за кредитами майже у 2 рази (з 7 до 11 %), а й дозволили на період воєнного стану та протягом 90 календарних днів після його припинення (скасування) її збільшувати до 20 % річних.

21. З метою уніфікації термінології, яка застосовується у сфері державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, пропонується внести зміни до Порядку надання державних гарантій на портфельній основі, затвердженого постановою КМУ від 14 липня 2021 р. № 723, встановивши, що поняття «сільськогосподарський товаровиробник» застосовується у значенні, наведеному у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України».

22. Аграрні страхові правовідносини можна розглядати у широкому та вузькому розумінні. У вузькому розумінні це власне відносини страхування сільськогосподарської діяльності – вид страхових відносин, які виникають на підставі наявних сільськогосподарських ризиків в процесі сільськогосподарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції (страхувальників, вигодо набувачів), які спрямовані на захист майнових

інтересів у разі настання страхового випадку. У широкому розумінні аграрні страхові правовідносини – це сукупність аграрно-страхових правовідносин, що у поєднанні з іншими (фінансовими, адміністративними, цивільними, господарськими та ін.) правовідносинами, виникають у процесі здійснення відповідної страхової діяльності з метою утворення і використання відповідних страхових фондів для запобігання та повної або часткової компенсації шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок реалізації сільськогосподарських ризиків.

23. Страхові відносини у аграрній сфері знаходять свій безпосередній прояв шляхом здійснення страхової діяльності (страхування), яка характеризується цільовою спрямованістю (мета), особливостями суб'єктного та об'єктного складу, специфічним порядком здійснення тощо, яка реалізується у формі: 1) самострахування; 2) взаємного страхування; 3) комерційного страхування. Основною формою реалізації аграрних страхових правовідносин наразі є комерційне страхування.

24. Аграрні страхові відносини виникають у сфері особистого страхування (страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини), у сфері майнового страхування (страхування сільськогосподарської продукції) та страхування відповідальності (страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам). Майнове страхування є найбільш поширеним в аграрній сфері. Кожна із зазначених форм має певні особливості залежно від добровільної чи обов'язкової форми страхування

25. З метою формування конкурентного ринку у сфері надання страхових послуг доцільно розвивати неприбуткову форму взаємного страхування шляхом стимулювання страхової кооперації у аграрному секторі економіки;

26. Враховуючи роль та значення виробників сільськогосподарської продукції у забезпеченні економічної, продовольчої, екологічної безпеки, подоланні бідності та сприянні зайнятості населення та розвитку сільських територій вважаємо доцільним відновити обов'язкову форму страхування у

галузі рослинництва, тваринництва та рибного господарства шляхом використання механізму державно-приватного партнерства.

27. Запропоновано внесення змін до ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» щодо розширення сфери застосування; законодавчо врегулювати правовий статус товариств взаємного страхування шляхом прийняття Закону України «Про товариства взаємного страхування», яким визначити основні положення створення й функціонування товариств взаємного страхування, економічні засади їх діяльності, державне регулювання й нагляд тощо; законодавчо врегулювати питання страхування ризиків у виді бойових та воєнних дій (ризиків війни) та державної підтримки страхування в умовах воєнного стану на випадок бойових та воєнних дій.

28. У аграрному законодавстві податкова політика у сфері сільського господарства декларується як така, що спрямована на пільгове оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, практика застосування норм про оподаткування виробників сільськогосподарської продукції свідчить навпаки про поступове збільшення податкового навантаження на виробників сільськогосподарської продукції, що є вкрай негативним чинником, який обмежує розвиток сільськогосподарського виробництва та агробізнесу, що має негативні наслідки для реалізації цілей сталого розвитку, подолання бідності та забезпечення продовольчої безпеки держави.

29. Особливістю податкових відносин за участю виробників сільськогосподарської продукції є наявність спеціальних режимів оподаткування, наявність податків, характерних лише для сфери сільськогосподарського виробництва, специфічні вимоги до платників податків – виробників сільськогосподарської продукції, наявність специфічних об'єктів оподаткування.

30. Серед виробників сільськогосподарської продукції податкове законодавство передбачає найбільший режим сприяння для дрібних виробників сільськогосподарської продукції – фермерських господарств. Водночас особисті селянські господарства, які виробляють близько 60%

сільськогосподарської продукції, тобто за обсягами виробленої продукції серед дрібних виробників є найбільшими виробниками сільськогосподарської продукції, мають найбільше податкове навантаження. Що свідчить про дискримінацію особистих селянських господарств, які не можуть скористатись пільговим режимом оподаткування.

31. Запропоновано передбачити у податковому законодавстві режим пільгового оподаткування для особистих селянських господарств, в основу якого може бути покладено єдиний податок 4 групи.

32. Податкове законодавство передбачає як заходи щодо стимулювання окремих видів сільськогосподарської діяльності (наприклад, вирощування продукції тваринництва), так і стимулювання окремих напрямів діяльності. На прикладі оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері зроблено висновок, що переважно застосовуються заходи податкового стимулювання розвитку аграрної галузі в цілому, які мають непрямий вплив на розвиток інновацій в аграрній сфері. Серед них можна виділити наступні: «податкові канікули», прискорена амортизація основних засобів, спеціальний режим оподаткування та інші.

33. Податкові пільги, які безпосередньо стосуються розвитку інновацій в сільському господарстві, передбачені в спеціальному галузевому законодавстві (аграрному, господарському), що виключає можливість їх застосування на практиці до внесення відповідних змін до ПКУ. Така ситуація призводить до того, що вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції, які за своїм природним потенціалом могли б зайняти провідне місце на зовнішніх ринках сільськогосподарської продукції, наразі нездатні впроваджувати інновації в аграрний бізнес через відсутність дієвих механізмів економічного стимулювання. З метою оптимізації оподаткування агробізнесу необхідно запровадити та забезпечити стабільність і прозорість податкового законодавства та наявність об'єктивних пільг та преференцій для інноваційного розвитку аграрної сфери економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрії залучили рекордну суму кредитів – майже 4 млрд грн протягом тижня. URL: <https://agropolit.com/news/24703-agrariyi-zaluchili-rekordnu-sumu-kreditiv--mayje-4-mlrd-grn-protyagom-tijnya> (дата звернення: 22.12.2022).
2. Аграрії отримають державну підтримку при страхуванні галузевих ризиків – спільний законопроект Національного банку та Мінекономіки. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/agrariyi-otrimayut-derjavnu-pidtrimku-pri-strahuvanni-galuzevih-rizikiv--spilniy-zakonoprojekt-natsionalnogo-banku-ta-minekonomiki> (дата звернення: 02.12.2022).
3. Аграрне право України. Навч. посіб. / За ред. Т.Є. Харитонової та І.І. Каракаша. Одеса: Юридична література, 2017. 436 с.
4. Аграрне право України. Підручник / За ред. В.З. Янчука. Київ: Видавництво Юрінком Інтер, 2000. 720 с.
5. Аграрне право України. Підручник / За ред. О.О. Погрібного. Київ: Істина, 2004. 448 с.
6. Аграрне право. Підручник / За ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
7. Аграрне право: підручник / За заг. ред. А.М. Статівки. Харків: Право, 2018. 416 с.
8. Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку: колективна монографія / За ред. А.П. Гетьмана та Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. 576 с.
9. Аграрні збитки та втрати під час війни: методологія оцінювання і поточні результати. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/agrarni_zbitki_ta_vtrati_pid_chas_viyeni_metodologiya_otsinyuvannya_i_potochni_rezultati# (дата звернення: 18.05.2023).
10. Алієва Х.Н. Правове регулювання реформування аграрних відносин

за законодавством України та Російської Федерації: порівняльно–правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 19 с.

11. Аналіз регуляторного впливу до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» та деяких інших законів України щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». URL: https://minjust.gov.ua/m/str_11355 (дата звернення: 02.12.2022).

12. Антонів Р. Страхування під час війни. Що змінюється у страхуванні з введенням воєнного стану? Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/14/685760/> (дата звернення: 02.12.2022).

13. Арістова І.В., Уркевич В.Ю. Правова природа сільськогосподарської дорадчої діяльності. Адміністративне право і процес. 2013. № 2 (4). С. 76–84.

14. Баб'як М. Дисципліна. Економічна енциклопедія. У 3-х томах. / Відп. ред. С.В. Мочерний. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1.: А–К. 864 с.

15. Багай Н.О. Розвиток науки аграрного права України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.06; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2002. 243 с.

16. Бакай Ю.Ю. Державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників в умовах воєнного часу. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 94-96.

17. Бакай Ю.Ю., Гончаренко Я.А. Актуальні питання законодавчого забезпечення у сфері державної підтримки суб'єктів агробізнесу під час воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне

правознавство». 2023. № 1. С. 276–282. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/46.pdf> (дата звернення: 15.09.2023).

18. Батигіна О.М., Войтенко К.С. Новели кредитної підтримки аграріїв в умовах воєнного стану. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 97-100.

19. Берlach А.І. Запобігання зловживанням у сфері іноземного інвестування в АПК. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання. Монографія / За ред. В.І. Семчика. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 252 с. С. 230-245.

20. Берlach А.І. Проблеми протидії злочинності в аграрній сфері економіки України в процесі її реформування. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні: монографія / За ред. В.І. Семчика. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. 280 с. С. 229-230.

21. Бізнес «за» ліквідацію Фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно. URL: <https://eba.com.ua/biznes-za-likvidatsiyu-fondu-vykonannya-zobov-yazan-za-skladskymy-dokumentamy-na-zerno/> (дата звернення: 18.04.2022).

22. Білека А.А. Правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу: теоретичні та практичні засади. Держава та регіони. Серія : Право. 2013. № 1 (39). С. 135-139.

23. Білінська О.В. Правові засади державної аграрної політики України: дис.... канд. юрид. наук. 12.00.06; Нац. ун-т «Юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2013. 187 с.

24. Вдовиченко А. Історія спрощеної системи оподаткування для сільськогосподарських підприємств в Україні. URL: <https://ngoipr.org.ua/blog/istoriya-sproshhenoyi-sistemi-opodatkovannya-dlya-silskogospodarskih-pidpriyemstv-ukrayin/> (дата звернення: 23.08.2023).

25. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: земельне

та аграрне право. / Ред. кол.: М.В. Шульга, В.В. Носік, П.Ф. Кулинич. Харків: Право, 2019. 696 с.

26. Віленчук О.М. До питання розвитку товариств взаємного страхування та страхових кооперативів в аграрній сфері. Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні: мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (5-7 квіт. 2012 р. Житомир). ЖНАЕУ, 2012. С. 253–259.

27. Вільович В. Разом і банк легше створити. URL: <https://a7d.com.ua/agropoltika/1427-razom-i-bank-legshe-stvoriti.html> (дата звернення: 10.01.2023).

28. Воронова Л.К. Кредитування колгоспу. Серія «Бібліотечка колгоспника». Київ: Видавництво «Урожай», 1974. 72 с.

29. Гафурова О., Мальчик О. Правові засади державної підтримки оптових ринків сільськогосподарської продукції. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 9. С. 90-94.

30. Гафурова О.В. Правове регулювання послуг у сфері сільського зеленого туризму (на прикладі особистих селянських господарств). Право. Людина. Довкілля. 2019. № 4. С. 20–28.

31. Гафурова О.В. Правові засади сільської гостинності в умовах інклюзивного сільського розвитку. Право. Людина. Довкілля. 2021. № 2. С. 27–35.

32. Гафурова О.В. Проблеми правового регулювання діяльності особистих селянських господарств. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 280–284.

33. Гафурова О.В. Сільськогосподарська діяльність (сільськогосподарське виробництво) як об'єкт аграрних правовідносин. Підприємництво, господарство і право. 2008. № 4. С. 56–59.

34. Гафурова О.В., Марченко С.І. Новели законодавства про сільськогосподарську кооперацію. Право. Людина. Довкілля. 2021. № 2. С. 28–35.

35. Гафурова О.В., Марченко С.І. Правове регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС. Право. Людина. Довкілля. 2019. № 4. С. 29–35.

36. Гафурова О.В., Марченко С.І., Правові засади діяльності саморегулювних організацій в сфері агрострахування. Право. Людина. Довкілля. 2020. № 2. С. 32–38.

37. Гафурова О.В., Сиволоцька С.І. Державна підтримка фермерських господарств в Україні та Європейському Союзі: правові аспекти. Монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2017. 336 с.

38. Гафурова В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права і обов'язки членів. Київ: МАУП, 2006. 200 с.

39. Герасименко Н. Агрострахування – потенціал для сталого розвитку агрокомпаній: поточний стан та перспективи розвитку в Україні. URL: https://apd_ukraine.de/images/2021/APD_Berichte_2021/08_Agrarversicherung/Bericht_APD_Agrarversicherung_UKR.pdf (дата звернення 10.01.2023).

40. Гончаренко В.В. Концептуальні підходи щодо вирішення проблеми кредитування аграрного сектору національної економіки. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/spec/19.pdf> (дата звернення 10.01.2023).

41. Горіславська І.В. Правові засади здійснення аграрних страхових відносин: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2013. 228 с.

42. Горіславська І.В. Правове регулювання страхових відносин сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2010. 16 с.

43. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 18, № 19-20. № 21-22. Ст. 144.

44. Григор'єва Х.А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: автореф. дис. ... д-ра

юрисд. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 40 с.

45. Григор'єва Х.А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

46. Григор'єва Х.А. Реформування законодавчих засад оподаткування сільськогосподарських товаровиробників: агропротекційний вибір. Науковий вісник УжНУ. 2017. Вип. 42. С. 146-150.

47. Грущинський Я.М. Правове регулювання агроінвестиційної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 18 с.

48. Гуревський В.К. Аграрні правовідносини. Аграрне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного. Київ: Істина, 2004. С. 87–93.

49. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 року № 55-XII. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1990. № 31. Ст. 429.

50. Дем'янишин В., Костецький В. Вплив рейдерства на фінансову безпеку суб'єктів господарювання. Світ фінансів. № 3(72). 2022. С. 156-164.

51. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158. Офіційний вісник України. 2007. № 73. Ст. 2715.

52. Дмитренко Е.С. Правове регулювання фінансової діяльності в аграрному секторі економіки. Порадник керівникові сільськогосподарського підприємства: навчальний і науково-практичний посібник / За ред. А.П. Гетьмана, В.З. Янчука. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 338-414.

53. Добрунік Т.П., Радова О.В. Особливості оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників: сучасний стан та перспективи. Облік та оподаткування: сучасний стан та перспективи розвитку / За ред. Р.В. Кузіна. Одеса. 2019. С. 102–123.

54. Договірне право України. Загальна частина. Навчальний посібник / За ред. О.В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 896 с.

55. Єрмоленко В.М. Джерела аграрного права: Монографія. Одеса:

Видавничий дім «Гельветика», 2021. 510 с.

56. Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика. Київ: Монографія. Магістр ХХІ сторіччя, 2005. 304 с.

57. Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин. Монографія. Київ: Магістр ХХІ сторіччя. 2008. 188 с.

58. Єрмоленко В.М., Єрмоленко І.М. Юридична природа аграрних фінансових правовідносин. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2023. № 9. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/law/2023/9/9216> (дата звернення: 25.09.2023).

59. Жмудинський В.П. Організаційно-правове забезпечення оподаткування сільськогосподарських підприємств в Україні: дис....канд. юрид. наук. 12.00.07; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 231 с.

60. Жушман В.П. Аграрне право та законодавство України (В питаннях та відповідях): Навчально-практичний посібник. Харків: Одіссей, 2006. 736 с.

61. Жушман В.П., Корнієнко Г.С. Опорно-логічні схеми з початкової дисципліни «Аграрне право України» та аграрне законодавство України: Навчальний посібник. Харків: Одіссей, 2009. 400 с.

62. Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року, затверджена Законом України від 24.05.2012 р. № 4836-VI. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013 № 17. Ст.146.

63. Зануда А. Як вторгнення Росії обвалить бюджет України та вдарить по економіці Європи – прогнози МВФ. BBC News Україна. 22 квітня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61190565> (дата звернення: 18.09.2022).

64. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на надання державної підтримки агропромислому комплексу, затверджений рішенням Рахункової палати від 20.08.2019 р. № 20-6. Київ, 2019. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/20-6_2019/Zvit_20-6_2019.pdf (дата звернення:

18.09.2021).

65. Здирко Н., Іщенко Я. Організаційні основи побудови системи обліку витрат виробництва фермерських господарств. Економіка та суспільство. 2023. № 50. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-86> (дата звернення: 29.08.2023).

66. Земко А.М. Питання розвитку сільських територій як об'єкта аграрних відносин. Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах : Мат-ли наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.) / За заг. ред. А.М. Статівки. Харків: Юрайт, 2018. С. 31–35.

67. Земко А.М. Правове забезпечення організації підсобних виробництв і промислів сільськогосподарських підприємств: дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 188 с.

68. Земко А.М. Кредитування аграрних товаровиробників: проблеми законодавчого забезпечення. Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз: мат-ли круглого столу, присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Харків, 12 травня 2023 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2023. С. 208–212.

69. Земко А.М. Продовольча безпека в умовах війни: правові аспекти. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 112–115.

70. Земко А.М., Пахолук А.М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види. Науковий вісник УжНУ. Серія: Право. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 17–22.

71. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання. Монографія. Кол. авторів./ За ред. В.І. Семчика. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 252 с.

72. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. Київ, 2015. 336 с.

73. Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг, затверджена постановою правління Національного банку України від 29.07.2022 р. № 163. Офіційний вісник України. 2022. № 64. Ст. 3874.

74. Інструкція про порядок здійснення внутрішнього фінансового контролю за роботою державних підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління Міністерства аграрної політики України, затверджена наказом Міністерства аграрної політики від 22.02.2007 р. № 112. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM032012> (дата звернення: 18.07.2022).

75. Інформаційна довідка: Податкова система країн-членів ЄС. 2022. № 11. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZKX1.pdf (дата звернення: 22.08.2023).

76. Карлін М.І. Фінансова система України: навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. 324 с.

77. Клеріні Г.В. Агросстрахування в умовах воєнного стану: проблеми правового регулювання і виклики майбутнього. Аналітично-порівняльне правознавство: електрон. наук. фах. вид. 2022. № 6. С. 179-183. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273734> (дата звернення: 22.08.2023).

78. Клеріні Г.В. Правове регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою в Україні: дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 219 с.

79. Клеріні Г.В. Правові засади страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою в Україні: монографія. Харків: Право, 2020. 176 с.

80. Клеріні Г.В. Про суб'єктів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Науковий вісник МГУ. Серія «Юриспруденція». 2016. № 22. С. 138-140.

81. Коваленко Т.О. Податкові механізми підтримки фермерів: правові питання. Агробізнес сьогодні. 2019. № 15-16. С. 92-97.
82. Коваленко Т.О., Марченко С.І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 295 с.
83. Коваленко Т.О. Законодавство про сільськогосподарські кооперативи. URL:<http://agro-business.com.ua/agro/u-pravovomu-poli/item/20618-zakonodavstvo-pro-silskohospodarski-kooperatyvy.html> (дата звернення: 8.04.2022).
84. Ковальчук М.О. Земля як об'єкт інвестиційного розвитку за законодавством України. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 176 с.
85. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 19. Ст.74.
86. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24). Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.
87. Кондратенко Д.Ю. Правові аспекти формування інвестиційного потенціалу аграрного сектору України в умовах воєнного стану. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ТОВ «Прінтеко», 2022. С. 116-118.
88. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
89. Концептуальні напрями здешевлення кредитів сільськогосподарським товаровиробникам для купівлі земель сільськогосподарського призначення, схвалені розпорядженням КМУ від 29.09.2019 р. № 882-р. Офіційний вісник України. 2019. № 79. Ст.2728.
90. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.12. 2015 р. № 1437-р. Офіційний вісник України. 2016.

№ 24. Ст. 960.

91. Концепція розвитку сільських територій, схвалена розпорядженням КМУ від 23.09. 2015 р. № 995-р. Офіційний вісник України. 2015. № 78. Ст. 2624.

92. Кооперативне право: підручник для студентів вузів / За ред. В.І. Семчика. Київ: Ін Юре, 1998. 332 с.

93. Кравченко Л.М. До питання про правову природу закону про державний бюджет. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_11355 (дата звернення: 26.09.2022).

94. Кредити під 5–7–9% під час війни: найбільше грошей видали на аграрний бізнес та антивоєнні цілі. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/15/690427/> (дата звернення: 15.01.2023).

95. Курман Т.В. Аграрні відносини у сфері фінансової підтримки агробізнесу: новели і проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство: електрон. наук. фах. вид. 2023. № 1. С. 283–287.

96. Курман Т.В. Організаційно-правові засади кредитної підтримки аграрних товаровиробників. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнар. наук. конф. «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12–13 листопада 2010 р.). Хмельницький: вид-во Хмельницького ун-ту управління та права. 2010. С. 152–153.

97. Курман Т.В. Правові засади грантової підтримки агробізнесу як напряму державної аграрної політики України в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство: електрон. наук. фах. вид. 2023. № 3. С. 219–223.

98. Лебідь В.С. Організаційно-економічний механізм забезпечення аграрного виробництва: дис... канд. економ. наук: 08.00.03; Вінницький національний аграрний ун-т. Вінниця, 2017. 184 с. URL: <https://vsau.org/assets/images/content/nauka/specrady/dis-lebid.pdf> (дата звернення: 18.11.2022).

99. Лист Міністерства юстиції України «Щодо проєкту Закону України, реєстр. № 4457-1 від 22 грудня 2020 р.» URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2080946.pdf (дата звернення: 18.07.2022).

100. Лямцева Т.В. Правове забезпечення виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2010. 20 с.

101. Манів З.О., Луцький І.М. Економіка підприємства. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2004. 580 с.

102. Марич Х. Сільськогосподарське страхування: поняття, ознаки, види. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 865. С. 405–412.

103. Марченко С.І. Правові проблеми державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва. Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія / За заг. ред. М.В. Шульги. Харків: Юрайт; 2020. С. 123-132.

104. Марченко С.І. Аграрні фінансові правовідносини фермерських господарств. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки. 2023. № 9. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-9-9217> (дата звернення: 30.09.2023).

105. Марченко С.І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва. Київ: Обрії, 2010. 200 с.

106. Марченко С.І. Правове регулювання взаємодії держави та аграрного бізнесу щодо окремих фітосанітарних заходів в умовах воєнного стану. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 126–128.

107. Марченко С.І. Правові засади державної аграрної політики України щодо санітарних та фітосанітарних заходів в умовах воєнного стану. Науковий вісник УжНУ. Серія Право. Вип. 76: Ч. 2. 2023. С. 24–28.

108. Марченко С.І., Новак Т.С. Проблеми організаційно-правових форм в аграрній сфері Право. Людина. Довкілля. 2021. № 4. С. 45–53.

109. Мацелюх Н.П., Скорик М.О. Оподаткування аграрного сектору: проблеми і нові підходи в системі державного регулювання. Агросвіт. 2016. № 12. С. 24–28.

110. Методика складання бізнес-планів, затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 21.04.1997 р. № 56. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN759> (дата звернення: 05.12.2022).

111. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495–VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 44–45. № 46–47. № 48. Ст. 552.

112. Мочерний С.В., Довбенко М.В. Економічна теорія: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 856 с.

113. Мужилівський В.В. Державно-приватне партнерство як засіб удосконалення обов'язкового страхування в Україні. Вісник економіки, транспорту і промисловості. 2012. № 37. С. 60–64.

114. Навроцький С.А. Страховий захист у сільському господарстві: теорія, методологія, практика: автореф. дис.... д-ра. економ. наук: 08.00.08; Нац. наук. центр «Інститут аграрної економіки УААН. Київ, 2012. 44 с.

115. Нагребельний В.П. Фінансова дисципліна. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Українська енциклопедія», 1998. Т. 2 Д–Й. 744 с. URL: <https://cyclop.com.ua/content/view/1051/58/1/25/#39744> (дата звернення: 08.09.2021).

116. Науково-практичний коментар Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». / За

ред. А.М. Статівки. Харків: Юрайт, 2013. 432 с.

117. Національне Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28.02.2013 р. за № 336/22868. Офіційний вісник України. 2013. № 19. Ст. 665.

118. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 25.02. 2000 р. № 39, зареєстроване у Міністерстві юстиції України 15.03.2000 р. за № 161/4382. Офіційний вісник України. 2000. № 11. Ст. 441.

119. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності. ДК 009:2010. Принято та надано чинності наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text> (дата звернення: 15.02.2023).

120. Нестеренко А.С Дослідження фінансових правовідносин як об'єкту механізму функціонування фінансової системи України. Право та державне управління. 2020. №1. Т. 1. С. 205-210. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/tom_1/33.pdf (дата звернення: 08.09.2022).

121. Нестеренко А.С. Фінансова система України. Правова характеристика та законодавче регулювання: автореф. дис. ...д-ра. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 38 с.

122. Новий закон для ринку страхування – що зміниться для компаній та споживачів їхніх послуг. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/noviy-zakon-dlya-rinku-strahuvannya--scho-zminitsya-dlya-kompaniy-ta-spojivachiv-yihnih-poslug> (дата звернення: 09.09.2023).

123. Носік В.В. Предмет аграрно-правового регулювання в сучасних умовах: теоретичні аспекти. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: мат-ли Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.) / За ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила, В.І. Семчика. Київ: ВЦ НУБіП України, 2012. С. 26–28.

124. Опарін В. Фінанси. Економічна енциклопедія: у 3 т. / ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Т. 3: П–Я. Київ: Вид. центр «Академія», 2000. С. 796–799.
125. Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія / за заг. ред. М.В. Шульги. Харків: Юрайт; 2020. 308 с.
126. Орлова О.С. Правове регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів господарювання: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.04; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 229 с.
127. Орлюк О.П. Фінансова система. Фінансова енциклопедія. А–Я / За заг. ред. О.П. Орлюк. Київ: Юрінком Інтер., 2008. С. 422–423.
128. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
129. Осадько А.С. Правове регулювання лізингових відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 25 с.
130. Особисті селянські господарства за регіонами на 1 січня 2022 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/osg/arh_osg_reg_2021u.html (дата звернення: 20.07.2023).
131. Пантелеймоненко А.О. Західноєвропейські товариства взаємного страхування та страхові кооперативи: сутність організації, зміст діяльності і значення. Вісник Львівської комерційної академії. 2011. Вип. 10. С. 509–520.
132. Панченко В.В. Внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств як форма аграрного права. Харків: Видавництво «С.А. М.», 2012. 164 с.
133. Панченко В.В. Загальні засади організаційно-правового забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: монографія / За ред. В.Ю.Уркевича та М.В.Шульги. Київ: Видавець О.М.Ешке, 2014. С. 156–181.

134. Пахолюк А.М. До визначення аграрних фінансових правовідносин Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні. Тези доповідей учасників Всеукр. дистанц. наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / За заг. ред. М.І. Іншина. Київ: Освіта України, 2021. С. 153–155.

135. Пахолюк А.М. Загальна характеристика внутрішніх і зовнішніх аграрних фінансових правовідносин. Право. Людина. Довкілля. 2021. № 3. С. 91–97.

136. Пахолюк А.М. Оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері за законодавством України. Право. Людина. Довкілля. 2020. № 4. С. 60–66.

137. Пахолюк А.М. Правове регулювання страхування аграрного сектору як інструменту захисту в умовах воєнного стану в Україні. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 126–128.

138. Пахолюк А.М. Щодо класифікації аграрних фінансових правовідносин. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: тези доповідей за матеріал. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 23-24 квітня 2021 р.) / відп. ред. Я. І. Ленгер, А. М. Земко. Луцьк: ІВВ Луцький НТУ, 2021. С. 83–87.

139. Пахолюк А.М. Правове регулювання оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері. Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: збірник ма-лів наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листопада 2020 р.) / За ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги, Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2020. С. 388–393.

140. Пацурія Н.Б. Страхові правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-

Поліграф», 2013. 504 с.

141. Пацурія Н.Б. Генезис публічно-правових засад регулювання обов'язкового страхування у сфері господарювання. URL: <https://coordynata.com.ua/genezis-publicno-pravovih-zasad-reguluvanna-obovazkovogo-strahuvanna-u-sferi-gospodaruvanna>

142. Підтримка здешевлення кредитів. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zdeshevlennya-kreditiv> (дата звернення: 05.12.2023).

143. Планування, ресурсне забезпечення, фінансування і кредитування підприємств. / Віталій Семчик. Навчаючись, навчаю... Вибрані праці. До 85-річчя. Київ: Спринт–Сервіс, 2012. С. 93-99.

144. Податкова реформа в Україні. URL: <https://minjust.gov.ua/m/podatкова-reforma-v-ukraini> (дата звернення: 15.08.2023).

145. Податкове право України: навчальний посібник / За заг. ред. М.П. Кучерявенко. Харків: Право, 2010. 256 с.

146. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. Ст. 112.

147. Податкові канікули: які податки дозволено не платити. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/194307_podatkov-kankuli-yak-podatki-dozvoleno-ne-platiti (дата звернення: 06.06.2022).

148. Покальчук М.Ю. Щодо визначення суб'єктів аграрного права. Форум права. 2017. № 4. С. 185–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 03.06.2022).

149. Положення про Аграрний фонд, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 6.07.2005 р. № 543. Офіційний вісник України. 2005. № 27. Ст. 1574. Викл. на підс. Постанови КМУ № 987 від 02.09.2022 р.

150. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою правління Національного банку України від 29.12. 2017 р. № 148. Офіційний вісник України. 2018. № 10. Ст. 369.

151. Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 02.09. 2015 р. № 667. Урядовий кур'єр. 2015. № 168.

152. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124. Урядовий кур'єр. 2021. № 35.

153. Положення про Міністерство економіки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 459. Урядовий кур'єр. 2014. № 175.

154. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 614. Урядовий кур'єр. 2020. № 139.

155. Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 р. № 460. Урядовий кур'єр. 2015. № 131.

156. Порядок визначення продукції власного виробництва підприємств з іноземними інвестиціями, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України КМУ від 05.09.1996 р. № 1061. Урядовий кур'єр. 1996. 19 вересня.

157. Порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються для здешевлення вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2005 р. № 325. Офіційний вісник України. 2005. № 19. Ст.997.

158. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 р. № 106. Офіційний вісник України. 2018. № 22. Ст. 728.

159. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16.08.2022 р. № 918. Офіційний вісник України.

2022. № 68. Ст. 4113.

160. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29.04. 2015 р. № 300. Офіційний вісник України. 2015. № 40. Ст. 1191.

161. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. № 1102. Офіційний вісник України. 2004. № 34. Ст. 2269.

162. Порядок надання державних гарантій на портфельній основі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.07. 2021 р. № 723. Офіційний вісник України. 2021. № 58. Ст. 3604.

163. Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. Офіційний вісник України. 2020. № 12. Ст. 489.

164. Порядок складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки, затверджений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України від 02.03.2015 р. № 205, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 19.03.2015 р. за № 300/26745. Офіційний вісник України. 2015. № 24. Ст. 691.

165. Порядок та умови надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій) і Переліку сільськогосподарських культур та видів страхових ризиків (продуктів), на які у 2012 році надається компенсація вартості страхових платежів (премій): Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 року № 813. Офіційний вісник України. 2012. № 66. Ст. 2704. Постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 1342 від 09.12.2021 р.

166. Послуги кредитно-гарантійних установ. Ч.3. URL: <https://>

fin.biem.sumdu.edu.ua/images/My_files/Fin_Services/Part3.pdf (дата звернення: 18.07.2022).

167. Постанова Верховного Суду від 07.10.2021 у справі № 922/3059/16. URL:<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=102735520&red=100003d51890040f9b85f4583b43d906bb0d6b&d=5>(дата звернення: 10.02.2023).

168. Постанова Верховного Суду від 28.04.2021 р. у справі № 908/522/20. URL:<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96668851&red=10000337baa81529a0096a951e92724bad4232&d=5> (дата звернення: 10.02.2023).

169. Постанова Верховного Суду від 27.01.2022 р. у справі № 924/233/21. URL:https://verdictum.ligazakon.net/document/102854559?_ga=2.126782029.1962761846.1671634006-2064196490.1664964495 (дата звернення: 10.02.2023).

170. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70824(дата звернення: 18.11.2021).

171. Правдюк Н.Л. Формування сталої фінансової системи аграрного сектору. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/formuvannya-staloi-finansovoi-sistemi-agrarnogo-sektoru.html> (дата звернення: 18.07.2022).

172. Примірні правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу, затверджені наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 06.04.2021 р. № 703. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0703915-21/card6#Public> (дата звернення: 15.08.2022).

173. Про аграрні розписки: Закон України від 06.10.2012 р. № 5479-VI. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 50. Ст.695.

174. Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 р. № 5293-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 43. Ст. 616.

175. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-

IX. Голос України. 2022. № 171.

176. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 40. Ст.365.

177. Про ветеринарну медицину: Закон України від 04.02.2021 р. № 1206-IX. Офіційний вісник України. 2021. № 23. Ст. 1034.

178. Про визнання такими, що втратили чинність, постанов Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590 та від 8 липня 2015 р. № 467: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2022 р. № 857. Офіційний вісник України. 2015 р. № 31. Ст.897.

179. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції: Закон України від 04.06.2009 року № 1447-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2009. № 43. Ст.638.

180. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству: Закон України від 12.05.2022 р. № 2255-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2255-20#Text> (дата звернення: 17.08.2022).

181. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану: Закон України від 13.07.2023 р. № 3249-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3249-20#Text>(дата звернення: 27.08.2023).

182. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству: Закон України від 5.12. 2019 р. № 340-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2020. № 12. Ст.66.

183. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення:Закон України від 31.03. 2020 р. № 552-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 20. Ст.142.

184. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України

щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва»: постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2023 р. № 229. Офіційний вісник України. 2023. № 33. Ст. 1763.

185. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік та деяких інших законодавчих актів України: Закон від 25.03.2005 р. № 2505-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 17. № 18-19. Ст.267.

186. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16.01.2020 р. № 466. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 32. Ст.227.

187. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 7-8. № 9. Ст.55.

188. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 12.05.2022 р. № 2260-IX. Урядовий кур'єр. 2022. № 121.

189. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 р. № 533-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 17. Ст.106.

190. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень: Закон України від 30.11. 2021 № 1914-IX. Офіційний вісник України. 2021. № 100. Том 1. Ст. 6546.

191. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. №2120-IX. Урядовий кур'єр. 2022. № 63.

192. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції: Закон України від 17.12.2020 р. № 1115-IX. Офіційний вісник України. 2021. № 18. Ст. 700.

193. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість при оподаткуванні операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції: Закон України від 01.07.2021 р. № 1600–IX. Офіційний вісник України. 2021. № 62. Ст.1034.

194. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723: постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 р. № 274. Офіційний вісник України. 2022. № 25. Ст. 1348.

195. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 і 29: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 р. № 312. Офіційний вісник України. 2022. № 26. Ст. 1397.

196. Про встановлення строків, до настання яких торговці повинні забезпечити можливість здійснення безготівкових розрахунків (у тому числі з використанням електронних платіжних засобів, платіжних застосунків або платіжних пристроїв) за продані ними товари (надані послуги): постанови КМУ від 29 липня 2022 р. № 894. Офіційний вісник України. 2022. № 66. Ст. 3966.

197. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 31. Ст. 343.

198. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. Відомості Верховної Ради України(ВВР). 2004. № 25. Ст. 352.

199. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 49. Ст.527.

200. Про деякі питання здійснення страхування сільськогосподарської

продукції з державною підтримкою: Розпорядженням Нацкомфінпослуг від 30 жовтня 2012 р. № 1968. Офіційний вісник України. 2012. № 91. Ст. 3713. Розпорядження втратило чинність на підставі Постанови Національного банку № 106 від 20.10.2021 р.

201. Про забезпечення реалізації статті 10 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2000 р. № 1336. Офіційний вісник України. 2000. № 35. Ст. 1491.

202. Про Загальнодержавну цільову економічну програму проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010-2015 роки: Закон України від 04.06. 2009 р. № 1446-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2009. № 42. Ст. 636.

203. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 28. Ст.205.

204. Про затвердження граничного розміру, структури та порядку застосування страхових тарифів для страхування посівів озимої пшениці з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 р. № 1285. Офіційний вісник України. 2021. №98. Ст.6386.

205. Про затвердження Державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності на період до 2009 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 927. Офіційний вісник України. 2007. № 52. Ст. 2125.

206. Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «Підтримка: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 204. Офіційний вісник України. 2022. № 26. Ст.1458.

207. Про затвердження Положення про порядок формування і використання коштів фондів підтримки індивідуального житлового будівництва на селі: постанова КМУ від 03.08.1998 р. № 1211. Офіційний вісник України. 1998. № 31. Ст. 1174.

208. Про затвердження Порядку здійснення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним статтею 130 Земельного кодексу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2021 р. № 637. Офіційний вісник України. 2021. № 51. Ст. 3158.

209. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків: Постановою Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 р. № 590. Офіційний вісник України. 2003. № 17. Ст. 780.

210. Про затвердження Порядку надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 р. № 1342. Офіційний вісник України. 2021. № 100. Ст. 6591.

211. Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 1.02.1997 р. № 132. Офіційний вісник України. 1997. № 6. Ст. 64.

212. Про затвердження фінансового плану Комунального сільськогосподарського підприємства «Запоріжзеленгосп» Запорізької обласної ради на 2019 рік. URL: <https://zor.gov.ua/sites/default/files/upload/Projrsh/20181211145709.pdf> (дата звернення: 18.07.2022).

213. Про затвердження форм документів щодо надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022 р. № 355. Офіційний вісник України. 2022. № 61. Ст. 3703.

214. Про заходи щодо протидії рейдерству: Указ Президента України від

22.07.2019 р. № 542/2019. Офіційний вісник України. 2019. №59. Ст. 7.

215. Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства: Закон України від 9.04.1999 р. № 587-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 20-21. Ст. 191. Закон втратив чинність на підставі Кодексу № 2755-VI (2755-17) від 02.12. 2010 р.

216. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 35. Ст. 258.

217. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4.07.2002 року № 40-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 36. Ст.266.

218. Про карантин рослин: Закон України від 19.01.2006 р. № 3369-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 19-20. Ст. 167.

219. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 р. № 2114-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 20. Ст.272.

220. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 5. Ст. 35.

221. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України(ВВР). 1997. № 24. Ст. 170.

222. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2009. № 51. Ст. 755.

223. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 1. Ст. 17.

224. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 36. Ст. 275.

225. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 29. Ст.2 32.

226. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 41. Ст.491.

227. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 39. Ст. 349.

228. Про пестициди і агрохімікати Закон України від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 14. Ст. 91.

229. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. Офіційний вісник України. 2021. № 62. Ст. 3876.

230. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. Голос України. 2023. № 32.

231. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сільського господарства та експорту агропродукції під час воєнного стану: Постанова Верховної Ради України 3204-IX від 29.06.2023 р. Офіційний вісник України. 2023. № 65. Ст. 3670.

232. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу: Закон України від 15.05.92 р. № 2346-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 32. Ст. 453.

233. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон УРСР від 17.10.1990 р. № 400-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 45. Ст. 602.

234. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 р. № 1644-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 40. Ст. 2018.

235. Про систему оподаткування: Закон України від 02.02.94 р. № 3904-XII. Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 21. Ст. 130.

236. Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23.09.2008 р. № 575-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2009. № 9. Ст. 115.

237. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06. 2004 р. № 1807-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 38. Ст.

470.

238. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2020. № 52. Ст. 497.

239. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 39. Ст. 261. Вт. чин. на підставі Закону України № 819-IX від 21.07.2020 р.

240. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16.07.1999 р. № 991-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 40. Ст. 363.

241. Про стандартизований страховий продукт для страхування озимих зернових сільськогосподарських культур з державною підтримкою від сільськогосподарських страхових ризиків на весь період вирощування: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 24.05.2023 р. № 1190. Офіційний вісник України. 2023. № 69. Ст. 4021.

242. Про стандартизований страховий продукт для страхування площ посівів озимих зернових сільськогосподарських культур з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1634-21#Text> (дата звернення: 20.01.2023).

243. Про створення Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві: постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2022 р. № 125. Офіційний вісник України. 2022. № 18. Ст. 975.

244. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18.01.2001 р. № 2238-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 11. Ст.52.

245. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 18. Ст. 78.

246. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР).

2018. № 13. Ст. 69.

247. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 45. Ст. 363.

248. Про фіксований сільськогосподарський податок: Закон України від 17.12.1998 р. № 320-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 5. Ст. 39.

249. Про фінансовий лізинг: Закон України від 4 лютого 2021 р. № 1201-IX. Офіційний вісник України. 2021. № 22. Ст. 976.

250. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 1. Ст. 1.

251. Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві: Закон України від 04.11.2021 р. № 1865-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2022. № 6. Ст. 42.

252. Про холдингові компанії в Україні: Закону України від 15.03.2006 р. № 3528-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 34. Ст. 291.

253. Прогляда І. О. Правові засади діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.

254. Проект Закону № 4592 від 14.01.2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70824 (дата звернення: 5.10.2021).

255. Проект Закону про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації № 7385 від 17.05.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39602>. (дата звернення: 9.08.2022).

256. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення адміністративної

відповідальності за порушення вимог державного фінансового контролю за № 6522 від 18.01.2022 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webpr oc4_1?pf3511=73591 (дата звернення: 9.08.2022).

257. Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану № 8299 від 22.12.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billI nfo/Bills/Card/41055> (дата звернення 09.09.2023).

258. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану № 8298 від 22.12.2022 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webpr oc4_1?p f3511= 75367 (дата звернення 09.09.2023).

259. Радянське колгоспне право: навч. посібн. / За ред. М.І. Козиря, В.З. Янчука. Москва: Юридична література. 1978. 472 с.

260. Регламент (ЄС) 2021/2115 Європейського парламенту та Ради від 2 грудня 2021 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115> (дата звернення: 05.09.2023).

261. Регламент (ЄС) 2021/2116 Європейського парламенту та Ради від 2 грудня 2021 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2116> (дата звернення: 05.09.2023).

262. Регламент (ЄС) 2021/2117 Європейського парламенту та Ради від 2 грудня 2021 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2117> (дата звернення: 05.09.2023).

263. Рейтинг за оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку податкової конкурентоспроможності за 2022 р. URL: <https://taxfoundation.org/wp-content/uploads/2022/10/2022-International-Tax-Competitiveness-Index-Rankings-in-Europe-2022-Global-Tax-Competitiveness-Ranki ngs-2022-Global-Tax-Rankings-in-OECD-Global-Tax-overall-rankings1.png> (дата звернення: 12.02.2023).

264. Ринок землі: чи може ФОП набути у власність ділянку

сільськогосподарського призначення? URL: <https://minjust.gov.ua/m/rinok-zemli-chi-moje-fop-nabuti-u-vlasnist-dilyanku-silskogospodarskogo-priznachennya> (дата звернення: 07.06.2023).

265. Рішення Рахункової палати від 07.12. 2021 р. № 32-5 «Про розгляд Звіту про результати фінансового аудиту Українського державного фонду підтримки фермерських господарств». URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/32-5_2021/R_RP_32-5_2021.pdf (дата звернення: 3.04.2023 р.)

266. Розпорядження Улашанівської сільської ради Шепетівського району Хмельницької області від 28.01.2022 р. URL: https://rada.info/upload/users_files/04405064/215b223ab4f771391f6847bf3f7f706e.pdf (дата звернення: 3.04.2023 р.)

267. Савельєва О.М. Правове регулювання відносин в агросфері. Монографія. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 208 с.

268. Сарана С.В., Семенко Б.М., Семенко Т.М. Спеціальні податкові режими: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Полтава: Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», 2012. 170 с.

269. Сащенко І.С. Правове забезпечення інвестицій у соціальний розвиток села в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 24 с.

270. Синчак В. П. Система оподаткування у сільському господарстві України: теорія, методологія і практика: дис.. д-ра екон. наук: 08.00.08. Київ, 2009. 490 с.

271. Сільське господарство України 2021. Статистичний збірник. Державна служба статистики. 220 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf (дата звернення: 03.04.2023)

272. Словник з аграрного права /За ред. В.П. Жушмана. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. 160 с.

273. Сонюк В.А. Державно-правове регулювання інвестиційних відносин в АПК. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні:

монографія. / За ред. В.І. Семчика. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. С. 160–188.

274. Старікова Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства). URL: http://www.auu.org.ua/media/publications/1894/files/CAP_2023_02_10_12_36_02_818740.pdf (дата звернення: 05.09.2023).

275. Статівка А.М. Щодо специфічних ознак фінансових відносин за участю сільськогосподарських підприємств. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27–28 лютого 2015 р.). Ужгород, 2014. С. 100–102.

276. Статівка А.М., Уркевич В.Ю. Аграрне право (оглядові лекції, нормативно-правові акти): Харків, Юрайт. 2014. 352 с.

277. Статут аграрної біржі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.12. 2005 р. № 1285. Офіційний вісник України. 2005. № 52. Ст. 3321.

278. Статут Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, затверджений наказом Мінагрополітики від 1 липня 2021 р. № 57.

279. Статут Фонду розвитку підприємництва (ФРП), затверджений наказом Міністерства фінансів України від 14.12.2020 р. № 66. URL: [https:// bdf.gov. ua/statut-frp-14-02-2020.pdf](https://bdf.gov.ua/statut-frp-14-02-2020.pdf) (дата звернення: 03.04.2023).

280. Стрельбіцький П.А. Товариства взаємного страхування: зародження, розвиток, становлення. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2003. № 2. С. 264-272. URL: [http:// nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_2_46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_2_46). (дата звернення: 16.07.2023).

281. Тараненко Л.С. Правове регулювання сільськогосподарського дорадництва в Україні : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2012. 20 с.

282. Тимошенко І. В. Некомерційні форми страхування на світовому фінансовому ринку: дис. ... канд. екон. наук (доктора філософії); 08.00.02;

Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2017. 226 с.

283. Тимошенко І.В. Тенденції кооперативного страхування на японському ринку страхових послуг. Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки: зб. науков. праць: у 2-х ч. Ч. І. Чернівці : БДФЕУ, 2015. С. 317–323.

284. Тимошенко І.В. Товариства взаємного страхування як форма страхового захисту суб'єктів малого підприємництва: зарубіжний досвід. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». Вип. 10. 2015. С. 51–55. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/12.pdf> (дата звернення: 16.07.2023).

285. Туєва О.В. Фінансова підтримка як складова правового забезпечення конкурентоспроможності в аграрному секторі економіки. Науковий вісник ХДУ. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 4. Т.2. С.58–62.

286. Тулуш Л.Д. Квазіаккумуляція ПДВ як інструмент стимулювання розвитку пріоритетних видів сільгоспдіяльності. Збірник наукових праць Уманського НУВС. Вип. 91. Ч. 2. 2017. С. 100-120.

287. Тулуш Л.Д., Проніна В.І., Сепарович Н.В. Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників: стан та перспективи розвитку. Львів: НВФ «Українські технології», 2009. 296 с.

288. Угода про фінансування заходу «Зменшення вразливості та підвищення продовольчої безпеки через підтримку постраждалого населення та сільськогосподарського виробництва в Україні (Контракт з розбудови держави та посилення стійкості)» (дата підписання: 05.09. 2022). Офіційний вісник України. 2022. № 87. Ст. 5452.

289. Уркевич В.Ю. Аграрні правовідносини в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2007. 39 с.

290. Уркевич В.Ю. Фіксований сільськогосподарський податок у проекті Податкового кодексу України. Науковий вісник НУБІП. Серія «Право». 2010. № 156. С. 69-75.

291. Уркевич В.Ю. Актуальні правові питання державного кредитування під заставу сільськогосподарської продукції. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/26.05.15/Conf_26.05.15_24.pdf (дата звернення: 28.05.2021).

292. Уркевич В.Ю. Правові питання страхування ризиків сільськогосподарського виробництва. Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». 2009. № 2 (3). С. 44–48.

293. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. Монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.

294. Уряд підтримав ліквідацію зернового гарантійного фонду. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3170375-urad-pidtrimav-likvidaciju-zernovogo-garantijnogo-fondu.html> (дата звернення: 17.11.2021).

295. Ушкаренко Ю. Розвиток страхової кооперації в сільському господарстві України. Формування стратегії науково-технічного, екологічного і соціально-економічного розвитку суспільства: мат-ли міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 6-7 грудня 2012 р. Ч. 2. Тернопіль : Крок, 2012. С. 192-193.

296. Федчук С. І. Спеціальний режим оподаткування технопарків в Україні як складова стимулювання прямих іноземних інвестицій у контексті викликів та загроз, спричинених поширенням коронавірусу COVID-19. Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України. Ірпінь: НДІ фіскальної політики, 2020. С. 214-218.

297. Фермерські господарства як ФОП: розбираємо податкові нововведення у деталях. URL: <https://www.growhow.in.ua/zminy-dlya-fermeriv-for-i-ne-tilky/> (дата звернення: 23.12.2022).

298. Фермерські господарства як учасники цивільних та земельних правовідносин: за матеріалами судової практики: монографія / За ред. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2022. 288 с.

299. Філюк О. С. Юридичне забезпечення захисту майнових прав сільськогосподарських товаровиробників: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2021. 215 с.

300. Фінансове право: навчальний посібник. / За ред. Л.К. Воронової, Д.А. Бекерської. Київ: Вентурі, 1995. 272 с.
301. Цветкова К. Нововведення у процедурі банкрутства: що змінилось у 2023 році. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/21/702469/> (дата звернення: 05.09.2023).
302. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
303. Черничко Т.В. Формування фінансових відносин в умовах еволюційних трансформаційних змін в економічній системі України. Регіональна економіка. 2011. № 3. С. 105–113. URL: [file:///C:/Users/X552w/Downloads/regek_2011_3_13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/X552w/Downloads/regek_2011_3_13%20(1).pdf) (дата звернення: 11.07.2022).
304. Чмерук Г.Г., Стороженко О.О. Сутність визначення фінансових відносин суб'єктів господарювання Серія: Економіка та підприємництво. 2018. № 5 (104). С. 91–99. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2018/5_2018/15.pdf (дата звернення: 07.09.2021).
305. Шведенко П.Ю. Особливості правового регулювання кредитних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. ....канд. юрид. наук: 12:00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2016. 23 с.
306. Шоха Т.П. Правові аспекти екологічного страхування в Україні: Монографія. Київ: Алерта, 2019. 236 с.
307. Що таке ескроу-рахунки та як це працює. URL: <https://zakon.help/article/shcho-take-eskrou-rahunki-ta-yak-ce-pracyue-eskrou-rahunki> (дата звернення: 21.11.2022).
308. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили): Повідомлення Торгово-промислової палати від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mus36779> (дата звернення: 21.11.2022).
309. Юридична енциклопедія: у 6-ти т. Київ: «Укр. енцикл.». 2003. Т. 5. 736 с.

310. Якубович І.І. Особливості правового регулювання реалізації зерна через механізм заставних закупівель. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 350-353.

311. Янчук В.З. Система радянського колгоспного права. Янчук Василь. Вибрані твори. / упоряд. і пер. слово В.М. Єрмоленко. Київ: Юрінком Інтер, 2015. С. 330-336.

312. Янчук В.З., Статівка А.М. Аграрне право (оглядові лекції, практичні завдання, нормативні акти). Харків: Ксілон, 2000. 240 с.

313. Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A. Polskie prawo rolne natle ustawodawstwaunii europejskiej. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1999. 370 p.

314. Jonathan Saul. Ukraine cargo insurance policy suspended after Russia quits grain deal Marsh. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-cargo-insurance-policy-suspended-after-russia-quits-grain-deal-marsh-2023-07-18/> (дата звернення: 23.08.2023).

315. Ukraine nears deal with global insurer stocover grainships. URL: <https://www.ft.com/content/6b9996cb-44a5-4074-b226-6176cf65cc2f> (дата звернення: 23.08.2023).

316. Zenkyoren (National Mutual Insurance Federation of Agricultural Cooperatives). URL: http://www.jakyosai.or.jp/about/annual/index_e.html.

317. Hafurova O.V., Yermolenko V.M., Yermolenko I.M. Crediting to agricultural commodity producers: economic and legal problems. Financial and credit activity: problems of the teory and practice. 2018. Vol. 4. № 27. P. 14–21.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Статті у наукових фахових виданнях України**

1. Пахолук А. М. Оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері за законодавством України. Право. Людина. Довкілля. 2020. Т. 11. № 4. С. 60–66.

2. Пахолук А. М. Загальна характеристика внутрішніх і зовнішніх аграрних фінансових правовідносин. Право. Людина. Довкілля. 2021. Т. 12. № 3. С. 91–97.

3. Земко А. М., Пахолук А. М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 17–22. *(Здобувачем запропоновано авторське визначення аграрних фінансових правовідносин, згідно з яким це різновид майнових відносин, виражених у грошовій формі та врегульованих нормами аграрного та фінансового права, які виникають, змінюються та припиняються в процесі фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників).*

Тези наукових доповідей

4. Пахолук А. М. Правове регулювання оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері. Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: науково-практична конференція, м. Харків, 20 листопада 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 388–393.

5. Пахолук А. М. До визначення аграрних фінансових правовідносин Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція до 10-річчя створення однойменних кафедр, м. Київ, 12 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 153–155.

6. Пахолюк А. М. Щодо класифікації аграрних фінансових правовідносин. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: II Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Луцьк, 23–24 квітня 2021 року: тези доповіді. Луцьк, 2021. С. 83–87.

7. Пахолюк А. М. Правове регулювання страхування аграрного сектору як інструменту захисту в умовах воєнного стану в Україні. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: Міжнародна науково-практична онлайн/офлайн конференція, м. Київ, 16 вересня 2022 року: тези доповіді. Київ, 2022. С. 126–128.

8. Пахолюк А. М. До питання кредитування виробників сільськогосподарської продукції. Агробізнес в умовах агроєкоциду: сучасні виклики, проблеми відповідальності та уроки сталості: VII Харківський міжнародний юридичний форум, м. Харків, 29 вересня 2023 року: тези доповіді. Харків, 2023. С. 126–130.

Додаток В

Закон України «Про страхування» від 07.03.1996р. № 85/96-ВР		Закон України «Про страхування» від 18.11.2021 № 1909-ІХ	
Форма страхування	Вид страхування	Клас страхування	Вид страхування
Обов'язкове страхування	– страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини; – особисте страхування від нещасних випадків на транспорті	Клас 1 – страхування від нещасного випадку (у тому числі на випадок виробничої травми та професійного захворювання)	– страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини; – особисте страхування від нещасних випадків на транспорті
Добровільне страхування	– страхування наземного транспорту (крім залізничного)	Клас 3 – страхування наземних транспортних засобів (крім залізничного рухомого складу)	– страхування наземного транспорту (крім залізничного)
Обов'язкове страхування	– страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України	Клас 8 – страхування майна від вогню та небезпечного впливу природних явищ	– страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України
Добровільне страхування	– страхування сільськогосподарської продукції	Клас 8 – страхування майна від вогню та небезпечного впливу природних явищ	–страхування сільськогосподарської продукції
Добровільне страхування	– страхування сільськогосподарської продукції	Клас 9 – страхування майна від шкоди, заподіяної градом, морозом, іншими подіями (включаючи крадіжку, розбій, грабїж, умисне пошкодження / знищення майна	–страхування сільськогосподарської продукції
Обов'язкове	– страхування тварин	Клас 9 –	– страхування тварин (крім тих,

страхування	(крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України	страхування майна від шкоди, заподіяної градом, морозом, іншими подіями (включаючи крадіжку, розбій, грабіж, умисне пошкодження / знищення майна	що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України
Обов'язкове страхування	– страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам; – страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів	Клас 13 – страхування іншої відповідальності (ніж передбачена класами 10, 11, 12)	– страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам; – страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів

Табл. 1. Співвідношення видів страхування, передбачених Законом України «Про страхування» (1996 р.), із класами страхування, які передбачено Законом України «Про страхування» від 18 листопад 2021 р.

з/п	Ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ	Найменування страховика	Підстави включення до переліку страховиків	
			Лист НБУ до АТ «СК «Інго» (щодо відповідності вимогам агрострахування з державною підтримкою)	Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України
1.	16285602	Акціонерне товариство «Страхова компанія «Інго»	№ 21-0006/71765 від 13.10.2022 р.	№ 946 від 28.11.2022 р.

Табл. 2. Перелік страховиків, які мають право на страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою станом на 29 листопада 2022 року

Платники податку	Юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та території України та обрали загальну систему оподаткування
Об'єкт	Прибуток юридичних осіб, який визначається шляхом коригування фінансового результату до оподаткування визначеного у фінансовій звітності (податкові різниці)
База справляння	Грошове вираження об'єкту оподаткування, який визначено з урахування положень закону
Загальна ставка	Загалом, оподаткування юридичних осіб здійснюється за базовою ставкою 18%
Обчислення та сплата	Податок розраховується юридичною особою самостійно від бази оподаткування за відповідною ставкою. Відповідальність за сплату лежить на платнику податку. Податковими періодами для податку є календарні: квартал, півріччя, три квартали, рік, з першого до останнього календарного дня періоду. Податкова декларація розраховується наростаючим підсумком

Табл. 3. Базовий (загальний) механізм справляння податку на прибуток підприємств

Платники податку	Фізичні та юридичні особи, які є власниками нерухомого майна
Об'єкт	Нежитлова та житлова нерухомість
База справляння	Площа нерухомого майна (житлова та нежитлова)
Загальна пільга	Розрахунок (база) оподаткування зменшується для квартир незалежно від їх кількості - на 60 кв. метрів, для житлових будинків незалежно від їх кількості - на 120 кв. метрів, для різних типів об'єктів житлової нерухомості - на 180 кв. метрів. Податок не сплачується, якщо розміри нижче зазначених для кожного типу
Загальна ставка	Загалом, у розмірі до 1,5 відсотка розміру мінімальної заробітної плати встановленої законом на 1 січня звітного року за 1 квадратний метр
Обчислення та сплата	Податковим періодом є один календарний рік. Для фізичних осіб (власників нерухомості) обчислення, нарахування та сплата податку здійснюється за місцем податкової адреси (місцем реєстрації). Нарухування здійснюється податковими органами, а сплата податку відбувається протягом 60 днів, з дня отримання податкового повідомлення-рішення. Юридичні особи самостійно розраховують податок за місцем розташування нерухомого майна, не пізніше 20 лютого року подають податкову декларацію з розбивкою суми податку поквартально та сплачують податок авансовими внесками щокварталу до 30 числа місяця, що настає за звітним кварталом

Табл. 4. Базовий(загальний) механізм справляння податку на майно